

De Verbonden Stad

Essays over de stedelijke omgeving in
de context van
Diversiteit en Mobiliteit

CONCEPTVERSIE 11 maart 2015

Met als motto: doorbloeding

Luud Schimmelpennink, Jaap van Till, Kyra Kuitert, Lucia Lindner

Met Luc Sala

Copyrights: 2015 Mindlift Publishers, Hilversum NL
Distributie en uitgever: Boekencoöperatie Nederland
All rights reserved, including digital redistribution
Alle rechten voorbehouden, ook digitaal en als eBook
ISBN

Mindlifttv@gmail.com Druk: Nextprint Rosmalen

Cover: Tomas Sala Beeldmateriaal: Auteurs en vrienden, Corel, PhotoDisc, Wikipedia, Mindlift Beeldbankiers, persbronnen, bedrijfsfoto's.

Voorwoord: ‘De Verbonden Stad’:

Amsterdam ligt me na aan het hart. Vele jaren heb ik me ingezet voor de leefbaarheid, de menselijkheid en de mobiliteit van onze mini-wereldstad aan de Amstel, waar ik toevallig ook nog op uitkijk. Dit boek begon als een voortzetting van het ‘witte stad’ plan dat we met een aantal mensen in elkaar zetten voor de gemeenteraadsverkiezingen van begin 2014, ik opereerde de laatste maanden van die periode onder die naam in de gemeenteraad. Er was het gevoel dat delen, milieu en technologie trends waren die pasten in het tijdsbeeld én we wilden met een alternatieve partij een betere verbinding tussen burgers en overheid proberen te scheppen.

Mijn ideeën met de witte fiets (delen is het nieuwe hebben) en later de witkar waren in essentie een vroege vorm van wat we nu de delen-economie (het woord deel-economie past niet echt) zijn gaan noemen, maar in het witte stad concept werd dat vooral een breed plan om de stad te verbinden, met fysieke mobiliteitsoplossingen maar ook meer contact, meer cohesie.

In de verkiezingschaos is dat concept teloor gegaan in de chaos van ouderenpartijen waar ik tussen belandde, maar de ambitie te scheppen bleef. We deden mee een prijsvraag van de burgemeester, maar het bleef knagen. Ook wilde ik, als een soort erfenis (testament klinkt zo raar) na zoveel jaren raadswerk, nog eens uiteenzetten wat mijn bedoelingen waren. De mensen om me heen, die ook hadden meege-dacht over de witte stad plannen, opperden er een boek van te maken. Dat idee kreeg pootjes, eigenlijk ver voorbij de oorspronkelijke opzet, want het thema ‘verbonden stad’ dat we kozen, werd steeds actueler. In dit werkje is een neerslag van een proces, en ik moet toegeven dat het resultaat veel breder is geworden dan ik dacht, dat flitsen en kreten zijn uitgewerkt tot hoofdstukken en uiteindelijk een boek, dat duidelijk een brede visie neerzet. Waar ik decennia geleden me al sterk maakte voor de compacte stad, voor meer cohesie, het bij elkaar brengen van werken, wonen en recreëren is dat nu, in het zicht van wat de smart city ons voorspiegelt, heel opportuun. Maar voorbij de techniek, want dat laat ik graag aan de actieve smart city activisten

over, gaat het vooral om de mensen, om wat ze willen en kunnen, waar ze in geloven en waar ze van genieten.

Het gaat niet om meer bandbreedte en stapels slimme apps, die komen er wel, maar we moeten voorbij de onpersoonlijke communicatie en virtuele contacten durven kijken, zoeken naar een echte verbinding tussen wat we de stedelijke stakeholders kunnen noemen. Dat zijn de burgers, bestuurders, ondernemers, ambtenaren, onderwijs en zorg, maar zeker ook de toekomstige generaties.

Ondertussen zijn we een jaar verder en is de wereld er niet beter op geworden, maar blijkt ondertussen wel dat Amsterdam op veel fronten bezig is om die verbindingen tussen de stakeholders te verbeteren, met behulp van technologie, geld en steun, maar zeker ook door meer overleg en aandacht voor wat er onder de oppervlakte speelt. Amsterdam heeft nu zelfs een nieuwe super-Uni is die zich op urbanisatie richt (Amsterdam Institute for Advanced Metropolitan Solutions (AMS) in een samenwerkingsverband van TU Delft, Wageningen UR en MIT uit Boston.

De brede aandacht voor de stad als ecosysteem heeft ook te maken met wat er mondiaal gebeurt, de terreurdreigingen, de toenemende polarisatie, de als bedreigend ervaren diversiteit, de robotisering, automatisering, de-fysicalisering van contacten, globalisering en het uitblijven van een breed herstel. en ook omdat het vanuit PR-oogpunt makkelijk ligt. Als tegenwicht of contrast een andere kleinere stad bekijken kan ook, denk aan een universiteitsstad.

Het besef groeit, dat de crisis van 2008 geen simpele recessie is, maar een symptoom van een dieperliggende crisis, die enerzijds de wortels van het Westerse model aantast, maar ook voor de rest van de wereld wel oppervlakkig wat meer welvaart, maar geen stabiel en toekomstvast perspectief biedt. De brede trends wijzen op groeiende steden, ecologische rampscenario's en radicalisering van onderlinge verhoudingen.

De stad, dat is bij dat alles wel duidelijk, speelt een centrale rol in de ontwikkeling en we kunnen wel stellen dat verbinding binnen de stad en met de omgeving daarbij het kernthema is. Dit boek gaat in op dat thema, maar probeert als het ware een helicoptervisie te bieden. Wat de techniek allemaal te bieden heeft, met nog meer gadgets, slimme technologie, bandbreedte, netwerken, en hoe dat gebruikt kan worden

voor het aanpakken van problemen, besparen op werk, grondstoffen en energie, dat valt gemakkelijk te achterhalen via internet of de stapels publicaties vanuit wetenschap, bedrijfsleven en politiek die de laatste jaren rond de smart city, de verbonden stad, de global city of de stad van de toekomst zijn verschenen.

Dit boek, uiteindelijk op basis van de diverse bijdragen met veel inzet in elkaar gezet en aangevuld door Luc Sala, maar in essentie het resultaat van denken, praten en kritische discussie, beperkt zich tot een aantal hoofdthema's, die vooral de positie van de mens, de burger, de stedeling betreffen. Kyra Kuitert, mijn steunpilaar bij de verkiezingen gaat in op groen en veiligheid, Lucia Lindner brengt haar visie over minderheden en integratie in. De netwerkprof Jaap van Till bekijkt de stad vanuit zijn perspectief en komt ook met aanbevelingen.

Op langere termijn is de mens waar het om gaat, of we nu vervoer met elektrische voertuigen, waterstofgas of handkracht krijgen en of we wel of niet een chip ingeplant krijgen speelt daarbij niet zo'n rol. Techniek is mooi en nuttig, maar is het wel echte vooruitgang en hoe zorgen we dat het bijdraagt aan gelukkige, welvarende en gezonde bewoners van die stad. Het gaat om de menselijke waarden, om contact, om vrijheid geluk en tevredenheid, om hoe we omgaan met verschillen en welke rol de stad daarin speelt. Voorbij de functie als woonplek, voor opslag, als marktplaats en zetel voor collectieve voorzieningen wordt de stad steeds meer de centrale contactplek. Het fysiek ontmoeten is de functie van de stad in een wereld waar andere taken worden overgenomen door netwerken en diensten die ook, in extremo, op de maan kunnen draaien.

Diversiteit, veiligheid, groen, contact, privacy, delen, cyberspace, media, die thema's worden uitgewerkt, er zijn ook kritische opmerking over bijvoorbeeld de privatisering en de lezer zal her en der mijn frustratie en die van mijn medeauteurs ook kunnen herkennen, maar het is dan ook geen wetenschap maar een opinie, een goede raad, een pro-vo-vatief narreschrift dat hier voorligt.

Er kan van alles, en we zouden vele boeken kunnen vullen met de prachtige projecten en initiatieven die ook in een stad als Amsterdam al lopen of worden opgestart. Een aantal ervan zal aan de orde komen,

maar dat dekt zeker niet de brede inzet van heel velen, die binnen en buiten de overheid, alleen of met steun hun wereld proberen te verbeteren. De verbonden stad is daarom geen utopie, het is een proces dat al heel lang aan de gang is, maar dat in de context van de economische en mondiale ontwikkelingen de laatste tijd steeds actueler wordt. We voegen met dit boek onze persoonlijke visie toe aan het werk van al diegenen, die de stad een goed hart toedragen en droegen. Ik schaar me vooral achter het idee en de essentiële kreet die we als een soort eindconclusie vonden, namelijk dat het gaat om doorbloeding. Amsterdam heeft een hart, en dus levensbloed, vitale energie die tot in de kleinste hoekjes en gaatjes mag en moet komen, hoe we dat aanpakken laat ik graag aan het stadsbestuur over, Ik heb gezegd

Luud Schimmelpennink

Inhoudsopgave

Voorwoord: 'De Verbonden Stad':	3
1 Tien praktische uitgangspunten van de verbonden stad	12
De verbonden stad streeft naar cohesie, integratie, delen en verbinden op alle niveaus, met waardering voor de diversiteit.	12
2 De verbonden stad: een visie op de toekomst	15
De nieuwe fysicalisering	18
Connected City en Smart City Initiatieven	22
Delen, een economie van het sociale	23
Geld en delen; vertrouwen als basis	25
Contactpatronen	26
De groeiende ongelijkheid: het cruciale probleem	28
Ongelijkheid	28
Diversiteit	30
Feedback	32
De instabiele driehoek	33
Planologie, stadsplanning, architectuur	34
Wonen en werken, maar ook leren bij elkaar	35
De versplinterde, gesegregeerde stad.	36
Geluk in de stad	37
De vrijheid om NIET te participeren	37
Mogen afhaken	38
3 Hoofdpunten en begrippenkader	39
Cyberspace en internet	39
De andere dimensie; het mensbeeld	40
Het mensbeeld	43
Groei	44
Sociaal kapitaal	46
Cyclisch model	47
Woonomgeving	49
Droesem, het putje, het souterrain	51
Sociaal kapitaal breder gezien	51
Integratie als gevolg	52
(re)-Fysicalisering en leefbaarheid	52
Fysiek: mobiliteit en elkaar tegenkomen	53
4 Compacte stad en procesdenken	55
De compacte stad	58
5 Witte stad - fysiek verbonden:	
Luud Schimmelpennink	62

Mobiliteit, vervoer	65
De provoplannen van weleer in modern jasje	66
Individueel en gedeeld Openbaar Vervoer	67
Parkeren: deel van mobiliteit	68
Witte Fietsen	69
De Witfiets	70
Nieuwe kans	74
Metrofiets	76
Balans-systeem	77
Conclusie	77
6 Verbondenheid: wat bedoelen we daarmee	79
Disruptive Technology	80
Kosten en baten	80
7 Diversiteits-effect:	
verschil maakt verschil	81
Niet gelijk, wel samen	82
De groeiende ongelijkheid: het cruciale probleem	82
Feedback	84
8 Diversiteit in een Verbonden Stad: minderheden	
Lucia Lindner	87
Steden zijn per definitie divers	91
Vanuit de andere kant kijken	93
Beleidsaanbevelingen:	
Strategisch ingrijpen op organische processen	95
Schaalgrootte, woonruimteverdeling	96
Anti-discriminatie	98
De fysieke dimensie van verbinding	99
Collectiviteit	100
Partnerschappen, samenleven	101
9 De gezonde stad	
Kyra Kuitert	103
Samenvattend	105
10 Stads-Groen	107
Groen = gezond	107
Burger zelf aan de slag	108
Geen kwantiteit maar kwaliteit	109
Luud Schimmelpennink: Rotakas	110
Kosten en baten van groen	111
Samenvattend	112

11 Veilig voor iedereen	114
Van Amsterdam tot de VN	114
De veilige stad	115
CPTED en PKVW	115
Of toch maar camera's?	116
Richtlijnen voor een veilige openbare ruimte	117
Voorkomen van verval	118
Voorkomen van anonimiteit	118
Samenvattend	119
12 De sociaal duurzame stad	120
Identiteit en identificatie	121
Eigenaarschap	121
Flexibiliteit	122
Diversiteit en functiemenging	123
13 Voorbij de slimme stad:	
de verbonden stad is meer dan een digitale smart city	124
Amsterdam doet ook mee	125
Amsterdam Smart City platform	126
Urban living labs	127
Smart CitySDK	128
Smart Citizen Kit voor luchtmeting	128
14 Verbonden Burgers: een netwerk	
Jaap van Till	129
Emergente verschijnselen	131
Aanbevelingen	136
15 Netwerkeffecten: waarde	145
Dunbars nummer	149
16 Innovatie en verdienmodel;	
wat brengt verandering	151
Economie en verdienmodel	152
Rangorde in concurrentie, is dat innovatie?	156
Disruptive technology	158
Vooruitgang of chaos	160
Ontdekken of uitvinden?	161
De echte vonk	163
Van frustratie naar innovatie	164
Origineel en/of adaptief	165

Creativiteit	165
17 Disruptive Technology	169
De prosumer	170
18 Cyberspace in de urbane context	171
Lange termijn, dystopia en entropie	174
Global Brain	176
Extremen aanpakken, de verschillen in inkomen, vermogen, kennis, cultuur	177
De nieuwe fysicalisering	177
Open Source	178
De spirituele dimensie ook in cyberspace	179
Rituelen bieden zingeving	180
Spelen en leren op maat	180
Seks normaliseren, seksbranche in cyberspace	181
De psychologie positief gebruiken	182
Diversiteit wordt bedreigd, maar ook beschermd	183
19 Virtuele Verbondenheid: sociale netwerken en digitale gemeenschappen	185
Cyber socialisme	188
Netwerk-filosofie: grenzen aan het nut	189
In een netwerk tellen de overeenkomsten, maar ook de verschillen.	191
Dunbars nummer	192
Peter Sloterdijk: bubbels	193
Waarom willen we het	194
e-Dating	197
Geld verdienen door de gebruiker te activeren	198
Interactie tussen TV en social media	200
Cyber-imperialisme, de oligopolie van de portals	200
Wel toegang, geen kansen	201
Openheid is tweesnijdend zwaard: quasi democratisch	202
Dubbele rol en dubbele boodschap, manipulatie	203
20 De rol van spel, cultuur en ritueel, de (lokale) media	205
De teloorgang van de lokale media cultuur in Amsterdam	207
21 Winkelen, ontwikkelingen in retail-land?	209
Kosten	210
Positionering	211
Bredere dienstverlening	212
Alles moet nu: Real Time Advertising	212

Winkelen, handel, de stadservaring	213
22 Anticipatie op verandering; ouderen en nieuwe minderheden	215
De baby-boom stutten	217
Woonaanbod	218
De senioren van morgen, een eindige groep	219
Variatie in woonvormen	220
Flexibel denken, organiseren en bottom-up respecteren	222
23 Veiligheid en angst	223
24 Privatisering	225
Het vertrouwen beschadigd door de grote uitverkoop	225
Privatisering: geen wonderolie, eerder criminalisering van de publieke sfeer.	228
Het ultieme voorbeeld: de verkoop van de Amsterdamse Haven	232
Oplossing: de driehoek herstellen en denken vanuit stakeholders	234
25 Sociale mobiliteit	238
Beperkte kansen	238
26 Oorzaak en gevolg; waarom doen we het	240
Phaedrus: de twee paarden sturen door de geest	241
Doelmatig sturen	242
Wel nieuwe keuzes maken, niet uitrusten	244
27 Toekomst	246
ICT, robotisering, automatisering	248
Beter met minder (angst)	249
28 Conclusie en motto: doorbloeding	251
29 Appendix A: Geluk, wat bepaalt of een stad gelukkig is	253
Een alternatieve visie op wat telt voor Amsterdam	253
De stad en geluk	256
Index	263

1 Tien praktische uitgangspunten van de verbonden stad

De verbonden stad streeft naar cohesie, integratie, delen en verbinden op alle niveaus, met waardering voor de diversiteit.

1. In het verlengde van functies als veiligheid, delen, marktplaats, concentratie van hulpbronnen en taken is in onze tijd van toenemende vrije tijd en zoeken naar zingeving de stad de plek om de ander te ontmoeten. De contactfunctie van de stad, met elkaar, de cultuur, de kennis, het andere, wordt essentieel en verdient een plaats naast of in plaats van Heldhaftig Vastberaden Barmhartig.

2. Deel-economie: de stad is traditioneel de plek om zaken te delen. Het delen van voorzieningen brengt wel het plezier maar niet de

last van het bezit, en is ecologisch en economisch beter. Meer delen en hergebruik van kennis, faciliteiten en ruimte. Nieuwe bezitsvormen, die ook juridisch delen van zaken mogelijk en effectief maken. Gezamenlijk gebruik van telecom, vervoer, cloud diensten, opslagruimte en productie middelen bevorderen.

3. De witte stad: een modern fysiek ruimtelijk en mobiliteitsplan gebaseerd op delen en samendoen. Amsterdam kan hier een inhaalslag maken met gescheiden verkeersstromen, faciliteiten voor zelfrijdende voertuigen en logistiek, gekoppelde witkarren, de metrofiets en elektrische ruilfietsen. De elektrische ruilauto in aangepast en koppelbaar

Verbondenheid heeft een aantal aspecten, het fysieke, het psychologische en ook een spirituele component. De drie kruisjes in het Amsterdamse stadswapen kunnen ook geïnterpreteerd worden als de drie werelden waarin Amsterdam mee wil tellen (lichaam, geest, spirit).

design (de neo-witkar) maakt autodelen kleinschaliger en toegankelijker.

4. Milieu en schone lucht zijn een prioriteit. Amsterdam kan op termijn een uitlaatvrije stad worden. Het vergunningenbeleid gebruiken voor sturen van wagenpark. Door stimulering van elektrisch individueel en openbaar vervoer en verbod voor te vuile auto's, boten, motoren, etc. maar ook groene daken, vrije ruimtes, bomenbeleid, etc. de ecologie afdwingen.

5. Modern vervoer is automatisch, gerobotiseerd en dat vraagt om een aangepaste integratie en ruimte voor nieuwe vervoersstromen. Parke- ren integreren, ringparkeren en transferia met aanvullend OV op collectief en individueel niveau, bezoeker-vriendelijke alternatieven ontwikkelen.

6. De logistieke multifunctionaliteit van de stad benutten, luchtvaart, de weg, de trein, water. Gebouwen met gebruiksmogelijkheden die elkaar aanvullen qua parkeren, tijden, gebruik

7. Veilige leefomgeving, wonen, vervoer en werk. Hoofdfietsroutes zonder auto, hoofdautoroutes zonder fietsen, nieuwe vervoersvormen ruimte geven. Multifunctionele en gedeelde openbare ruimte met veiligheid als uitgangspunt, niet als randvoorwaarde. Wonen, werken en recreëren meer bij elkaar brengen door flexibeler bestemmingsplannen en richtlijnen. Compacte woon-werk combinaties, uitbouw stadslandbouw, groene daken, flexibeler bouwen voor starters, ouderen en deelhuishoudens.

8. Cyberspace problematiek zoals vereenzaming, verslaving, zinloosheid aanpakken door fysicalisering van functies, contact, wandelen, mobiliteit. Cyberspace en fysieke sociale contacten integreren.

9. Bouwen voor behoefte betekent in een compacte stad hergebruiken en flexibele aanpassing inbouwen. Nieuwe gebouwen multifunctioneel opzetten, overheidsverhuizingen beperken, leegstand aanpakken met sloopfonds en vergunningenbeleid.

10. Diversiteit benutten en waarderen. Investeren in contact tussen generaties en groepen. Minderhedenbeleid uitbreiden naar sociale en culturele minderheden, zoals kunstenaars, alternativo's, ouderen, armen. Functioneel en niet generiek ondersteunen.

De tien geboden voor de verbonden stad

- De mens voorop
- De andere wereld respect(eren)
- Techniek ten dienste
- Mobiliteit, sociaal, fysiek, communicatief
- Contact is de taak van de stad
- Vrijheid naast veiligheid, milieu, ecologie, groen
- Diversiteit moet, met mate
- Besturen vanuit de basis, beslissen vanaf de top
- De kindskinderen als doel, doelstellend niet reparerend
- Delen voor bezitten

2 De verbonden stad: een visie op de toekomst

De ambitie om een concept als verbonden stad vorm te geven is wat groots en we hebben niet het idee dat uitputtend te kunnen doen. We gaan in op onderwerpen die in onze visie belangrijk zijn, maar in de bredere discussie over de smart city wat onderbelicht zijn.

In deze inleiding geven we al een soort samenvatting van wat er in latere hoofdstukken uitgewerkt gaat worden, daar komen de onderwerpen uitgebreider aan bod.

Sinds ongeveer 10.000 voor Chr. zijn er steden ontstaan. De oudste opgravingen van wat dan een soort cives (stad) was met gemeenschappelijke ruimtes zijn gevonden in Zuid-Turkije. Rond 4000 v Chr. zette er een echte civilisatie-golf in, met schrift en handel.

Sinds die tijd hebben steden allerlei functies vervuld. Het waren veilige versterkingen, oversteekplaatsen (de Dam, de Tricht), marktplaatsen en boden concentratie van faciliteiten zoals voor handel, onderwijs, religie, cultuur, overheid, post en Het werden werkplekken in de industriële revolutie denk aan scheepsbouw en textiel) en machtscentra voor overheden. Het zijn altijd concentra-

De ontwikkeling van de stad

ties, kruispunten en aantrekkers geweest, zowel fysiek als virtueel, van contact. Havens, bruggen, dammen, wegen, passen, treinsporen, maar tegenwoordig ook luchthavens, riolering, bekabeling, radio-netwerken en internet-knooppunten vormen de basis-infrastructuur. Die voorzieningen delen we, omdat het

economisch is, maar ook handig of noodzakelijk en omdat er schaalvoordelen zijn.

De stad was en is een magneet voor gelukszoekers. Zoeken naar kansen voor verbetering is een menselijke eigenschap en de stad heeft daarin veel te bieden. Naast dat er de betere inkomens te verdienen zijn (in China verdienen de mensen in de stad duidelijk meer dan de achterblijvende plattelanders) is de sociale structuur en de beschikbaarheid van werk, onderwijs en allerlei faciliteiten van een stad ook de basis voor de aantrekkingskracht er van. De stad biedt sociale mobiliteit, kansen voor verbetering, ontsnapping aan de als mager ervaren situatie op het platteland.

Steeds meer mensen, ook wereldwijd, gaan in de steden wonen. Of ze daar het geluk ook vinden, of hun situatie echt verbetert (qua inkomen, woonsituatie, levensverwachting en geluk) is daarbij de vraag, maar definitief teruggaan naar het platteland uitzonderlijk. Eigenlijk willen alleen welvarende ouderen dat nog overwegen, maar zij willen niet terug naar de primitieve situatie waaraan ze misschien ooit aan ontsnaptten.

De stad heeft dus toekomst, wordt groter en intensiever. Processen gaan geleidelijk ook 'sneller'. Er wordt echter geknaagd aan de traditionele rollen en functies van de stad. De Stad 2.0 of misschien wel X.0 begint in beeld te komen. De verbonden stad is een plaats die mensen, dingen, machines, robots en de hulpbronnen (resources) bij elkaar brengt en naar we hopen in een harmonische samenhang. Tech-

niek en mens die staan daarin niet tegenover elkaar, maar samen zorgen voor een vooral menselijk leefklimaat. Laten we de stad voor de robots en kunstmatige zelfbewuste computers maar overlaten aan de Ray Kurzweil's van deze wereld. Zij denken vanuit een materialistische opvatting dat de menselijke talenten ooit in die mate door computers vervangen kunnen worden dat we bij wijze van spreken geen mensen of menselijke eigenschap-

pen meer nodig hebben. Wij willen in dit boek ons juist concentreren op wat optimaal mens zijn kan inhouden en de rol die de stad daarbij speelt.

Er is duidelijk een ontwikkeling ingezet, waarbij een aantal van de traditionele functies van de stad vervallen of niet meer plaats gebonden zijn. Naar de stad gaan voor werk of opleiding, om te ontsnappen aan de benauwde dorps sfeer, om er fortuin of zingeving te zoeken, is steeds minder een fysieke noodzaak. Blijkbaar is het wereldwijd toch wel actueel. De stad is een magneet, maar om andere redenen dan voorheen. Het gaat nog steeds om concentratie, om het 'poolen van resources' maar er zit verandering in de lucht. Werken kun je steeds meer overal, daardoor is wonen minder gekoppeld aan de fysieke werkplek. En ook voor leren, fabricage, handel en overheidsstaken kun je via internet veel doen. Toch zit daar een groeiende pijn, in die virtuele communicatie missen we het contact, het fysieke, het lijfelijk ontmoeten en ervaren van de ander, de cultuur, de architectuur, de diensten en de sfeer.

In een wereld waarin de oudere functies zoals het bieden van plaatsgebonden werk door automatisering en robotisering minder nodig is, zal

de menselijke verbinding steeds meer de kernfunctie van de stad worden. Contact met elkaar, het opdoen van ervaringen (winkelen, uitgaan, permanente educatie, sociaal, etc.) en het delen (goederen, diensten, gezelschap, cultuur) wordt steeds belangrijker. Dat los je alleen op met meer virtuele communicatie via internet en media - en dus met een smart city met onbeperkte bandbreedte - door ook de fysieke contactopties te optimaliseren,

De nieuwe fysicalisering

De sociale media en de mobiele telecommunicatie hebben de contactpatronen en contactbehoeftes tussen mensen ingrijpend gewijzigd, we zijn immers altijd online en overal bereikbaar. We zijn echter ook verdieping en intensiteit kwijtgeraakt. Cyberspace is uiteindelijk vervlakkend, we doen min of meer hetzelfde, gebruiken dezelfde taal en cultuur en worden daardoor uiteindelijk allemaal meer van hetzelfde. Dat valt nog niet zo op, maar bijvoorbeeld de architectuur, stadsplanning voorzieningen, winkels, reclame en OV in alle wereldsteden convergeert naar een vage middelmatigheid. Men zet supergrote of uitzinnig andere gebouwen neer – die slecht aansluiten op hun omgeving - om zich te

onderscheiden. De vervlakking van de identiteit van een of 'de' stad is duidelijk.

Er blijft echter een onderliggende behoefte bestaan aan contact, aan uitwisseling, netwerken, winkelen, uitgaan, genieten van de diversiteit die de stad toch biedt. We zoeken, als mensen maar ook als bedrijven, dienstverleners

de burger

- geluk
- welzijn
- welvaart
- veiligheid
- zekerheid
- gezondheid
- ontplooiing
- vertier
- zingeving
- trots, zelfrespect
- participatie - betrokkenheid

en vooral VRIJHEID en VERTROUWEN

en overheid naar de mogelijkheid tot verbinding en relaties. Naar diversiteit in deze verbondenheid en naar de mogelijkheden tot vernieuwing.

Bij alle robotisering, automatisering en technologische vervreemding zoeken we 'echtheid', de menselijke maat en het menselijk ontmoeten. Het fysiek aanraken en ontmoeten, wellicht in nieuwe contexten, is aan een herwaardering toe. Wij denken dat de stad daar een centrale rol in speelt en blijft spelen.

Bij alle bedreigingen van vervreemdende telecommunicatie en cyberspace ligt in fysicaliteit het tegengif. Elkaar ontmoeten, aanraken, onderwijs door levende mensen, dat hebben we nodig om tegenwicht te brengen in de eenzijdig cognitieve informatie- en 'denk-cultuur'. Dat heeft praktische consequenties waar we nu al rekening mee kunnen of moeten gaan houden. Waar we beleid op moeten voeren.

De rol van de stad als contactmedium is hier de essentiële kwestie. Er gaan steeds meer mensen in de stad wonen. Deze trend is onmiskenbaar. Wereldwijd woont nu 50% van de mensen in de stad en de voor-

spelling is dat dit gaat naar 70% of meer. Daarmee is de kern-

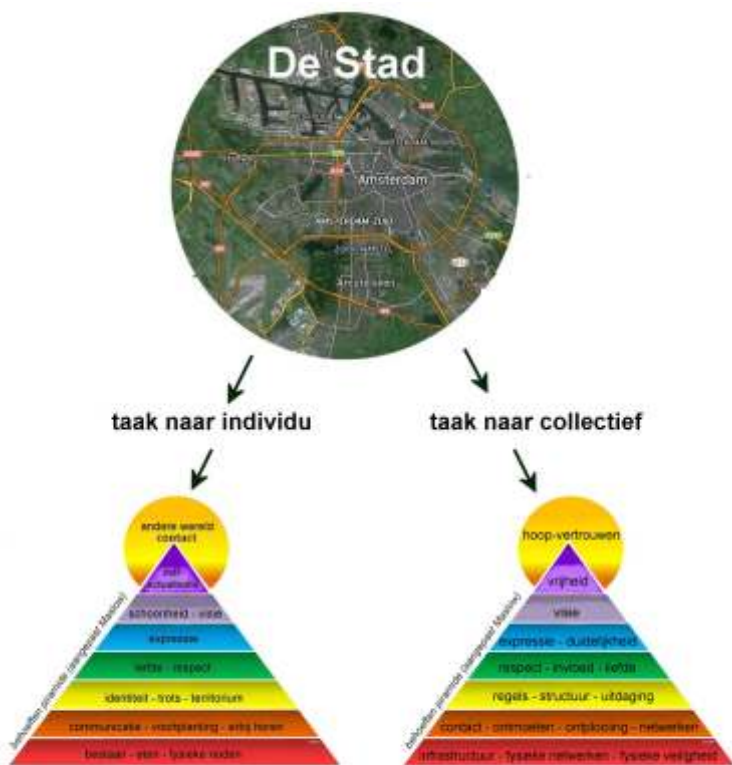
functie van die stad steeds meer het faciliteren van fysieke contact geworden. Zaken doen, opleidingen, inkopen doen en werken kan ook elders of thuis, maar elkaar en het fysieke aanbod (winkels, cultuur) ontmoeten in levende lijve is waar de stad de beste mogelijkheden voor biedt.

Dit is of wordt de centrale functie van

de stad van de toekomst. Steden die nu en in de toekomst aan de inwoners de beste fysieke mobiliteit en contactmogelijkheden bieden, hebben daarin een voorsprong op andere. Ze bieden een betere leefomgeving, trekken de creatieve talenten aan en hebben daarmee meer toekomstwaarde en actuele aantrekkelijkheid.

De stad moet aanvullen of compenseren wat we in cyberspace verliezen, de aanraakbaarheid. Dat kan als moderne systemen qua communicatie daartoe geïntegreerd worden met de fysieke infrastructuur, vervoer, distributie van energie, water en afvalproducten, en met zorg en vermaak. De Compacte Stad - een oud Amsterdams idee, kan samen met De Digitale stad - een recentere maar ook Amsterdamse visie - groeien naar Een Verbonden stad. Internet is daarbij onontbeerlijk, maar als we elkaar niet makkelijk de hand kunnen schudden en in de

wat kan of moet de stad doen en bieden

ogen kijken, wordt het een doodse stad. Het lijkt alsof smart cities, alles leuk gekoppeld, dat gaan oplossen, maar die aanpak is in zekere zin beperkt. We kunnen, om ecologische redenen (het globale klimaat en stadsklimaat) niet zonder de slimme oplossingen van het internet-of-things en de automatisering, maar een smart city is nog geen levende stad. Met moderne technieken en meer uitbouw in diepte en hoogte kunnen we meer mensen op een redelijke manier bij elkaar laten leven, wonen, werken, recreëren, studeren en de compacte stad (een oud hippie-ideaal) vormgeven, maar er is meer nodig. We zullen ook de wezenlijke behoeftes van de mens, aan contact, aan fysieke ervaring willen vervullen. Dat kunnen we overlaten aan ondernemers, maar we zullen moeten nadenken over een kader, over bredere maatregelen, beslissingsmodellen, over verandering (bouwen en slopen) en over de ethiek van samenwonen en dat weer uitdrukken in regels, plannen, beleid en uitvoeringsmodi.

Steden staan dicht bij de mensen, de bestuurders meer pragmatisch en minder partijpolitiek bezig en zoeken oplossingen en compromissen op een menselijke schaal. De verantwoordelijkheid van stadsbesturen in dit opzicht is duidelijk, zij kunnen op stedelijk schaal infrastructuur, vervoer, en fysieke cohesie regelen door zelf te investeren, door sturing te geven of initiatieven van anderen te bevorderen. Benjamin Barber is met 'If Mayors Ruled the World: Dysfunctional Nations, Rising Cities' (Yale University Press, 2013) een voorloper in het positioneren van de burgemeester in dit kader als bepalende figuur. De burgemeesters zouden, volgens Barber, een meer bepalende rol gaan spelen in de samenleving, zelfs meer bepalend dan de nationale regeringen. Ze kunnen zich concentreren op de praktische kant van leven, wonen en werken, hebben veel directer te maken met veiligheid en beïnvloeden de brede leefbaarheid en dus aantrekkelijkheid van hun stad voor arm, middengroepen en rijk. Daarmee hebben ze invloed op wat voor soort mensen er in 'hun stad' komen te wonen en hoe die met elkaar omgaan. Daar ligt de kans, en ook de plicht om te zorgen dat de verschillen tussen rijk en arm niet zodanig uit de hand lopen, dat niet alleen gettovorming, maar ook opstand en gewelddadige polarisatie voorkomen worden. De stad moet immers ook een vehikel voor opwaartse mobiliteit blijven.

Op dit moment zoekt men nog veel in de richting van nog meer techniek, nog meer technische oplossingen, nog meer internet en digitale initiatieven. Men denkt in termen van ‘smart city’ en dat heeft ongetwijfeld ook zin want zaken als energiegebruik, milieu, zorg, onderwijs, telewerken, veiligheid en efficiënter be-

heer kunnen met de techniek vast nog veel verbeterd worden maar het is ook nodig verder te kijken. Integratie van smart-city initiatieven met de menselijke behoeftes, het streven naar een menselijke stad, een warme stad, een gelukkige stad is mogelijk en op termijn veel belangrijker dan dat iedereen in een soort Big Brother technologie-utopia wordt gedwongen.

Connected City en Smart City Initiatieven

Er gebeurt al van alles, Amsterdam is heel actief bezig met de smart-city aanpak. Er zijn over de hele wereld initiatieven om de stad te verbeteren, ook grote steden als New York onder leiding van M. Bloomberg doen daar veel aan. Ze experimenteren met smart-city oplossingen en zoeken ook inspiratie en innovatie van buiten. De nadruk ligt echter vaak op het nog meer inzetten van technologie om de diensten en functies van de stad en met name van de stedelijke overheid te verbeteren, toegankelijker te maken en transparanter (Accessible and Accountable). De burger betrekken bij problemen, crowd sourcing, monitoring, funding, bestuurlijke participatie via sociale media, buurtwiki's zijn voorbeelden van fantastische initiatieven. Wat er vaak ontbreekt is vaak de integratie van het fysieke en virtuele. De burger gebruiken om te signaleren en te helpen beheren is één ding, maar echte betrokkenheid vraagt meer. Een mooi parkje waar de stedeling dan niet meer doet dan zitten Facebooken lost dringende

problemen als eenzaamheid, sociale isolatie en polarisering niet op. Misschien zou het beter werken als dat parkje juist geen wifi of mobiele toegang zou bieden! Efficiency is nog geen effectiviteit en menselijke effectiviteit staat vaak haaks op zogenaamde informatie. Klachten over de leefomgeving (quality-of-life complaints) via de iPhone en een speciaal nummer 311 laten rapporteren legt de verantwoordelijk weer bij de stad en ontnemt de burger het recht en de plicht zelf iets te doen of andere burgers dat te vragen. Al die fantastische websites om informatie te vinden hebben niet tot een vermindering van de eenzaamheid geleid, en die misschien wel aangewakkerd. Het aloude loketje is verdwenen, maar hebben we daarmee niet meer schade gedaan dan goed? Breedband internet toegang klinkt mooi, maar wat als je analfabeet bent? Of te oud om de nieuwe techniek op de juiste wijze te installeren?

Delen, een economie van het sociale

Sociaal betekent dat een mens (of dier) geneigd is om in groep te leven. Dat doen we om allerlei redenen, veiligheid, efficiency, mogelijkheid tot specialisatie, gezelligheid, partnerkeuze, we zijn sociaal omdat we afhankelijk van elkaar zijn, maar paradoxaal ook om ons te kunnen onderscheiden, te klimmen in de rangorde. Socii in het Latijn betekent partners, verbondenen, met iets van gebruikmaken van elkaar, afhankelijk zijn van elkaar. Proximus is het latijnse woord voor buur.

Met burens is er een relatie die meer dan sociaal is, er is een gevoel van verbondenheid, gezelligheid, verplichting en dienstbaarheid dat in het begrip sociaal wat verwaterd is. Een sociale maatschappij zorgt voor het die het minder hebben, maar verplicht niet tot contact, de sociale dienst (nu heel treffend het Centrum voor Werk en Inkomen) gaf je geld, maar geen gezelligheid of contact. Het woord proximaal zou dus eigenlijk meer vernieuwend zijn. Het drukt namelijk ook de wederzijdse verbondenheid uit.

Het is erg belangrijk om een visie op een stad van verbinding, te ontwikkelen die verder gaat dan de digitale stad. Je kunt bijvoorbeeld ook denken aan de ‘witte stad’, een stad van delen en samen doen. Dat concept van Luud Schimmelpennink was ook de basis van dit boek. We moeten de grondstoffen, middelen en capaciteiten samenbrengen

en delen, dat is een ecologische noodzaak, maar ook de toverformule tot verbinding en innovatie. We kunnen zo besparen, meer en beter doen met minder en als bijkomend voordeel contact maken en houden met anderen.

Samen een schoolplein delen bijvoorbeeld, wachten op het uitgaan van de school, is traditioneel een sociaal ijkpunt. Jonge ouders (of de oudere ouders van tegenwoordig) leren elkaar daar kennen, vaak wordt daar de vriendenkring voor de komende jaren daar gevormd. Men deelt de zorg voor de kinderen, regelt partijtjes, logeren en ruilt zorgtaken uit. Samen een bootje delen, een grasmaaimachine, een wasmachine of dingen ruilen of uitwisselen via initiatieven als Noppes zijn ook sociale ontmoetingen. Delen via onderlinge uitwisseling is in opkomst, ook van schulden via boekhoudkundige kapitaal uitruil zoals Citizens Multi National van Hank Monrobey voorstaat.

Delen als commerciële activiteit is nog wat anders dan delen in een (eventueel geldloze) krediet-samenleving, zoals David Graeber in 'Debt, the first 5000 years', die zag in oudere culturen. Virtuele schulden, immaterieel en sociaal krediet, gunsten, relaties, ze spelen vaak een veel grotere rol in een samenleving dan we denken. Geld mag dan wel de brug zijn tussen staat en markt, maar niet de enige. Keith Hart wees er op dat we kop en munt hebben op een geldstuk, waarmee de autoriteit en de waarde er beide een kant hebben (en de bede aan God op de rand steeds meer verdwijnt).

Met internet en IoT (Internet of Things) kan die delen-economie (deel-economie is een ambivalent woord) nog een veel bredere dimensie krijgen, er ontstaat een markt voor B&B, bootverhuur, particuliere taxidiensten, zorgdiensten (incl. sex), aanvullend onderwijs, thuishwerkers (niet alleen wiet), kinderopas, tuinverhuur, feestlocaties en wat al niet. De vooral illegale Dark Web handel (SilkRoad) in drugs, wapens, papieren, etc. werkt vreemd genoeg voornamelijk op vertrouwen, men betaalt voor spullen met bitcoins en moet maar hopen dat het wordt afgeleverd.

De gevestigde middenstandsorde ziet die trend naar onderling handelen, ruilen en deelgebruik soms wel als een bedreiging en de overheid vreest belastingomzeiling (met name BTW), zwart geld circuits en

veiligheidsproblemen (brand, incompetente dienstverleners, criminele exploitatie). Het is echter, mede door de groeiende toegankelijkheid via internet, een niet meer te stuiten trend. Regelgeving, richtlijnen en grenzen aan de delen-economie dienen bepaald te worden met ruimte voor experimenten, een wethouder en misschien zelfs minister voor de delen-economie is geen overbodige luxe.

Delen is niet alleen economisch een interessant gegeven; er is ook een psychologische noodzaak om elkaar ook te ontmoeten, eventueel met een tussenstap via via technische media. Dit nodig om tot een overeenkomst en overeenkomsting te komen en een fysieke noodzaak als we zaken willen uitwisselen, ruilen, delen en samen doen.

Geld en delen; vertrouwen als basis

Geld is een 'commodity' én een IOU, een schuldpiertje. Het dient als ruilmiddel, als overbrugging van tijd (sparen), als machtsmiddel en als basis voor belastingen, maar het belangrijkste is dat we vertrouwen in hebben. De burger, maar ook de stad, de staat en de instituties draaien op afdwingbaarheid van schulden en dat weer op een rechtssysteem, maar uiteindelijk op vertrouwen. We leven in een tijd dat dat vertrouwen fors beschadigd is, de crisis toonde aan dat de overheid en het bankensysteem niet in staat was en is om ineensorting te voorkomen. Geld is wankel geworden, we vertrouwen de banken niet meer, zijn wantrouwig tegenover politici, de nieuwe regenten en de fikser-klasse die de zakken vulde, en zoeken alternatieven. Het delen neemt toe, we lenen liever aan mensen die we kennen, slaan de tussenstap met hoge kosten van de banken en levensverzekeraars over, maar maken ons zorgen over ons geld, de euro, de waarde van onze huizen, onze pensioenen, onze zorgverzekering. Er zit deflatie in de lucht, maar men vlucht wel in goud en onroerend goed, terwijl de luxedingen van de vorige eeuw, zoals zeiljachten, antiek en je collectie CD's bijna niks meer waard zijn.

Het is de vraag, of een weg terug van de privatisering die ons vertrouwen in het systeem en de mensen aan de top zo beschaamde, niet in zicht komt. Een gemeentelijke bank van lening, een coöperatieve stadsbank, buurt-WiFi en het weer delen van ouderenvoorzieningen. De bejaardenhuizen die men sloopt zouden juist goed passen in een nieuwe delen-aanpak voor de senior of zorgzoekende). Als de ge-

meente verantwoordelijk is voor de zorg, waarom dan ook niet voor het eerlijk verdelen van de lasten en dus ook de bijbehorende belastingheffing naar gemeentelijk niveau brengen. Het is tijd om oude denkpatronen te doorbreken, het aloude kiezen of delen in ere te herstellen, maar op een niveau dat men 'weer' vertrouwt. Dat er in Amsterdam, na de vliegende start met de 'Digitale Stad' geen publiek of semi-publiek internetplatform waarin alle stedelijke informatie (dus van overheid én publiek) ter beschikking staat of ontwikkeld is, dat mag toch wel een schromelijke misser van de instanties genoemd worden. Facebook, Twitter of Zorgnet op stedelijke schaal, het zat in de lucht en de infrastructuur was er, maar blijkbaar zagen B&W en de zittende macht dat eerder als bedreiging voor de slaafse volgzzaamheid van regenteske media als AT5. Waarom wel internationaal knooppunt voor internet en porno, maar een eenduidige stads/buurt agenda kwam er niet. Wel geld steken in een top-down topuniverteit, maar de cohesie van kleinschalige lokale media laten verlopen.

Contactpatronen

Iedere stadsbewoner gebruikt de stad op z'n eigen manier. Thuis en vervolgens qua vervoer, route, bezochte locaties en activiteiten ontwikkelen we patronen van gebruik. Daar zit vaak een zekere regelmaat in. We zijn gewend om op een bepaalde manier naar ons werk te gaan en ook het uitgaan volgt vaak vaste patronen. We gaan naar een stamkroeg en hebben een vaste plek in het park, terwijl ook ons winkelen vaak volgens een standaardpatroon verloopt. Er zijn wel afwijkende situaties, maar dat doen we dan vaak massaal, zoals bij een demonstratie of bij mooi weer. Dan gaan we als lemmingen naar het strand of de parken. Het gaat niet alleen om verplaatsing, ook onze consumpties, ons koopgedrag en contactpatroon ligt vaak behoorlijk vast en is daarmee voorspelbaar.

Die patronen zijn, als we de privacy even vergeten, vrij gemakkelijk te volgen, want een mobiele telefoon hebben we vrijwel allemaal, we betalen via een te volgen systeem, onze parkeerinfo wordt al vermarkt en eigenlijk is vrijwel alles bekend of te volgen en misschien ook wel te beïnvloeden. Dat is geen toekomstmuziek, de benzineprijzen van zeker de discounters worden op afstand geregeld in reactie op wat de

concurrenten doen en de actuele verkoopgegevens. De verkeersdiensten die file-informatie verzorgen werken met actuele gegevens. Ook de overheid doet mee, en misschien ook wel terecht. Op grote schaal wordt daar op bijvoorbeeld Koningsdag al mee gewerkt. Crowdcontrol door de politie werkt met dergelijke technische middelen. Dergelijke technieken staan ook toe, dat we de congesties in normale situaties kunnen beperken of door maatregelen als bewegwijzering, piekprijzen voor openbaar vervoer, gedifferentieerde en dynamische parkeertarieven kunnen sturen. Omdat always on, everywhere steeds meer de norm wordt, kunnen ook voetgangers en fietsers zo worden gedirigeerd.

Het voelt allemaal als enorme manipulatie, maar de economische en ecologische voordelen zijn duidelijk. Files zijn dure tijd- en benzinevreters. We zoeken naar optimalisering van verplaatsing en waarom ook niet van ander gedrag zoals aankoopbeslissingen en contactmogelijkheden? Dat is toch in ieders belang? Of toch niet en komen we hier bij de fundamentele vragen over de keuze tussen vrijheid en veiligheid en tussen individu en collectief belang? Over wat de rol van de overheid in deze?

Het afnemende vertrouwen in de politiek, de overheid en de politie is niet alleen in de groeiemarkten, maar ook bij ons een fundamenteel probleem. Verschillen tussen mensen worden manifest en ondraaglijk, zeker gezien vanuit het kader van de vrij westerse en op individualiteit gestoelde mensenrechten. Deze worden ook nog eens opgedrongen aan groeiemarkten in de tweede en derde wereld zodat er serieuze ontwrichting dreigt. Cacaoboeren bijvoorbeeld mogen niet hun kinderen laten meewerken zodat ze slaafvrije chocola te produceren. Ze moeten echter wel het schoolgeld van de kinderen betalen en dus ook produceren. Dringen we ze het verbod op kinderarbeid op kortzichtige wijze op dan hoeven de kinderen niet meer te werken maar gaan ze waarschijnlijk ook niet meer naar school omdat er geen geld is.

Niet alleen de tweedeling tussen rijk en arm, maar de onzekerheid over de rol van de traditionele derde poot, de overheid (met ook religie als achterliggende invloed), speelt hier een rol. Driehoeksverhoudingen zijn stabiel, in de techniek, maar ook in de economie, maar de overheid lijkt zich steeds meer op te splitsen in twee delen, een sociaal en een kapitalistisch deel. Een deel van de overheid steunt de rijken,

het kapitaal, het bedrijfsleven, de innovatie, de extreme individuatie, een ander deel blijft het sociale, het gemeenschappelijke belang behartigen. De overheid wordt, net als overigens de samenleving, uit elkaar getrokken, er is een centrifugale kracht werkzaam die arm en rijk, sociale en neoliberale (kapitalistische) facties uit elkaar jaagt. Het middenveld, de zwiigende meerderheid lost op. Sommigen maken het, anderen zakken af naar de arme kant, zeker in het Westen. In de opkomende markten ontstaat een nieuwe middenklasse die het werk van de Westerse middenklassen overneemt tegen lager loon. Ook daar ontstaat of vergroot polarisatie en zijn er enorme verschillen tussen arm en rijk. Heb je plutocraten, oligarchen en rent-seeking kapitalisten en andere profiteurs van ongelijkheid..

De groeiende ongelijkheid: het cruciale probleem

Anno 2015 is duidelijk dat wereldwijd de kloof tussen arm en rijk, tussen have's en have nots alleen maar groeit en dat deze verschillen in de stad het meest gevoeld zullen worden. Daar komen en wonen de verschillen immers samen.

De verschillen in kennis, macht en bezit, in talent en status zijn nergens duidelijker dan in een winkelstraat in de grote metropool, waar arm en rijk elkaar fysiek raken. Het minderwaardigheidgevoel van de burger wordt vooral manifest, als ie met z'n fiets of tweedehands auto voor een Ferrari moet uitwijken of in de PC Hooft straat ziet hoe de rijken liever met elkaar omgaan en bij elkaar kopen.

Waar ooit de stad de grote smeltkroes was, is het nu het toneel van de confrontatie. Opstanden, revoluties en aanslagen spelen zich niet af in afgelegen gebieden. De Arabische lente werd manifest op de pleinen in de grote steden. De Jihadisten en IS-vechters komen niet uit de provincie, maar uit de stedelijke achterstandswijken.

Ongelijkheid

De groeiende ongelijkheid - en of dat nu in kapitaal is, in inkomen of in macht maakt niet zoveel uit - begint het kernprobleem te worden.

De druk van onderaf, de Occupy trend, maar ook de bewustwording van economisch of anderszins onderdrukte groepen die dan naar religieuze of nationalistische (machtsafstand-reductie) hefbomen grijpen, kan niet meer ontkend of met traditionele middelen gemanipuleerd

worden. Hoewel het veelgenoemde boek van Thomas Piketty voor Nederland niet zo relevant is, zette hij inkomensongelijkheid wel op de agenda.

De ongelijkheid tussen arm en rijk, daar is de laatste jaren voldoende onderzoek naar gedaan, valt niet te ontkennen, hoogstens kan met twisten over de schaal van die ongelijkheid, is het de 1% of de 0,1% die het geld en de macht hebben. Het is ook geen kwestie meer van het kapitaal tegen de massa, zoals in de negentiende en begin twintigste eeuw, toen Marx maar ook Theodore D. Roosevelt zich konden afzetten tegen de robber barons, de gewetenloze kapitalisten die de industriële revolutie gebruikten om de massa uit te knijpen. Het kapitaal zijn tegenwoordig de rijken en hun coterie, die hun vermogen en inkomens verwerven door zelf actief te ‘werken’. De erfrijken zijn er nog wel, maar vormen een minderheid in de nieuwe superklasse der plutocraten, oligarchen en miljardairs en zij die daar tegenaan hangen. De rent-seekers (rentiers), degenen die de geldmachines realiseerden die ontstonden door ongeregelde privatisering, corrupte overheden en gaten in de financiële systemen, vormen een deel van de superrijken, maar ook zij gebruiken hun kapitaal om verder te groeien en zijn dus heel anders dan de grootgrondbezitters van vroeger. Er is zeker bij ons ook een klasse van behoorlijk vermogenden ontstaan, die profiteerde van de zogenaamde vrijheid van de afgelopen decennia om egocentrisch aan de slag te gaan, en die worden door de rest (en de politieke agitators) nu als ‘foute fikkers’ gezien.

Het verschil tussen arm en rijk is wereldwijd toegenomen, er is blijkbaar een soort centrifugale (middelpuntvliedende) kracht die dit veroorzaakt. Bij alle globalisering en schaalvergroting van de wereldwijde economie is het verschil tussen landen wel afgenomen, maar de binnenlandse verschillen juist toegenomen. De opkomende markten en de BRIC landen (Brazilië, Rusland, India en China) zijn sneller gegroeid dan het Westen en vooral grondstofrijke landen volgen die groeisput, met vrijwel altijd enkelen die profiteren en steenrijk worden. De massa gaat wel iets vooruit en er groeit een middenklasse, die is nodig om een markt voor auto's, smartphones, drugs en statussymbolen te scheppen, maar wat die winnen gaat eigenlijk ten koste van de middenklasse in het Westen, die hun banen en inkomen kwijtraken door de mobiliteit van het werk.

Verschillen in inkomen, opleiding, macht, kennis en status zijn productief zolang ze niet te groot zijn. Dan kan mobiliteit (sociaal en fysiek) helpen om een natuurlijke brug te vormen en voor voldoende enkelingen de stap te faciliteren. Verschil is nodig, anders verstart de samenleving, maar niet te veel dan polariseert de zaak. We kunnen in een stad een beperkt aan nieuwkomers opvangen en hanteren, maar wordt hun aandeel te groot dan polariseert de zaak, gaan ze samenklonteren en kunnen getto's en haarden van verzet ontstaan.

Diversiteit is een van de kernbegrippen in het denken over verandering. Het denken van de mens draait om onderscheid, het herkennen en kwalificeren van verschillen. Volgens Friedrich Nietzsche in 'On the Genealogy of Morals 1887' is dat de basis van onderling contact (om te ruilen, kopen) en het menselijke denken en volgens de econoom Adam Smith zelfs de grondslag van de taal, als middel om te handelen.

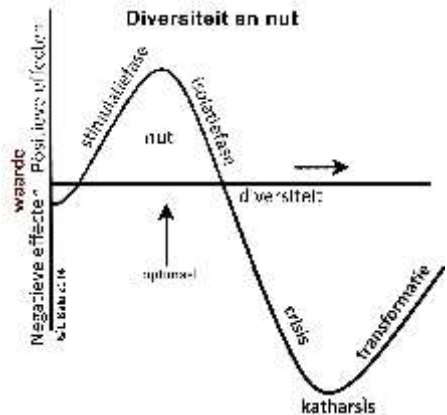
Diversiteitsbeleid, dus zinvol gebruik maken van de goede en slechte kanten van diversiteit is van de afweermiddelen tegen enerzijds verstarren en sociaal isolement en anderzijds de chaos en radicalisering die ontstaat bij te grote verschillen. Zulk beleid is mogelijk de enige manier om de groeiende ongelijkheid tegen te gaan. Maar wanneer is diversiteit nog productief en wanneer wordt het een onneembare barrière en de basis van allerlei ellende, weerstand, isolatie? De verhouding tussen groepen mensen, qua taal, ras, achtergrond, kennis, inkomen volgt een soort basispatroon, we kunnen met een beetje 'nieuw' of 'anders' wel hanteren en zelf positief gebruiken, maar bij te veel loopt het uit de hand.

Diversiteit

Dit mechanisme, de diversiteitscurve komen we overigens tegen bij allerlei processen, in de biologie en de sociologie, maar psychologische processen volgen een soortgelijk patroon. Het is zelfs de basis van innovatie en creativiteit, een beetje stimulering (diversiteit) werkt, teveel stompt af en leidt tot afsluiting.

In het kader van de verbonden stad is het dus interessant om te bepalen hoe bijvoorbeeld integratie van nieuwkomers, minderheden, leef-tijdgroepen verloopt. Tot welke waarde (percentage, verschil-indica-

tie, Gini-coëfficiënt) is er een positief effect, wanneer verdwijnt dat en hoe snel loopt het daarna uit de hand? De waarden van de curve verschillen per situatie, maar het algemene beeld blijft bestaan en het is in actuele situaties van belang de waarden, hellinghoek, optimale punt etc. te bepalen. Er is enige overeenkomst met de Laffer-curve voor optimale belastingopbrengst versus belastingpercentage, ook daar is het exacte optimum ook niet eenvoudig te bepalen, maar het is een bruikbaar denkmodel.

Je kunt de diversiteitscurve ook nog wat breder maken, want misschien is de resulterende chaos nog helemaal niet zo negatief, en leidt uiteindelijk, via een crisis, een katharsismoment (een opstand bijvoorbeeld) tot een omslag en transformatie en resulteert een nieuwe situatie, een echte verandering. In een samenleving kan dat misschien wel nodig zijn, maar de status quo krachten zullen proberen dat te voorkomen en het normale beleid is niet gericht op het entameren van dramatische crisis-situaties en maatschappelijke transformatie.

De diversiteit ofwel ongelijkheid heeft dus eerst positieve effecten, maar het mag niet te ver gaan, dan loopt het uit de hand. De ongelijkheid die we nu zien in inkomens, kansen en status, is dus potentieel een gifbom, die de afgelopen decennia ongemerkt steeds verder woekerde en nu dus ook opgemerkt is, zowel door de bedreigden (de armen, achtergestelden, Occupy) als de rijken, die de storm voelen aankomen. De wetenschap bemoeit zich er nu ook tegenaan en signaleert de situatie in de zin dat de positie van de armen zodanig verslechtert en negatieve effecten gaat hebben, misschien zelf tot chaos en opstand gaat leiden.

De samenleving (en mensen als Piketty maken dat duidelijk) voelt wel aan dat er is erg mis aan het gaan is en gaat reageren en anticiperen.

De rijken verschuilen zich in gated communities, de minderheden isoleren zich in getto's en culturele (Limburg) en religieuze (Islam) fortificaties, het tribalisme steekt de kop op, er worden grenzen gemaakt of gesteld, polarisatie en radicalisering is het gevolg en de veiligheid is in gevaar.

Het sociale patroon verandert onder die druk en de stad moet zich daarbij aanpassen, en gezien haar centrale rol daarin zelfs leidend zijn in de zin dat tegenmaatregelen vooral op lokaal niveau effect sorteren. Inburgering, woningtoewijzing, subsidie en vergunningenbeleid, taalbeleid, minderhedenparticipatie, onderwijs, MKB-beleid, op lokaal niveau kan heel veel gedaan worden om de diversiteit te managen.

Alle technische, infrastructurele, sociaal-psychologische en economische uitdagingen draaien voornamelijk om het voorkomen van verder groeiende ongelijkheid. Dat gaat verder dan iedereen een beetje tevreden houden, de boel een beetje bij elkaar houden zoals Job Cohen dat noemde, er is een visie nodig, een aanpak die wat verder gaat dan meer repressie, meer politiek en minder vrijheid.

Het probleem van de centrifugale inkomensverdeling, want er is een soort wegslingereffect met als gevolg een U-curve (arm rijk, het middenveld verdwijnt) heeft te maken met een aantal mechanismen, die veelal te maken hebben met de psychologie van de tot individualisering uitgenodigde burger, internet, globalisering en de snelheid van communicatie. Hoe sneller de wereld draait, in de zin van communicatie en reactiepatronen (feedback) hoe sneller de verschillen groeien.

Feedback

De toegenomen snelheid van de communicatie, die tegenwoordig meestal real-time plaatsvindt (zonder vertraging) zorgt voor opslingering, een bekend effect in terugkoppellussen. Weten en meten zijn in die zin gevaarlijk, dat te snel reageren tot onbeheersbare extremen kan leiden. Dat kennen we ook als spiraaleffecten, partijen jagen elkaar op, met steeds betere wapens, extreme stellingname en escalatie van conflicten.

Het zou interessant zijn om te zien welke effecten een opzettelijke demping van de feedback zou bewerkstelligen door bijvoorbeeld een vertraging van zelfs maar enkele seconden of minuten op te leggen voor tweets, email, chats, en messages. Het is niet ondenkbaar, dat

daardoor heel veel onnodige paniek en ondoordachte acties en reacties kunnen worden gedempt. Zo'n opgelegde vertraging is een van de mogelijke overheidsmaatregelen om brede paniek bij grote rampen te voorkomen. Geen totale communicatiestop, slechts wat vertraging die het rondzingen en opslingeren door te korte feedback tegenaat.

De instabiele driehoek

In zekere zin is de overheid de stabiliserende factor, de top van een driehoek met arm en rijk als basis, maar dat gaat ook op voor individu en collectief belang. Een driehoek is in essentie een stabiele constructie, we kennen dat in de techniek, maar de Trias Politica van Montesquieu in de politiek is ook een voorbeeld. De laatste decennia zien we echter dat de overheid niet meer als eenduidige en onpartijdige factor de regie heeft, maar zich heeft opgesplitst in twee facties, één aan de kant van de neoliberale, zelfverrijkende, rent-seeking kapitalisten en één aan de kant van het collectieve, het sociale. Ook traditioneel sociale partijen zoals de PvdA werden (zelfs grotendeels) regenten, en kozen de kant van het kapitaal, de vrije markt, de zakkenvullerij, het goedbetaalde pluche. Met als gevolg dat in iedere geval de gewone man die politiek niet meer vertrouwt en steun zoekt in populistische bewegingen. Dit verschijnsel is natuurlijk niet nieuw, maar zou zelfs de basis kunnen zijn van het ineenstorten van grote culturen en naties in het verleden.

Het effect is wel, dat de op zich stabiele driehoek een vierhoek wordt, een instabiele situatie waarbij het geheel naar links of rechts kan gaan zwabberen. Het is het verlies van de onafhankelijke positie van de politiek die dit veroorzaakt heeft. Zeker in landen als de VS heeft de overheid te lang en te duidelijk de kant van het kapitaal gesteund, en

dat heeft te maken met het politieke systeem, democratie heeft z'n nadelen. In de stedelijke omgeving, waar zoals in Nederland de burgemeester benoemd wordt en boven de partijen staat, is dat een stabiliserende factor. Vrijwel iedereen vertrouwt de burgemeester, ook al blijkt die achteraf niet altijd zo competent en ook gevoelig voor bijvoorbeeld de privatiserings-luchtspiegelingen.

Planologie, stadsplanning, architectuur

De verbonden stad is een doel, een richting, want verbondenheid kan altijd beter en zal ook altijd worstelen met de controverse tussen vrijheid en veiligheid, individu en collectief. Een fundamentele, filosofische discussie over wat bijvoorbeeld geluk is, vooruitgang en een nieuwe manier van staatshuishoudkunde en macro-economie met veel meer ecologische en emotionele waarden is nodig.

Toch kunnen er een aantal meer praktische richtingen worden aangegeven, die te maken hebben met toegankelijkheid, contactmogelijkheden, de integratie van smart-city functionaliteit in het gewone leven, de planologie, vervoersmodi (schaalgrootte, individueel openbaar delenvervoer, elektrisch, zelfsturend, autonoom vervoer, daar zit enorme ontwikkeling in), maar ook de architectuur.

Neem het bouwen van huizen. Er zijn leuke experimenten en architecten die serieus werk maken van geïntegreerd en verbonden wonen, maar wat de laatste jaren aan de IJ-oever, in IJburg en aan de Amstel-oever wordt neergezet is bedroevend klassieke volkswoningbouw met vrijemarkt ambities (sociaal stiekem opschroeven naar vrije sector) op basis van achterhaalde modellen (de fiets als basis voor bevolkingsgroepen die niet fietsen of hun fiets niet naar de stad kunnen krijgen zoals IJburg). Dat is een gevolg van de falende en steeds meer falende privatisering van de corporaties, de politieke compromissen en gewoon domheid van de beslissers.

Een verbonden stad vraagt verbonden woningen, daarbij valt te denken aan veel meer hofjes-achtige buurten, meer communale voorzieningen (delen-economie van kracht-warmte-wassen-wifi-afleverpunten-ruilen) en ruimte voor werken, ontvangen, logeren oppasplekken, feesten, maak-faciliteiten (fab-lab), deel-faciliteiten voor vervoer en tools etc.. De ideeën over de compacte stad, met een combinatie van wonen, werken en leven dienen opgeschaald te worden, met meer eco-

logie, meer verbondenheid, meer contact tussen generaties, meer uitwisseling op persoonlijk niveau, meer gedeelde verantwoordelijkheid voor communaal groen, veiligheid en zorg dan destijds (in de jaren zestig) was voorzien. Dat is niet alleen een kwestie van fysieke projecten, ook het vergunningenbeleid, bouwvoorschriften en de legale constructies voor zorgdelen, samenlevingsvormen, voordeurdeling, splitsing of koppeling van wooneenheden, financiering, participatie van stakeholders en entry/exit regelingen moet op de helling. De manier waarop vroeger kloosters opereerden, met soms erg restrictieve regels maar een gemeenschappelijk doel en blijkbaar voldoende overlevingskracht, kan hier inspiratie brengen. Het zijn allemaal afwegingen tussen individu en collectief, maar zou het niet zinnig zijn om mogelijk te maken dat in een bepaald woonproject (buurt, gebouw) de bewoners zich houden aan afspraken die hun burgerlijke vrijheden inperken? Is het niet zinnig in nieuwe gebouwen koppeling van woningen (voor mantelzorg, nieuwe ouderconstructies en samenlevingsvormen in principe tot uitgangspunt te maken en dus doorgangen (in potentie) tussen woningen te plannen, voordeur-opdeling en een flexibele binnen-indeling. Meer delen is meer contact, minder eenzaamheid, minder zorg en gelukkiger mensen. Bij een verouderende stad zijn daarbij de senioren een belangrijke groep.

Wonen en werken, maar ook leren bij elkaar

Het idee van de compacte stad is al vrij oud, Luud Schimmelpennink was er al lang mee bezig. Het komt neer op een (weer) combineren van alle functies van de stad bij en in elkaar, waardoor er met dezelfde, in wezen beperkte ruimte en grond meer gedaan kan worden. Wonen, werken, onderwijs en ontspannen dicht bij elkaar, met meer menging en dus meer kruisbestuiving, integratie en cohesie, minder vervoer tussen werk en woonplek en een veiliger leefomgeving. Het oude idee van de gezelschap (gezelligheid) die bij z'n meester in de leer gaat past bij zo'n compacte stad.

Natuurlijk zijn er ook nadelen, milieutechnisch is het moeilijker, overlast door geluid, goederenverkeer en productie kan meespelen en niet iedereen wil het idee van een rustige woonbuurt opgeven om midden in de turbulentie te gaan wonen.

De versplinterde, gesegregerde stad.

In Londen is de binnenstad onbetaalbaar geworden en wonen de werkers ver weg, in Parijs is de banlieu een getto. Voor Amsterdam dreigt hetzelfde, de huurpolitiek en het gebrek aan goedkope woningen drijft de gewone mensen de (binnen)-stad uit. Al gaat het steeds meer om de tegenstelling arm/rijk met tweeverdieners en andere clusters, er is ook nog een duidelijke etnische segregatie aan de gang. Niet dat binnen de grachtengordel een blank getto is ontstaan, daar loopt alles nog door elkaar, met veel expats en (nog) veel sociale woningbouw bezetters in de lage en middengroepen. Omdat niemand wil verhuizen dank zij het beleid dat aantrekkelijke huizen door de corporaties verkocht en de rest onbetaalbaar duur wordt gemaakt is de woningmarkt gestagneerd. Recent beleid zoals verhogen van de punten en de overgang naar WOZ-waarde als huurbasis versterkt de vicieuze cirkel waarbij de kooprijzen worden bepaald door een tekort waar de corporaties voor verantwoordelijk waren en nu van profiteren door hoge prijzen voor koop en daarmee huur en daarmee weer koop. Het centrum is aantrekkelijk, voor expats, pensionado's en ook voor rijke en goedverdienende gezinnen (als er witte scholen zijn) met vaak intergenerationele steun (erfenis, hypotheeksteun, 100.000 euro regeling). Het wordt steeds duurder, de minkukels worden langzaam weggedreven. Naar buitenwijken, Almere, en uiteindelijk naar Heerlen of Oost-Groningen als de huursubsidie wordt afgebouwd.

Hier is het ook belangrijk te beseffen, dat de scheiding in rijk en arm, in laagbetaald werk en topinkomens steeds verder zal gaan, mede door Piketty effecten, en het centrifugale effect van globalisering. Minder werk, robotisering, zelfrijdend vervoer, de vraag naar 'gewone' arbeid neemt af, lonen vervlakken, dit is een dreigend maar moeilijk af te wenden ontwikkeling. Plannen als een basisinkomen voor iedereen gaan de inkomenssegregatie niet tegen, maar versterken dat juist, met als gevolg dat de groeiende groep minima noodgedwongen de stad gaan verlaten. Dan is het een kwestie van afwachten tot er problemen gaan komen, in de zin van broodopstanden, radicalisering en revolutie. Dar hoeft je geen marxist voor te zijn, die ontwikkeling is vrij universeel, Barrington Moore Jr. (social origins of dictatorship and democracy 1966) beschreef dat al. De intelligente armen, voorheen de middenlaag die ook naar de minima-situatie gedreven wordt, organi-

seert dat, ze zijn goed opgeleid maar voelen het verschil met hen die wel in de bovengroep kwamen, goed verdienen en in de stad kunnen (of mogen) wonen. Dat verzet, radicalisering, geweld geen kwestie is van arme, domme minkukels blijkt ook in de radicale Islam beweging. Het voorkomen van inkomens-segregatie en behoud van een middenklasse zou wel eens een belangrijker taak kunnen zijn dan werken aan etnische achterstelling en segregatie, en de twee lopen nu wel samen, maar dienen goed onderscheiden te worden.

Geluk in de stad

Gelukkig zijn en over je geluk oordelen (retrospectief middels enquêtes) blijken nogal uit elkaar te lopen, over geluk valt dus te twisten maar het is wel waar we allemaal naar streven en eigenlijk gezien kan worden als het collectieve doel. Dat repressief opleggen zoals Bhutan doet is contraproductief, maar geluk in de stad onderzoeken lijkt een prioriteit al was het maar om de verschillen tussen steden duidelijk te maken en te kunnen sturen naar meer vertrouwen, meer geluk en meer welzijn. Er is een appendix over dit onderwerp.

De vrijheid om NIET te participeren

Participatie is zo'n modebegrip, iedereen MOET meedoen, bijstand heet nu participatie, een soort modern horig-schap en opgelegd bijna slavernij-bestaan voor wie niet bijdraagt. Ook al is dat op termijn misschien niet nodig of is er geen werk, je onttrekken is in een soort neo-liberaal 'werken voor je brood' nu anti-sociaal. Dat een basisinkomen met voortgaande robotisering en automatisering in de lucht zit en niet werken steeds minder een keus wordt is blijkbaar (nog) niet aan de orde. Het is echter van belang dat de keus om je te onttrekken aan kiezen of participeren ook mag, als je de consequenties wil dragen. In een stad blijken de vrijgestelden of zichzelf vrij makenden, zij die het keurslijf van de conventie ontvluchten in de rafelranden vaak de change-agents, de kunstenaars, de sociale innovatoren.

Bij alle mooie plannen mag niet vergeten worden, dat vrijheid ook inhoudt dat iemand er voor mag kiezen NIET mee te doen, niet digitaal weerbaar te worden, niet te kiezen, geen invloed uit te oefenen, zich niet te bemoeien met anderen. De neiging bestaat iedereen te willen vormen of opleiden tot weerbare en geïndividualiseerde burger, maar

daarmee wordt de vrijheid om vrij te blijven van overheid en de eigen privacy te beschermen aangetast. Er zijn goede redenen om zich afzijdig te houden, psychologische zowel als ethische, en het aloude liber-tijnse ‘don’t tread on me’ is een goed uitgangspunt. Een overheid die haar burgers, zelfs met de beste bedoelingen, in een onnodig keurslijf dwingt en de privacy aantast loopt het gevaar dat er zich weerstand opbouwt, onderhuids, die zich echter kan manifesteren in vormen zoals het terroristische ‘lone wolf’ syndroom waar men nu zo bang voor is.

Mogen afhaken

Bij alle mooie plannen mag niet vergeten worden, dat vrijheid ook inhoudt dat iemand er voor mag kiezen NIET mee te doen, niet digitaal weerbaar te worden, niet te kiezen, geen invloed uit te oefenen, zich niet te bemoeien met anderen. De neiging bestaat iedereen te willen vormen of opleiden tot weerbare en geïndividualiseerde burger, maar daarmee wordt de vrijheid om vrij te blijven van overheid en de eigen privacy te beschermen aangetast. Er zijn goede redenen om zich afzijdig te houden, psychologische zowel als ethische, en het aloude liber-tijnse ‘don’t tread on me’ is een goed uitgangspunt. Een overheid die haar burgers, zelfs met de beste bedoelingen, in een onnodig keurslijf dwingt en de privacy aantast loopt het gevaar dat er zich weerstand opbouwt, onderhuids, die zich echter kan manifesteren in vormen zoals het terroristische ‘lone wolf’ syndroom waar men nu zo bang voor is.

Benjamin Barber ‘If Mayors Ruled the World: Dysfunctional Nations, Rising Cities’ (Yale University Press, 2013)

3 Hoofdpunten en begrippenkader

Wanneer we praten over verbondenheid en hoe essentieel dat is voor een samenleving en een stad dan kunnen niet voorbij gaan aan het schetsen van een aantal psychologische en sociaalpsychologische mechanismen en modellen. Dat is deels om het terrein wat te beperken, want wanneer we raken aan diepere processen in de psyche en in de relatie tussen mensen dan is dat wel een heel breed veld. Onderwerpen als Cyberspace, sociaal kapitaal en het mensbeeld verdienen echter een duidelijke plaats. Zelfs waar we het onderwerp Smart City in zekere zin uit de weg gaan, daar wordt genoeg over geschreven, is de invloed van de techniek op ons denken en leven niet te ontkennen.

Cyberspace en internet

Even afgezien van wat de moderne technologie, sociale media, Internet of Thing ons qua comfort, automatisering, robotisering ons allemaal gaan brengen, is Cyberspace en de fysieke infrastructuur die dat draagt (het internet) een factor die ook op sociaal-psychologisch niveau het denken over de toekomst van de stad beïnvloedt. Cyberspace is veel meer dan wat diensten, wat gemak en communicatie, het dwingt ons na te denken over identiteit, transparantie en 'echtheid'. Ons zelfbeeld wordt steeds complexer, want wie zijn we, ons zelf krijgt steeds meer gezichten en profielen. De traditionele visie op hoe mensen en organisaties functioneren moet worden aangepast en verbreed, want vrijwel alle aspecten van ons leven krijgen te maken met cyberspace effecten. Werken, recreatie, vertier, relaties, maar ook

politieke transparantie gaat anders worden en we hebben slechts een vaag idee hoe anders. Nieuwe 'disruptive' technologie (nano, genetica, AI, 3D printing, zelfrijdende auto's) verandert het toekomstbeeld van de maatschappij en cyberspace is het medium dat veel van die ontwikkelingen tot ons brengt. Cyberspace kunnen we zien als een zeer positieve ontwikkeling in technische zin, ondertussen zijn effecten als globalisering, de aantasting van business modellen en economische concepten door voortschrijdende transparantie, de aantasting van de burgerlijke vrijheid en de privacy wel onderkend. Dat cyber-

space een entropisch medium is, dat naast korte termijn technische verbeteringen op termijn alles kan vervlakken is nog minder doorgedrongen.

De andere dimensie; het mensbeeld

Ingaan op verbondenheid, in wezen is dat ingaan op de relaties van mensen, kunnen we heel rationeel en materialistisch beperken tot twee werelden, een binnenwereld (de psyche) tegenover de buitenwereld (het materiële, de ander). Dan kunnen we rationele verbanden en causaliteit gebruiken om bijvoorbeeld tot een ethisch besef als het sociale contract te komen, om een politieke stellingname te ontwikkelen en om via analyse van individuele (Maslow's piramide) en sociale behoeften een samenlevingsmodel te ontwikkelen. Dat leidt tot een compromis tussen wat we in heel algemene termen als de individuele en de collectieve belangen kunnen aanduiden. Die compromissen of maatschappijmodellen liggen dan op een as die van liberaal tot sociaal/communistisch loopt en de rol van de overheid is altijd die van de scheidsrechter tussen individueel en collectief belang.

Het twee-werelden model is seculier, rationeel, materialistisch, wetenschappelijk geaccepteerd, maar onrealistisch in de zin, dat een groot deel van de mensen ook nog rekening houdt met een 'andere wereld', een onzichtbare dimensie. Wat die dimensie nu precies is en zelfs of die bestaat, maakt eigenlijk niet zo veel uit, als we maar accepteren dat het voor veel mensen hun 'realiteit' is en ze beslissingen nemen op basis van die realiteit. Of ze het nu benoemen als religie, spiritualiteit, geestenwereld, natuurkracht of magie maakt dan niet uit, er is blijkbaar een derde wereld die een rol speelt.

Nadenken over maatschappelijke modellen zonder die derde wereld erbij te betrekken is dus niet verstandig. Scheiding van kerk (in de meest brede betekenis) en staat klinkt mooi, maar is onrealistisch, want de burger zelf laat z'n gedrag (via tussenstappen als gevoelens en emoties) wel degelijk afhangen van die derde dimensie. De wetenschap mag niet geloven in een dergelijke extra-dimensionale universele samenhang, maar geloof, hoop en liefde zijn voor mensen bepalender dan rationele wetten en regels. De waarden die ons gedrag bepalen (en leiden tot grenzenstellende normen) komen voort uit aannames over het verband tussen de drie werelden en hoewel de wetenschap

nog niet toe is aan een soort universele karmische hoofdwet over een energetische balans tussen die werelden, is dat wel waar de gelovige (in het andere) zich aan spiegelt. Zeker nu extreme vormen van geloof in die andere wereld, zoals bij de Jihadisten, onze wereld bedreigen en er tegen het ‘lone wolf’ syndroom van individuele aanvallen op het system niet veel te doen is, is een beter begrip van hoe geloof, identiteit en mensbeeld samenhangen essentieel. In andere culturen is vaak de invloed van de ‘andere dimensie’ veel groter, in Afrika bijvoorbeeld speelt hekserij en dergelijke een veel grotere rol, niet alleen in dorpen en het platteland, maar ook in de politiek (Peter Geschiere: Witchcraft, Intimacy, and Trust). Geschiere’s visie dat de ‘andere wereld’ een enorme rol speelt in de Afrikaanse samenleving, ook in de politiek op hoog niveau, wordt steeds relevanter gezien de aanslagen zoals op Charlie Hebdo etc. Irrationele daden en motieven gebaseerd op andere wereld mechanismen (mijn zelfmoord brengt me in de hemel) bepalen nu ook hier de politiek, het denken over vrijheid en veiligheid, privacy en jagen sentimenten als vreemdelingen-haat op. In het Westen worden we nu geconfronteerd met fundamentalistische en extreme vormen waar we geen antwoord op hebben, gebaseerd op voor ons irrationele denkbeelden, die evenwel in de praktijk zeer voelbare schade, onrust en angst veroorzaken. Het is misschien teleurstellend voor de materialisten onder ons, maar voor de afzienbare toekomst hebben we rekening te houden met de realiteit, dat verbondenheid met een andere wereld voor velen meer bepalend is dan die met democratie, wetenschap en rationele causaliteit.

Denken over de mens en de verbanden tussen mensen (en de stad is daar een exponent van) dient dus, al was het maar om praktische redenen, uit te gaan van een drie werelden model. Dat ontkennen, en de seculiere visie als enige honoreren leidt tot de pro-

blemen, die we nu in de schoenen van de Islam of fundamentalistische stromingen proberen te schuiven, maar in wezen het gevolg zijn van opgedwongen materialisme. Normvervaging, gebrek aan respect voor de ander in zijn of haar ‘geloven’, discriminatie van wat we als irrationeel wegzetten, ontkennen van het primaat van de emotie, zijn we gelukkiger geworden in een kale en tot het tastbare begrensde wereld? Natuurlijk, er is verregaande ontkerkelijking: de religieuze instituties hebben hun grip op de maatschappij verloren, hun normen zijn minder maatgevend voor de publieke moraal, we werden vrijgevochten, minder sociaal (ieder voor zich, de staat voor ons allen) en gericht op individuele ontwikkeling. Maar dan komt daar, via de achterdeur lijkt het, de kerk terug in beeld via de Islam en blijkt dat ook de kinderen van migranten zich als moslim beschouwen en dat ook willen uitdragen, soms op heftige wijze en voorbijgaand aan wat ze traditie noemen, zoekend naar ‘authenticiteit’ in de Islam en ook wel naar individualisering van hun geloof.

We kunnen dat proces van identificatie met het geloof duiden als gevolg van de economische en sociale achterstand, als gevolg van een falend integratie-, assimilatie- of diversiteits-beleid, als een natuurlijke reactie van gediscrimineerde of zich gediscrimineerd voelende minderheden of het zien als een afwijzen van het ‘westerse’ materialisme, hedonisme en normvervaging, maar het ontkennen kan niet meer. De visie, dat deze jongeren achterlopen in het ‘natuurlijke’ en noodzakelijke proces van secularisering, en gewoon nog niet ‘modern’ genoeg zijn, is paternalistisch, bevoogdend en contra-productief. Hun houding en steeds vaker hun activiteiten tasten de seculiere waarden van wat we zien als de moderne wereld zeer drastisch aan. We kunnen kiezen voor een politiek van ontkennen, isoleren, ridiculiseren, maar dat gaat niet helpen.

Het ontkennen of zelfs met kracht wegsnijden van de ‘andere’ dimensie uit politiek, onderwijs, media cultuur en wetenschap is een heilloze weg, zolang een meerderheid van de mensen daar op een of andere manier in gelooft. Het aandeel strikte materialisten, rationalisten, agnosten is, ook in het Westen, feitelijk vrij klein, maar in de wetenschap sfeerbepalend, en ook in de politiek wordt ‘het andere’ stelselmatig ontkend of afgeschilderd als een soort achterhaald primitivisme. Dat de cultuur er bol van staat, onze historie grotendeels bepaald is

door het geloof, en ook de moderne new-age en spirituele stromingen het andere erkennen speelt nauwelijks een rol.

Een model voor een verbonden stad kan dus niet voorbij gaan aan de ‘andere dimensie’ waarmee de tastbare buitenwereld en de psychologische binnenwereld verbonden zijn. In heel praktische termen is er ruimte nodig voor kerken, moskeeën maar kunnen we ook bij het opstellen van normen en regels niet voorbij gaan aan de soms als irrationeel afgeschilderde waarden van ‘gelovigen’. De manier waarop de relatie met de andere dimensie wordt gerealiseerd, door bijvoorbeeld rituelen en gebed, meditatie of vasten is voor het welzijn van de burger net zo belangrijk of zelfs belangrijker dan de tastbare welvaart.

Het mensbeeld

De mens met zijn psychologische, materiële en spirituele behoeftes is de basis van de gemeenschap en dus van de stad. Het moderne denken erkent wel dat de ontwikkeling van de mens een proces van zelfbescherming is en erkent noden als de behoefte aan zelfverwerkelijking, maar ontkent toch in grote mate de spirituele behoeftes van de mens of probeert die te vangen onder een psychologische of sociale noemer. Het algemeen geaccepteerde ontwikkelingsmodel erkent nature-nurture invloeden, traumatische ervaringen en de rol van het onderbewuste als basis van gedrag en persoonlijkheid, maar ziet de aanpassing aan de eisen van de samenleving als positief. Dat hiermee het

‘oorspronkelijke’ kind zich hiertoe een persoonlijkheid of ego aanmeet, vaak met meerdere subpersoonlijkheden of maskers voorkomende uitdefensieve en adaptieve reacties, wil men

met verwijzing naar de ‘oude’ wijsheidstradities nog wel overwegen, maar maakte geen deel uit van een maatschappelijk groeimodel. De ideale mens in het ‘Westerse’ denken is een aangepast mens, iemand met maskers die aansluiten bij wat de omgeving, werkkring of situatie vragen. De standaard opvoeding, maar ook het onderwijssysteem is niet gericht op het ontsluiten van het ‘oorspronkelijke’ kind, maar eerder op het aanmeten van productieve, consumptieve maar ook isolerende maskers. Men waardeert ook individualiteit, afwijkend zijn, als dat innovatie of vertier oplevert, maar binnen duidelijke sociale kaders. Geluk wordt, meest middels ex-post vragenlijsten, gemeten in termen van materiële welvaart, gezondheid en sociale verbondenheid, niet in termen van zelfverwerkelijking, vertrouwen in zichzelf, de ander en het andere, het loskomen van de maskers of het vinden en accepteren van de lotsbestemming. In andere culturen ligt niet alleen de hiërarchie van de behoeften soms anders (vaak minder individueel en meer collectief) maar erkent men vaker een ontwikkelingsmodel met een spirituele component en als doel het hervinden van de oorsprong, de hergeboorte.

Groei

Het jezelf ontwikkelen, groeien in bewustzijn, ontdekken van de binnewereld lijkt misschien vooral het terrein van psychiaters en hulpverleners en dan vooral om iets te doen aan disfunctioneren en on-aangepastheid, maar dat is een beperkte visie die vooral beoogt de zoekende en dwalende, misschien zieke mens weer bij de kudde van brave consumenten te brengen. In termen van middelen, geld en zorg lijkt het verstandig om op die manier ellende te voorkomen, criminaliteit en overlast te beperken en de ‘gewone’ burger te vrijwaren van lastige medemensen en de noodzaak zich daar sociaal mee te bemoeien. Dat ziekenhuizen pas bestaan sinds de kruistochten (de Islam was toen qua medische kennis al een stuk verder), dat psychiatrische inrichtingen in eerste instantie (M. Foucault) leeggekomen leprozen-instituten waren, dat vroeger de dorpsgek gewoon z’n plek had, de moderniteit lijkt dat vergeten en de moderne apartheid beschermt vooral de aangepaste burger, de rest behandelen we, sluiten we op en houden we weg.

Innerlijk groei is voor de mens, in het uitzicht op een onvermijdelijke dood, net als vertier (de verveling verdrijven) een levensbehoefte en daar speelt de stad een rol in, door het contact met anderen, maar ook door voorzieningen qua cultuur en onderwijs. Het is makkelijk om sex, drank en drugs af te doen als alleen maar vertier, verslaving en ontsnapping aan de sleur. Dat speelt een rol, maar er is ook de ontdekkingstocht, het avontuur en het leren kennen van eigen mogelijkheden en grenzen die daarin meespelen. Een stad als Amsterdam, in zekere zin de wereldhoofdstad van consumptief drugsgebruik, biedt haar eigen burgers en bezoekers volop mogelijkheden tot zelfontdekking. Je kunt er geen bergen beklimmen of wilde rivieren bedwingen, maar er is volop avontuur, spanning en inderdaad, een zeker risico. Dat te veel wegnemen, uit fatsoenoverwegingen, om overlast te beperken, om veilig en betrouwbaar over te komen in uiterst subjectieve ranglijstjes is vrij kortzichtig. No pain, no gain, zonder risico leren we niks. De aantrekkelijkheid van Amsterdam is voor een groot deel het avontuur dat de stad biedt. Vroeger was dat de kans om via Amsterdam en het water de wereld te verkennen (in de Gouden Eeuw waren er soms meer immigranten en buitenlanders dan burgers) nu komt men naar de stad voor andere avonturen. De drugscene, de koffieshops, de seks, de grote feesten (van Gay parade via fetisj tot religieus), de festivals, muzikale uitdagingen, de alternatieve scene zoals Ruigoord, dat maakt Amsterdam aantrekkelijk, zelfs al vult men braaf Holland Festival, Rijksmuseum, Hermitage of Van Gogh in bij enquêtes.

Dat wordt ook wel erkend, zeker door de ondernemers in het veld, die geld verdienen aan die avonturenzucht, maar het zien als een element van het innerlijke groeipad gaat nog een stap verder. Dat veel bezoekers aan Amsterdam, juist door de ongewone en innerlijk uitdagende belevenissen, hun bezoek als draaipunt in hun leven erkennen, blijkt retrospectief, uit gesprekken, uit boeken en kunst, maar is geen deel van het beleid. Amsterdam als psychologisch experimenteerterrein is mogelijk veel belangrijker dan dat we rondvaartboten hebben of een handige luchthaven. Het heeft gevolgen op korte termijn voor de bezoekers, maar op lange termijn maakte het de stad tot de magische hoofdstad van de wereld, omdat mensen als RJ Grootveld de kans kregen hun maskers af te gooien, te experimenteren met nieuwe maskers en te groeien tot de zieners en change-agents van deze wereld. Dat

trok weer andere vernieuwers aan, de magneetwerking van talent. De hackers, die internet zagen als een bevrijding uit het systeem, zijn ook een prachtig voorbeeld, de vrijheid die ze grepen en zich vertaalde naar de Digitale Stad en andere initiatieven was de basis van de huidige positie van de stad als wereldknooppunt voor internet. Wat er in die jaren in Amsterdam gebeurde, leidde in de VS tot bladen als Mondo2000 en het bekende Wired, inspireerde mensen als John Perry Barlow die de EFF oprichtte en speelde een rol in de WikiLeaks ontwikkelingen. Het zijn vaak de alternatieve, andere, gedurfde initiatieven die beeldbepalend worden, denk aan Paradiso. Het gaat misschien wat ver om Amsterdam te afficheren als psychospiritueel amusementspark, maar die functie ontkennen of aantasten is ook niet verstandig. Er is een ongekeerde deskundigheid gegroeid in de begeleiding van zoekende mensen, de koffieshouder groeit naar mensenkenner en interventie-therapeut, de sekswerkers bieden een uitlaatklep, de tolerantie voor het alternatieve helpt mensen hun maskers af te gooien, daar ligt een essentieel stuk sociaal kapitaal van de stad. De stad als platform voor zelf-expressie, zelf-ontdekking, zelf-ontplooiing, een kreet als ‘Amsterdam is Yourself’ is aansprekender dan IAmsterdam.

Sociaal kapitaal

Het ‘draaien’ van een buurt, de leefbaarheid op kleinschalig niveau, heeft te maken met het sociale kapitaal, en de sociale reserves. Dat zijn termen die voortkomen uit de wereld van het geld, maar vaak worden toegepast om de ontwikkelingen van een sociaal ecosysteem te schetsen. Het zijn eerder economische dan sociale termen, gekoppeld aan noties als investeren, rendement, return on investment, nut en maakt de koppeling naar uitgaven, kosten en opbrengsten wat begrijpelijker. De term schiet wat tekort, omdat veerkracht en initiatief om problemen te voorkomen en aan te pakken niet altijd een geldelijke basis hoeft te hebben en ook spiritualiteit, culturele identiteit en diversiteit waarde hebben en ‘energie’ in een heel brede interpretatie mogelijk bepalender is dan geld. Sociaal kapitaal hangt, volgens onder meer Fukuyama (1996), samen met de ‘civil society’, de burgerlijke organisaties, verenigingen en gemeenschappen die (vrijwillig) allerlei doelen nastreven. Dat kunnen we ook als netwerken zien, met toegang tot

contacten, delen, geld en dus sociaal en zakelijk ondernemen en daarvan weten we dat het onderlinge vertrouwen cruciaal is voor het rendement van die contacten, iets wat cyberspace nu erg duidelijk maakt.

Eigenlijk is sociaal kapitaal als containerbegrip dus een rationeel eufemisme voor verbondenheid en betrokkenheid, cohesie of hoe we de sociale component van een verband maar willen aanduiden. Daar waar wederzijdse betrokkenheid bestaat, kunnen mensen op eigen initiatief en op maat ondersteund door de overheid en sociale spelers zoals woningcorporaties, politie, welzijnswerk, het nodige aan, en kan het sociaal kapitaal groeien, zo stelt 'Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam', een WRR verkenning en het WRR rapport 'Vertrouwen in de buurt' uit 2005 over de grenzen en mogelijkheden van grootstedelijke gebieden om zichzelf te vernieuwen en te verbeteren.. Op stedelijk niveau is er sociaal kapitaal, maar wordt het snel een onhanteerbaar begrip, bij kleinere eenheden is het wat beter te duiden. Het kan per wijk, per buurt, maar ook per straat en zelfs familie gebruikt worden, maar ook verenigingen, kerken en dergelijke hebben een sociaal kapitaal. Er is in bovengenoemde studies onderzoek gedaan naar buurten. Het gaat dan vooral om buurten die tekortschieten en dat is eigenlijk jammer, want juist daar waar het goed gaat, vooral bij minder optimale condities, valt veel te leren uit een soort 'best practices' aanpak in juist rijkere buurten, naast succesvolle initiatieven in achterstandssituaties die in de studies wel worden bekeken. Het zijn natuurlijk vooral de achterstandsbuurten met hardnekkige en omvangrijke problemen (grote doorstroming, lage inkomens, slechte huisvesting, raciale en culturele spanningen) waar het sociale kapitaal ontbreekt. Die buurten, stellen de WRR studies, kunnen zonder gerichte aandacht en ondersteuning moeilijk op eigen kracht de probleemspiralen doorbreken. In dit soort buurten past een strategie van 'sociale herovering' – een massieve inzet van alle betrokkenen om de leefbaarheid te verbeteren – alvorens er weer een eigen sociaal kapitaal kan worden opgebouwd.

Cyclisch model

Nu kan men kijken, zoals de meeste studies doen, naar het zelfvernieuwend potentieel van buurten en wijken en analyseren welke maat-

regelen effect sorteren, maar een aanpak die uitgaat van een meer organisch model, een soort levenscyclus van een buurt of wijk, voegt daaraan misschien wat toe.

Kijken naar incidentele signalen, zoals de rellen destijds in de Overtoomse Veld buurt in Amsterdam, de opkomst van de leefbaarheidspartijen in 2002 en de ouderenpartijen in 2014, de raciale erupties in de Schilderswijk en recent de Jihadistische opflakkingen gaat voorbij aan de onderliggende ontwikkelingsgang. Een buurt gaat door een aantal fasen, niet altijd in neergaande lijn, de zogenaamde ‘gentrificatie’ van oude wijken zoals de Pijp is een bekend en misschien zelfs voorspelbaar fenomeen. Bij nieuwe projecten zoals de Vinex wijken hangt de ontwikkeling samen met die van de bewoners en hun leef- en gezinscyclus, in een gemêleerde stedelijke wijk speelt dat minder maar kan door gerichte nieuwbouw in zekere zin wat gestuurd worden in de demografische karakteristiek. Daarbij is van belang dat het standaardmodel (gezin, huisje, boompje, beestje, kinderen, groeiend inkomen) dat ooit de ontwikkeling van zeker de buitenwijken bepaalde eigenlijk nauwelijks meer opgaat. Verschillen in cultuur, inkomensontwikkeling, gezinssamenstelling, verplaatsingspatronen (IJburg met nog een fiets-profiel voor bewoners die niet kunnen, mogen of willen fietsen) en een mengelmoes van sociale interacties, kerkgang, winkelgedrag, aanwezigheidsprofielen (hangjongeren, werkelozen, daklozen) maken het plannen van voorzieningen en sturen van ontwikkelingen in ieder geval zeer complex.

In een organisch model, waarin de buurt of wijk een levend en immer veranderend organisme is, zal de neiging om symptomatisch te sturen, brandjes te blussen en dus achter de oorzaken aan te lopen minder zijn. Het ontwikkelen van een groeimodel voor de buurt, samen met betrokkenen maar in een dynamisch perspectief is nuttiger dan te reageren op de waan van de dag. In praktische termen gaat het dan niet alleen om het identificeren van Jihadisten or stadsterroristen, maar het aanpakken van de onderliggende ontevredenheid, angst en afgunst. Dat klinkt misschien als een terugkeer naar de socialistische maakbaarheidsvisie van de vorige eeuw, maar dan veel minder in een terugkoppelmodel met vooral materialistische maatstaven zoals toen (eigen huis, auto, AOW) als wel in een voorwaartskoppeling, met een breder doel. Waar willen we naar toe, welke stappen kunnen we nemen, wel-

ke beperkingen zijn er en wat is het draagvlak nu en op termijn? Wipkippen of fietsenstallingen kunnen nu zinvol lijken, maar als ze er staan zijn de kinderen ouder of zijn de fietsers toe aan een rollator. De mooie hardstenen stoepen in Amsterdam worden op den duur spiegelglad en voor ouderen gevaarlijk. Flats met beperkte liften (alleen 5e en 8e) worden voor ouderen gevangenisen.

Woonomgeving

Het belang van de stad als woonomgeving neemt toe, werken doe je elders (of thuis maar steeds minder in fabrieken en kantoren in de stad) en de functie van de stad, zoals ook elders beschreven, wordt steeds meer die van een fysiek contactplatform. Wonen is voor de meeste burgers een compromis, qua woontuur, ruimte, financiën, buren, status, verbindingen, groen, voorzieningen. Woongenot in brede zin is dus veel meer dan materiële condities, en is ook een statusfactor, woon ik groter, beter, anders? Vrijheid in verandering van de woonsituatie is daarbij belangrijker dan vaak wordt aangenomen, en in een stad als Amsterdam wordt dat gebrek als knellend ervaren. De woonomgeving heeft heel duidelijk fysieke aspecten, zoals het groen, de ruimte, parkeren, vervoer, veilige planologie, maar zaken als huisjesmelkers, illegale bewoning, drugsoverlast, de aanwezigheid van dak-en thuislozen, rondhangende jongeren, kleine criminaliteit, corrupte overheidsdienaren, gebrek aan vertrouwen in politie en politiek spelen ook mee. Die kunnen aangepakt worden, maar blijken vaak niet de oorzaak maar het gevolg van onderling wantrouwen, angst, gebrek aan ontplooiing. Het zijn vaak top-down effecten, als de publieke structuren zoals de woningcorporaties niet kloppen, gesteund worden door een overheid die huurverhoging (en afroming) oplegt, is het dan vreemd dat de particuliere huiseigenaar aanhaakt? De ego-cultuur van de laatste decennia komt niet voort uit de kleine burgerij en middenstand maar wordt vooral uitgedragen door de politiek en de overheid tot in de kleinste vertakkingen, de schandalen rond parkeerwachten, marktmeesters, politie-inkopers, incompetente gekozenen spreken voor zich.

De woonomgeving is in die zin ook weer eerder het gevolg dan de oorzaak van de verloedering op hogere niveaus of misschien is het be-

ter te spreken van een wederzijdse spiegeling. As above, below, zei Hermes Trismegistus al.

Diversiteit in de woonomgeving heeft allerlei dimensies, maar tegenwoordig is vooral van belang of je in een witte of zwarte wijk woont, dat wordt terecht of onterecht hoog opgespeeld. In het organische model voor de stedelijke omgeving is de instroom van 'anderen' of dat nu plattelanders, onderwijszoekenden, migranten of vluchtelingen zijn, eerder een continu proces dan een incident, al zijn er wel duidelijke pieken zoals na de onafhankelijkheid van Suriname. Het gaat om instroom, maar ook om doorstroom, om groei binnen de nieuwe groepen qua assimilatie, qua inkomen en sociale betrokkenheid. Dat kan worden opgevat als een bedreiging voor de zittende bewoners en dat aspect is de laatste decennia in Europa vooral politiek aangedikt. In Amerika ziet men de nieuwe instroom eerder als nieuwe energie. Men waardeert daar dat de instromers harder werken, ambitieuzer zijn, minder eisen stellen qua werk en voor de economie als geheel positief. Ook daar zijn problemen, getto's, discriminatie, criminaliteit, verkrotting, etc. maar er is meer brede waardering en ook acceptatie van de eigenheid van immigranten.

De dynamiek van een stad als doorstroom-proces, als smeltkroes of attractor van talent is van groot belang, maar wordt vaak alleen als historisch fenomeen gewaardeerd, men wijst in Amsterdam op de Hugenoten, de Joodse handelaren, de diamantairs, over recente instromers is men minder positief. Het zijn gelukszoekers, profiteurs, ze nemen onze woningen, ons werk, onze buurt over. Dat ons land goede sier maakt met de multiculturaliteit, daarmee diensten verleent (de call-centers, banken, logistieke diensten) en grote bedrijven aantrekt zien we minder. Verkleuring (het aandeel van minderheden) is in eerste instantie positief, al zijn er grenzen aan het opnamevermogen. Diversiteit, in dit boek komt dat steeds weer naar voren, is niet alleen tot op zekere hoogte nuttig en nodig, maar noodzakelijk willen we niet inslapen en versuffen.

De mens is een tweebenig dier dat verveling tracht te ontkomen (vanwege de dan zelfbewuste confrontatie met de dood) en daar heel slim, crimineel, ondernemend en innovatief in is. Als de stad daar geen ruimte voor biedt, gaat het snel mis, versuffen we en wordt Amsterdam de provinciestad die we qua omvang eigenlijk zijn. De stad is het

contactplatform, maar contact is alleen leuk, productief, bevredigend als er verschillen zijn.

Droesem, het putje, het souterrain

In een smeltkroes of een retort vinden allerlei processen plaats en er zijn niet alleen positieve resultaten. Onderin is er vaak bezinsel, droesem van mensen die zijn blijven hangen, niet meegroeiden, niet ontsnapt aan de beperkingen, de ‘trapped’ die in oude wijken vaak sfeerbepalend worden. Dat achterblijven kan door allerlei omstandigheden, niet altijd verwijtbaar, want gezondheid, vlijt, intelligentie en kansen zijn nu eenmaal niet altijd gelijkelijk verdeeld. Het is deze groep die, uit angst of nood, zich isoleert en blijft vasthouden aan oude waarden en gebruiken, en daarmee ook hun omgeving beïnvloedt en afremt. Het zijn de ontevredenen, gemakkelijk slachtoffer van elementen die hen gebruiken voor eigen gewin of cliëntelisme, de stille achterban die goedkeurend knikt bij iedere actie of uiting die hen bevestigt in hun slachtofferrol. Ze hebben wel onderling contact, maar slaan geen bruggen naar buiten (Putnam’s onderscheid tussen bonding en bridging).

Gegeven de beperkingen qua middelen is het voor de samenleving (de overheid) de vraag of investeren (helpen, stimuleren) in deze groep meer oplevert dan het steunen van hen die wel de opwaartse tendens te pakken hebben? Wat is het marginale nut van de in deze groep te steken moeite? Dit is ook een filosofische vraag, want streven we naar een gemiddeld betere en gelukkiger samenleving, of gaat het er vooral om de onderlaag te verheffen?

Sociaal kapitaal breder gezien

Als we even afstappen van de focus op economische verheffing (welvaart) en kijken naar welzijn, dan is het misschien nuttig om achterstandswijken niet a priori te zien als gespeend van sociaal kapitaal. Dat is wel de tendens van onderzoekers, die dan pleiten voor ingrijpen en steun van hogerhand, maar gaat voorbij aan de culturele energie en het saamhorigheidsgevoel op andere niveau’s. Geluk (welzijn) voorbij het materiële vraagt wel om vertrouwen, om verbinding, maar is het deel uitmaken van de umma, de Moslim-gemeenschap daar ook geen factor in? Is de gezelligheid, de kleinschalige steun van de brede fami-

lie en zelfs een zekere mate van corruptie ook geen sociaal kapitaal. De omgekochte agent of marktmeester wordt deel van je netwerk, het is in veel culturen de gebruikelijke manier om machtsafstand te reduceren. Misschien niet passend in het Westers model, maar deel van een manier van leven die niet als beter of slechter, maar slechts als anders gewaardeerd kan worden. Roepen dat men zich moet aanpassen aan 'onze' normen en waarden door politici en media die zelf als onbetrouwbaar en op eigenbelang uit zijnd worden ervaren is hol en werkt niet.

Integratie als gevolg

Oorzaak en gevolg lijken vaak helder, maar in een organische visie is aan een zaadje vaak niet te zien, welke boom of plant er uit voortkomt. Zelfs als we de DNA helemaal kennen, leert de epigenetica ons dat we daarmee niet kunnen voorspellen wat het resultaat is. Het sturen aan de hand van terugkoppeling (meten is weten) is beperkt en zelfs gevaarlijk, opslingering loert en resultaten uit het verleden geven geen garantie. In dit verband lijkt de focus op integratie, die in veel rapporten en beleidsvisies nogal dominant is, met steeds meer dwangmatige maatregelen en onvrijheid, toe aan heroverweging. Integratie is het gevolg, niet de oorzaak van verbondenheid en die verbondenheid begint bij het individu, en gaat dan via familie, directe omgeving, sociale groepen, de woonomgeving en het werk steeds meer groeien. Sociaal gedrag afdwingen kan, in het dierenrijk zien we dat, maar gaat ten koste van vrijheid, van leermogelijkheden, van grenzen verkennen en van menselijk geluk. Sociaal gedrag is de resultante, integratie en betrokkenheid kan daar een gevolg of deel van zijn, maar bij negatieve omstandigheden is ook isolatie en groepsvorming een normale reactie.

(re)-Fysicalisering en leefbaarheid

Er is de neiging om de nieuwe media, internet, en mobiliteit te zien als alternatief voor de sociale structuur die vroeger de wijk of de straat bood. De moderne sociale relaties, werkpatronen, entertainment opties, sport etc. zijn wijk- en buurtoverstijgend, onze levenssfeer, relatiepatronen en interesses zijn breder, groter, stellen de sociologen (zie

Blokland-Potters 1998; Duyvendak en Hurenkamp 2004, Komter et al. 2000, Engbersen en Gabriëls 1995).

Zeker nu de sociale media en de globalisering contacten ook buiten de fysieke sfeer faciliteren, is dat echter maar de vraag. Facebook vrienden, Twitter contacten, Tinderen of LinkedIn zijn leuk, spannend, maar missen de fysieke dimensie. Als eenzaamheid, vooral in de stedelijke omgeving, zo'n groot probleem is als recente studies suggereren, waarom lossen al die cyberspace contactopties dat dan niet op?

De straat, de buurt, de wijk, het zijn de fysieke contactpunten waar we de ander treffen, zaken doen, uitwisselen, relaties opbouwen, ons vermaken en waar we de meeste tijd doorbrengen. Bij toenemende robotisering, automatisering en ontphysicalisering van werk en overheid wordt dus de fysieke leefomgeving steeds belangrijker. En moderne mobiliteit verandert wel de patronen, maar niet de behoeftes. Het is goed mogelijk dat iemands sociale leven niet meer beperkt is tot de buurt, maar zich afspeelt rond twee metrostations of tramhaltes, op de werkplek en het woonerf, of zelfs 's winters in Malaga en zomers in het Vondelpark. Maar de behoefte aan fysieke veiligheid, verstrooiing, uitdaging, contactmogelijkheden en voorzieningen (groen, toiletten, sportplek, horeca, vrije ruimte, horizon) blijft. De leefbaarheid die een stad kan en moet bieden is niet beperkt tot georganiseerde platformen, er is ook behoefte aan risico, aan vrijheid om de eigen grenzen en mogelijkheden te verkennen, maar ook aan de vrijheid om niet mee te doen, om niet te kiezen, niet te assimileren of te integreren, om individuele keuzes te maken.

Fysiek: mobiliteit en elkaar tegenkomen

Voor we ingaan op wat dit allemaal betekent, eerst een vrij praktische bijdrage van Luud Schimmelpennink, die vooral wijst op de noodzaak die fysieke verbondenheid ook te realiseren en te ondersteunen met goed openbaar vervoer, met individueel openbaar vervoer en met manieren om met z'n alleen meer te delen en daardoor de verbonden stad ecologische, vriendelijker en aangener te maken.

Ref: Peter Geschiere: Witchcraft, Intimacy, and Trust

4 Compacte stad en proces- denken

Luud Schimmelpennink

Ik heb altijd geloofd in het samenbrengen van wonen en werken, in een compacte stad als uitgangspunt voor Amsterdam. We hebben tenslotte maar beperkte ruimte en door het samenbrengen en mengen van functies kun je bijvoorbeeld op verplaatsingskosten besparen, maar ook het scheiden van werelden beperken, het idee van slaapsteden heeft me nooit aangesproken. De stad, en het idee van een verbonden stad is daarbij een soort ideaal, is een plek waar alles door elkaar mag lopen, waar de armen en de rijken elkaar ontmoeten, waar de diversiteit een positieve factor is.

Ik wijs graag op het beeld van Amsterdam in de Gouden Eeuw, toen de layout van de stad, de kerngrachtengordel van nu, niet toeliet dat er koetsen in de stad kwamen. Er waren aan de rand van de stad wagenparken, en iedereen, handwerksman, bediende en rijke regent, moest lopen. Samen door wat we mogen aannemen de soms modderige radiale straten. Goederenvervoer ging in die tijd veelal over het water, over de grachten. Dat die contactmogelijkheid tussen alle burgers effectief was, ook in fysieke zin, bewees het feit dat men destijds in 9 maanden het huidige Scheepvaartmuseum, toen een opslag voor de admiraliteit, wist neer te zetten. Dat kon alleen doordat er, lang voordat er computergestuurde projectplanning of gestandaardiseerde werktekeningen waren, een hele sfeer van vertrouwen en effectieve samenwerking was. De onderaannemers wist wat ze deden en leverden, in een tijd dat ook de scheepsbouw in Amsterdam een bijna industriële effectiviteit was geworden. Ik stel me zo voor, dat de onderlinge afstemming in de koffiehuisen van die tijd plaatsvond, dat de bouwplaats eerder een bedrijfcombinatie-lokaliteit was dan een fabriek, waar de specialisatie als het ware organisch resulteerde. Anders zijn en samen doen, diversiteit waarderen, een les die we in een wereld van mini-koninkrijkes, van grenzen en beperkte doelstellingen, wel een ter harte mogen nemen. Als ik in Amsterdam zie hoe we het

fietsenprobleem aanpakken, met de AFAC-knippers (Algemene Fiets Afhandel Centrale) die alles wat buiten de lijntjes staat of niet aan de regels voldoet als een soort moderne kapers wegslepen en daarmee vooral hun organisatie in stand houden, dan maak ik me daar wel eens kwaad over. Wat als iemand z'n fiets keurig in het vak plaatste, maar een latere fietsparkeerder hem even opzij zette? De specialismen en deskundigheid, die er ongetwijfeld nog steeds is in allerlei sectoren, bij allerlei diensten en afdelingen, dient niet meer een gezamenlijk doel, maar nog slechts het beperkte belang van de organisatie. In de politiek geldt dat ook voor de partijen, het zogenaamd hogere doel waarvoor je soms je afwijkende standpunt moet opgeven is niet het algemeen belang, maar het partijbelang. Toen ik, na veel studie en persoonlijk onderzoek als enige PvdA'er tegen de verzelfstandiging van de Amsterdamse haven stemde was dat misschien wel het begin van het einde van mijn carrière in die kring.

Samen doen was ook in de provo-tijd de enige manier om iets te bereiken, het kabouter-ideaal hield dat kleinschalig, gedeeld, roulerend, dynamisch. In de tijd dat ik me aan de IJ-oever bezig hield met bedrijfsverzamelgebouwen, waar relatief kleine ondernemingen samenwerkten, zag ik daarvan resultaten. Het gaat niet alleen om de resultaten, maar ook om de sfeer, het plezier, om de verbondenheid in ook de onenigheid en diversiteit die in zo'n mengketel heerste.

Het denken in separate woonwijken, industrieterreinen, uitgaanscentra verdient heroverweging. Anno 2015 is de compacte stad een andere dan wat we in de zestiger jaren voor ogen hadden, de economie is veranderd, we hebben internet, de smart city rukt op, het nieuwe werken maakt de fysieke combinatie van wonen, werken, recreatie en leren weer mogelijk, maar tegelijk is de inhoud daarvan wel veranderd. Het aloude ambacht, het handwerk, de platte productie is deels verdwenen, we produceren of laten produceren in lage lonen landen, maar deels ook weer opgewaardeerd. De ambachtelijke kledingmaker, bakker, slager of smid is veel meer een gewaardeerde individualist geworden, de maker trend, de 3D printing, het waarderen van het individualisme in wat je maakt keert weer terug. Kunst en vaardigheid groeien weer wat naar

elkaar toe en ook dat is verbondenheid, innovatie en gewoon kwaliteit van leven en samenzijn.

Verbondenheid is ook contact, het samenbrengen van niet alleen mensen, maar ook van functies. Daarvoor mogen en moeten we out-of-the box denken. Daan Roosegaarde suggereerde onlangs dat de oplossing van het fietsenprobleem zou zijn om de 60.000 fietsen die AFAC heeft weggeknipt wit te spuiten en terug te plaatsen. Praktisch niet erg haalbaar, maar een briljante manier om een echt witte fietsenstad te maken en dan denk ik dat de Amsterdammer er ook nog wel een paart tientjes per jaar voor overheeft om de AFAC dan te promoveren tot fietsonderhouds-centrale.

Ik heb ooit modellen ontwikkeld voor kleinschalige tuinbouw, waarbij de planten op drijvende bakken stonden, die in een circulair systeem bewogen lang de plek, waar het werk gedaan werd. Niet de werkers laten bewegen, maar het product, een lopende band idee met water als medium. Nu zien we, in de prachtige concepten die worden ontwikkeld om meer groen en ook productief groen in de stad terug te brengen, dat men verticaal roulerende 'urban greenhouses' ontwikkeld, die op eenzelfde manier functies uitwisselen, zie kader. Dat vraagt ook kijken naar het proces, naar wat de essentie is van de functies en dat in een breder kader, want stedelijk groen vervult al heel veel functies, maar kan nog breder bijdragen aan milieu, voedselvoorziening, recreatie en cohesie.

In Amsterdam hebben we altijd veel markten gehad, een prachtig voorbeeld van rouleren, van de retail-functie dynamisch maken, van de productmix flexibel naar de gebruiker brengen. Dat systeem van inspelen op veranderende behoeften zien we nu, met de moderne techniek, ook de vaste winkels binnen trekken, online en offline vullen elkaar aan, shops-in-shops, eigenlijk worden warenhuizen steeds meer markthallen met prijzen van nu!

Dingen op een nieuwe manier combineren, functies en processen delen, niet denken in groei of zelfbehoud, maar in termen van verbondenheid, uitwisseling, delen, we zijn als stad een organisme, met een homeostasis (evenwichtssituatie) maar ook met een doel. We delen al van alles, op allerlei niveau's, en dat is een energetisch proces, het woord doorbloeden komt hier weer naar voren.

De dingen zijn veranderd en gaan nog meer veranderen, het ‘panta rei’ (alles beweegt van Heraclitus) is nu het kenmerk van de samenleving, het doortrekken van de groeilijntjes van vroeger gaat niet meer op. Werk verdwijnt of verandert, maar ook de functie van leren. Ooit ging je naar school als voorbereiding voor een min of meer vaste loopbaan, en maakten we een onderscheid tussen het fysieke en het denkwerk, een onderscheid dat nog steeds het onderwijsmodel beheerst. Maar dat model gaat eigenlijk niet meer op, het is misschien beter te denken in termen van werk dat lokaal en fysieke is gebonden (horeca, zorg, distributie) en waarvoor je nog steeds een min of meer vaste set deskundigheden kunt aanleren en aan de andere kant het werk dat niet gebonden is aan plek of materie. Dat laatste is waar de verandering, flexibel zijn, aanpassen en blijven leren aan de orde is. Ook volgens de WRR past ons onderwijsstelsel daar eigenlijk niet meer bij, maar moeten we voor die kennis-economie en het ondernemen veel meer denken aan permanente educatie, aan bruggen tussen werk en leren. Ik heb, als

De compacte stad

Ik heb altijd geloofd in het samenbrengen van wonen en werken, van het combineren van functies in een compacte stad als uitgangspunt voor Amsterdam. We hebben tenslotte maar beperkte ruimte en door het samenbrengen en mengen van functies kun je bijvoorbeeld op verplaatsingskosten besparen, maar ook het scheiden van werelden beperken, het idee van slaapsteden heeft me nooit aangesproken. De stad, en het idee van een verbonden stad is daarbij een soort ideaal, is een plek waar alles door elkaar mag lopen, waar de armen en de rijken elkaar ontmoeten, waar de diversiteit een positieve factor is.

De term Compacte Stad wordt nu gebruikt of dat altijd zo geweest is maar de term is uitgevonden en verspreid door de Oude Stad en als eerste overgenomen op een conferentie van PvdA Rotterdam en Amsterdam. Nog niet zo heel lang geleden vonden de bestuurders dat wijken zoals de Jordaan, de Pijp en de, NieuwMarkt buurten te vol en te druk waren, ze waren onleefbaar in hun ogen. De nieuwe wijken zoals Nieuw West, opgezet volgens de principes van funk-

ontwerper en bedenker, een functie die nieuwe bruggen slaat tussen de harde wereld van produkten en de behoeften van de gebruiker, steeds nieuwe dingen moeten leren. Een witte fietsen project anno 2015, en dat is wereldwijd een miljardenbusiness geworden, draait om software en apps, om ecologie, om inpassing, om procesdenken. Gelukkig, in de zin dat ook met je handen in de materie wroeten deel is van het verhaal, zijn er ook nog leuke vondsten nodig zoals bijvoorbeeld het vervangen van de onderhoudsgevoelige ketting in een moderne deelfiets door electro-aandrijving of het kunnen koppelen van minicars door de wielbreedte voor en achter daarvoor aan te passen.

We moeten kijken naar het hele proces, niet naar geïsoleerde deeloplossingen. Het maken van fietsenstallingen bij het station zonder rekening te houden met het laden van elektrische voertuigen, gehandicapten-mobiliteit, zelfrijdende voertuigen, een andere taxi-model en een visie op het stadsvervoer van de toekomst is symptoombestrijding. Het is de gaten van nu dichtend zonder te zien dat

tiescheiding waren hun ideaal. De oude wijken moesten worden afgebroken en omgezet in gebieden voor kantoren, parkeergarages en brede autowegen zoals het plan voor de Nieuwmarktbuurt.

Het actieve, maar onlangs sterk beknotte Wijkcentrum de Oude Stad was het daar niet mee eens. De oude buurten waren gezellig, hadden sfeer, je voelde je er thuis, maar het probleem was om de kwaliteit van deze buurten zichtbaar te maken. Als industrieel ontwerper kende ik het probleem van de Amerikaanse auto, die niet meer aansloeg bij de terugkerende Amerikaanse soldaten die met het idee van hun Volkswagen uit Duitsland terug kwamen. De Amerikaanse autoindustrie moest plotseling kleinere Amerikanen maken, ze kwamen toern met het concept van de CompactCar. Zo kwam ik op het begrip 'compacte stad'. Kwaliteit van hoge dichtheid, behoud van de menging van functies, alles dicht bij elkaar zodat je kan blijven lopen en fietsen. Gezellig, niet intiem maar knus, verbonden en zoals dat woord gezegd al zegt, leren, werken, leren van een meester, in gezelschap leven. Luud

je de leegstand van morgen bouwt. Het is verhuizen naar nieuwbouw zonder de kosten van de leegstand mee te nemen. Het is de Amsterdamse haven afstemmen op kolenoverslag terwijl iedereen ziet aankomen dat kolencentrales achterhaald raken.

In een verbonden stad in deze tijd is de noodzaak om meer met minder te doen duidelijk, we moeten zuiniger omgaan met ruimte, met energie, met het milieu, meer letten op de brede processen en doelstellingen. Een straat is niet alleen een manier om van a naar b te komen, het is een ontmoetingsplek, parkeerplek, deel van de waterhuishouding, kan een kunstwerk, een deel van de groeninvulling, een sportplek, politiek forum en een school zijn. Plannen, ontwerpen en bouwen vraagt beter begrip van de processen, ruimtelijk en in de tijd, die ten grondslag liggen aan wat we willen bereiken, rekening houden met levensloop, milieu en de zin der dingen.

Amsterdam zit en staat, helaas, vol met dingen waarbij die zin afhankelijk was van de waan van de dag. We bouwden nieuwe cultuurpaleizen, winkelcentra en wijken bij de vleet, zonder te kijken naar wat achterbleef, naar de kosten die daar ontstonden, naar de rommel die we maakten.

Juist omdat de dingen zo snel veranderen, omdat nieuwe technieken, denk aan apps, de zelfrijdende auto, robots en andere disruptieve technologies, die bijna vanuit het niets kunnen ontspringen, is flexibiliteit, adaptief vermogen en vooral een open infrastructuur op alle gebieden essentieel. Niet digitaal denken in discrete sets, in ja of nee, in grenzen en afgepaalde budgetten en eisenpakketten. maar analoog een substraat scheppen waar van alles op kan bloeien, groeien en ook weer verdwijnen. Investeren in de infrastructuur is niet alleen, of misschien zelfs veel minder denken in hardware, nog weer een kantoorkolos, poptempel, muziekding, museum of universiteitsgebouw. Infrastructuur tussen mensen, buurtverenigingen, kleinschalig verbanden bevorderen, verschillen niet weg willen poetsen maar respect en erkenning geven.

Als ik denk aan mobiliteit, dan gaat het er niet alleen om dat goederen en mensen bewegen, maar om de vraag waarom ze zich bewegen, welke doelen dat dient, welke effecten dat met zich mee brengt. Dan moet ik kijken naar de verbondenheid en de contactbehoefte, de plannen afstemmen op wat er is en kan, maar vooral de

zaak niet digitaal, zwart/wit dichttimmeren. Ruimte laten, spelen met de mogelijkheden. Ludiek noemden we dat vroeger (misschien is mijn naam niet toevallig), tegenwoordig spreekt men van responsief, interactief, creatief.

De tijd dat we alles gelijk willen trekken, verschillen verkleinen, emancipatie bevorderen is in zekere zin voorbij. Dat was mooi toen de verschillen zo pijnlijk waren, dat we er wel iets aan moesten doen, dat sociaal zijn, en daar stond ik ook voor, maar het gaat nu meer om het zien, erkennen en managen van de diversiteit, van de verschillen. Verschil staat aan de basis van verbondenheid, als we allemaal gelijk waren was dat niet nodig. Amsterdam is groot geworden door de verschillen te benutten, of je dat nu handel noemt, ondernemerschap, gastvrijheid, magische aantrekkingskracht zoals Grootveld zo mooi formuleerde, maar anders zijn heeft ons, samen, veel opgeleverd.

5 Witte stad - fysiek verbonden: Luud Schimmelpennink

De moderne tijd versnipperd onze identiteit, er liggen overal stukken van ons in cyberspace, we hebben een Facebook identiteit, een website, onze foto's staan ergens. Onze fysieke zelf komt in het gedrang en dat vraagt aandacht, aanraking, beleving. De stad is daarvoor een goed plek, we kunnen er sporten, wandelen, ontmoeten, beleven, delen en aanraken; het is naast ons huis de plek waar we fysiek bestaan. De stad heeft dus een belangrijke functie, maar moet daarvoor wel zijn

Luud Schimmelpennink

Stadsactivist en provo Luud Schimmelpennink is een innovator. Midden jaren zestig was Luud Schimmelpennink dertig jaar oud. Hij kwam uit een groot katholiek gezin, was getrouwd en had een keurige baan als leidinggevend ontwerper op een tekenafdeling. Het waren revolutionaire tijden. Hij woonde vlakbij het Spui en op zondagen keken hij en zijn vrouw uit het raam naar de happenings van Jasper Grootveld. Dan zeiden ze tegen elkaar: 'Wat doet die goser, wat is daar toch aan de hand?!' Gaandeweg werd Luud besmet met het Provo-virus. Provo ging uit van de deel-economie, met individueel toegang tot collectieve producten en diensten. De beweging had aanvankelijk een hoog 'kejje lol hebbe' karakter. Jasper Grootveld, ook wel bekend als de anti-rookmagiër, hekelde het verslavende consumentisme. Een van zijn uitspraken was: 'De fiets is iets, maar bijna niets.' Provo kwam toen op het idee om de fiets 'van iedereen' te maken. Luud bedacht er een verkeerssysteem bij. Sinds die dagen als jong kabouterpolicus was hij bezig met ontwerpen en sociaal innoveren, onder meer met bedrijfsverzamelgebouwen aan het IJ en vele jaren als stadspolicus en raadslid. Zijn grote hobby is altijd het witte fietsen plan gebleven. Hiernaast plaatst hij dat in het bredere kader van delen en wat hij noemt de witte stad.

ingericht, de mobiliteit die nodig is voor ervaren, ontmoeten en beleven moet de ruimte krijgen. De ook fysieke verbondheid die we nastreven en aanbevelen, wil ik graag een kapstok geven.

Ik gebruik hier het begrip Witte Stad, niet vanwege de huidskleur van de bewoners, maar omdat wit staat voor schoon, voor fris, open. Sinds het Witte Fietsen Plan uit de provo-jaren staat het, in ieder geval voor mij, ook voor delen, voor samendoen. Een verbonden stad is ook een fysieke bereikbare, mobiele stad. Elkaar kunnen ontmoeten en uitwisselen vraagt fysiek vervoer, en ook goederen zoals voor bevoorrading en aflevering aan particulieren vragen om fysieke verplaatsing.

Bij alle denken over smart city, prachtige communicatiesystemen en netwerken blijft de fysieke infrastructuur toch de basis van een stad. Dat is overigens niet alleen het wegennet en wat daar op gebeurt, de fysieke netwerken in een stad beginnen diep onder de grond, waar kabels, riolen en de metro zitten, en dan zijn er allerlei lagen te onderkennen, terwijl zelfs de lucht boven de stad een rol speelt in de fysieke modellen, denk aan helikopters, drones en vliegtuigen. Je kunt een plan maken dat alles met alles verbindt, liefst heel snel, zoals Winy Maas die een opzet voor steden laat ontwerpen waarbij alles in de stad binnen vijf minuten bereikbaar is, maar dat worden snel futuristische dromen.

In dit essay ga ik in op de normale vervoers-netwerken en hoe we die kunnen uitbreiden en optimaliseren. Die vervoers-opties zijn geleidelijk ontstaan, er is nu een heel netwerk, maar we kunnen voorzien hoe met zelfrijdende auto's en goederenvervoer, voortgaande elektrificering en nieuwe vormen van gedeeld en persoonlijk openbaar ver-

De witkar, elektrisch individueel openbaar vervoer, ooit en Amsterdamse primeur

voer daar ontwikkeling in zit, maar laat ik eerst even ingaan op de essentiële punten.

Dat zijn:

A: de noodzaak tot delen, om economische, ecologische en sociale redenen

Het was en is de essentie van een stad dat we daar dingen collectief gebruiken, dingen delen die op geen andere manier te realiseren zijn, van een school of restaurant tot een concertzaal of markt. Ook daar zijn ontwikkelingen, onderwijs bijvoorbeeld kan ook anders, maar delen is toch wel essentieel. Nu het milieu, de economische noodzaak om zuinig om te gaan met middelen en de behoefte om

bepaalde voorzieningen sociaal te delen steeds duidelijker wijzen naar delen boven bezit zal de stad zich daar in moeten aanpassen en meegaan.

B: de noodzaak tot ontmoeten, contact, in fysieke zin en dus tot verplaatsen. De moderne communicatie gaat heel ver, en is nog steeds in ontwikkeling met meer bandbreedte en nieuwe opties zoals virtual reality, maar het fysiek ontmoeten en het fysiek uitwisselen van dingen blijft een essentiële en blijkbaar ook biologische (psychologische) behoefte. De stad is bij uitstek de ontmoetingsplek, en daarvoor zijn dus voorzieningen nodig, qua vervoer en verblijf.

Die twee hangen samen en het is ook duidelijk dat voor effectief en efficiënt delen andere, virtuele contactmogelijkheden zoals internet, tele-

Zo begon het!

foon etc. een rol spelen en ingezet kunnen en moeten worden. De fysieke mobiliteit en het ontmoeten, dat is echter de kernfunctie van de stad. Voor ontmoeten is ruimte nodig, qua vervoer en qua samenzijn.

Mobiliteit, vervoer

Laat ik me beperken tot het vervoer!

Eerst wat observaties, op basis van mijn jarenlange betrokkenheid bij de politiek en nadenken over vervoer en mobiliteit denk ik dat de ontsluiting van het openbaar vervoer beter en efficiënter kan. We zijn, en dat is heel normaal, onze stad gaan vormen en uitbreiden op basis van vervoersmogelijkheden. Dat begon met de grachtengordel, maar we zijn groter geworden, meer mensen en er is ander vervoer gekomen dan varen en lopen. In de 17e eeuw verdubbelde de omvang van de middeleeuwse stad Amsterdam in veertig jaar tijd. Het vrachtvervoer vond plaats over het water van de grachtengordel. Amsterdam was de modernste stad van Europa. Toen kozen de bestuurders ervoor om het aantal koetsen te beperken en een voetgangersstad te blijven. Aan de rand van Amsterdam werden wagenpleinen aangelegd waar iedereen de koets moest achterlaten en te voet de stad in ging (koetshuizen zijn dan ook zeldzaam).

Nu, anno 2015 hebben we een complex stelsel van wegen en vervoersopties, maar dat is tamelijk scheefgegroeid en de NZ lijn gaat dat niet veel verbeteren. Het openbaar vervoer is uit balans. De metro vervoert 50% van de passagiers. Dat gebeurt kostendekkend. De rest gaat met tram of bus. Vooral de bussen in de buitenwijken zijn kostbaar. Ze gaan als een stofzuiger door de wijken om mensen op te pikken. De frequentie is laag, de snelheid is gering. En ook de ontsluiting van de metro kan beter. Geparkeerde auto's, maar ook fietsen dreigen de binnenstad te verstoppem. Volle stoepen en pleinen zorgen voor irrita-

tie bij bewoners, bezoekers en bestuurders. Wat te doen om deze chaos het hoofd te bieden?

Ik denk dat met een nieuwe aanpak, zoals een nieuw en verbeterd Witte-Fietsensysteem en Witkar systeem de toegankelijkheid vanuit de periferie en van de metrohaltes sterk kan worden verbeterd. Het witte fietsenplan uit de jaren zestig is uitgegroeid tot een volwaardig, individueel openbaar vervoer systeem. Een must-have voor bezoekers en inwoners met een 'ketenbestemming'. Door een combinatie van en met moderne technieken zorgt het witte fietsenplan, een nieuwe aanpak voor witkarren en inpassing van autonome vervoersvormen voor een schonere stad en meer mobiliteit.

De provoplannen van weleer in modern jasje

Het provoconcept van DELEN uit 1966 is helemaal van deze tijd. Toen al waren de kabouters en de provo's bezig om te wijzen op samen doen en hoe je ook kleinschalig de maatschappij leuker en hipper kunt maken, hun acties maakten van Amsterdam een magische stad, een concept dat door Nicolaas Kroese ook werd uitgedragen. Vijftig jaren geleden kalkte Jasper Grootveld KANKER op rookreclames. Maar het roken van de verslaafde consument ging door. Nu pas zien we hoe dat is veranderd. Binnen wordt niet meer gerookt. Rokers staan voor het bedrijf als verslaafden hun shot in te nemen. Heftrucks in bedrijven zijn elektrisch geworden en vuile diesels binnen de Ring worden geweerd.

Het is wel grappig, dat we ondertussen weten hoe Grootveld eigenlijk profetisch bezig was. In de stad met veel uitlaatgassen leven we korter. Mensen met astma en longaandoeningen hebben daar nog eens extra last van. Scholen staan langs wegen met een grote uitstoot aan fijnstof en kooldioxyde. Dat is niet nodig. Alles kan elektrisch. Niet meteen, maar gaandeweg. Weg met de uitlaat! De tijd is er rijp voor. Net zoals het roken in openbare ruimtes is verboden, moet de stad absoluut uitlaatvrij worden en electrificatie van openbaar en particulier vervoer, ook op het water, is daarvoor de marsroute. Niet om te besparen op brandstoffen, want ook elektriciteit moet worden opgewekt en de milieubelasting van accu's en oplaadsystemen is er natuurlijk ook. Maar in de stad zijn uitlaatgassen en vooral fijnstof erg lastig, ongezond en vervuilend en mag het ook best wat rustiger, minder motor-

geluid. Dat kan in een aantal stappen, door stimulering van alternatieven en door geleidelijke regelgeving, zoals het weren van vervuilende oude diesels.

Individueel en gedeeld Openbaar Vervoer

Openbaar vervoer (bussen, trams, bewegende trottoirs, is in essentie gedeeld en massaal

openbaar vervoer, de overheid zorgt er voor, eventueel middels gereguleerde aanbesteding. Er is ook groepsgewijs particulier vervoer zoals bussen, gehandicapten- en ouderenvervoer, maar ook hotelbusjes en groepstaxi's en veel van het watervoer vallen hieronder, voor Amsterdam als toeristenstad zijn bussen en dus ook ruimte en toegangsroutes voor bussen en busjes belangrijk. Bij individueel openbaar vervoer (taxi, met chauffeur, begeleider) wordt de groep al kleiner, en de gebruiker is niet de bezitter. Persoonlijk openbaar vervoer op nog kleinere schaal en zonder chauffeur omvat deelauto's, witkarren (kleine, qua snelheid beperkte en koppelbare deelauto's), zelfrijdende robottaxi's en witfietsen en mogelijk ook andere vervoersmiddelen zoals Segways.

In Amsterdam rijden nu 300 elektrische Smarts van Car2go waarbij – net als bij de Witkarren – alleen voor de gebruikte tijd wordt betaald. De Smarts hebben een grotere actieradius dan de Witkar (ontwerp anno 2015). Ze kunnen bovendien op de snelweg. De Smarts zijn daardoor zeer geschikt voor gebruik binnen de grotere metropool Amsterdam. Als je maar een korte afstand in de binnenstad hoeft te overbruggen, is de Witkar goedkoper. Bovendien heeft de Witkar vaste depots voor het stallen op belangrijke bezoekerslocaties, en is kleiner dus effectiever te parkeren, voor Car2Go blijft parkeren een pro-

Kopenhagen realiseerde wel wat in Amsterdam niet lukte

bleem. Witkar en Car2Go vullen elkaar dus heel mooi aan en passen ook bij het concept van deelauto's. De laadproblematiek van elektrische auto's, nu nog relatief beperkt, gaat steeds meer een aanslag doen op beschikbare plaatsen, maar hiervoor kunnen technische oplossingen (snelladen, ruilaccu's), een dichter laadnet en mogelijk ook integratie met autonome zelfrijdende vervoersmiddelen worden gevonden.

Amsterdam loopt voorop qua deelauto's, elektrische laadpunten en de laatste tijd ook qua aandeel elektrische taxi's, maar heeft nog geen collectief te gebruiken fietsen of elektrofietsen. Daarin lopen we achter, andere wereldsteden hebben het idee en ook de technologie uit Amsterdam wel gebruikt. De witte fietsenplannen uit de provotijd zijn ondertussen wereldwijd uitgevoerd, helaas niet in Amsterdam, maar met de modernste technologie en koppeling aan GPS en internet kan dat effectief en geïntegreerd met andere vervoersmiddelen alsnog een optie zijn en mogelijk zelfs meer bieden dan wat er nu elders rijdt.

Parkeren: deel van mobiliteit

Natuurlijk is het soms druk in de stad, zitten de wegen vol, maar het belangrijkste probleem is parkeren, een deel van de rijdende auto's is op zoek naar een parkeerplaats. Nu is het te gemakkelijk om alle verkeer uit de stad te weren of alleen openbaar vervoer toe te laten. Het steeds duurder maken van parkeren maakte van Amsterdam een onvriendelijke stad in de ogen van de toeristen en wordt door veel bewoners als onnodig en asociaal ervaren. Zeker in een stad die zo afhankelijk is van bezoek en toerisme en met een ouder wordende en minder mobiele bevolking is parkeren voorlopig een realiteit. Maar door nieuwe vervoersmodaliteiten zoals persoonlijk gedeeld vervoer (witfietsen, metrofietsen, witkarren, autonome taxi's) en brede transferia en overstapopties (van auto naar witkar of witfiets) kan daar wel iets aan worden gedaan. Anno 2014 is de gemeente Amsterdam van plan om transferia aan te leggen met 17.000 parkeerplaatsen. Hier kan bezoeker zijn auto achterlaten en met een elektrische stadsauto van Car2Go, een Witkar of een Witte Fiets naar een bestemming rijden. Vervolgens kan hij het vervoersmiddel achterlaten bij een speciale, automatische parkeerplek. Voor deze enkele rit naar de bestemming waar voor de eigen auto meestal geen parkeerplek te vinden is, zijn de kosten

ongeveer gelijk aan een half uur parkeren. Amsterdam, met zijn theaters, sfeervolle parken en winkelstraten, is hiermee een goede gastheer.

Witte Fietsen

Ik geloof nog steeds in witte fietsen, als we bedenken dat er nu in heel veel grote wereldsteden dergelijke systemen draaien en de moderne techniek nu toelaat om allerlei praktische aspecten te verbeteren.

Inmiddels zijn in meer dan 600 wereldsteden 700.000 collectieve fietsen in gebruik. Bijvoorbeeld in Londen en Parijs, waar tot voor kort de fiets geen gangbaar vervoersmiddel was. Maar ook Kopenhagen, net als Amsterdam traditioneel een rijwielstad, heeft witte fietsen waar bezoekers en bewoners dankbaar gebruik van maken.

De jongerenbeweging Provo in Amsterdam bedacht 50 jaar geleden het Witte-Fietsenplan: een collectief gebruikte fiets die je op je bestemming achterliet, klaar voor een volgende gebruiker. De gemeenteraad stemde destijds echter vrijwel unaniem tegen: de auto moest het helemaal gaan worden. Veel later heeft Kopenhagen, samen met Amsterdam, een statiegeld-fietsstelsel ontwikkeld. Gebruikers kwamen echter de fiets vaak niet terugbrengen op hun stallingplek. Omdat het statiegeld geen prikkel gaf om de fiets op tijd in te leveren.

De ontwikkelaars van het Witte Fietsenplan hebben toen geëxperimenteerd met de chipkaart, in plaats van de statiegeldmunt. Clear Channel bedacht hier destijds een systeem voor van depots met vergrendelbare fietsenrekken. Deze rekken waren aangesloten op een centrale computer. De fietsen konden ontgrendeld worden door middel van de chipkaart. De chipkaart diende daarbij tevens als identificatie.

In Amsterdam is een proef met het systeem echter afgebroken omdat de gebruikte chipkaart (Chipper) uit de omloop werd genomen. Inmiddels is de OV chipkaart ingevoerd met alle mogelijkheden van dien. Toch is in Amsterdam het systeem van Witte Fietsen en Witkarren tot

op heden niet van de grond gekomen. Dat heeft wellicht ook te maken met het feit dat bijna iedere Amsterdammer wel een fiets heeft. Dat heeft er echter toe geleid dat de straten momenteel dichtslibben met fietsen die te weinig gebruikt worden. Tot ergernis van velen. Er kwam een witte fietsen plan voorstel. De gemeenteraad stemde echter vrijwel unaniem tegen. Toen dacht Luud: dan maken we toch gewoon een soort autootje, maar dan ook meteen van iedereen. Zo werd de Witkar geboren, het broertje van de Witte Fiets. Het ‘Witkarrenplan’ werd beschreven in een gestencild krantje, Provo genaamd. Er werd een coöperatie opgericht met 3000 leden. De gemeen-

De Witfiets

Fysieke mobiliteit is essentieel in een verbonden stad en daar zijn heel interessante ontwikkelingen in, van zelfrijdende auto’s tot drones voor pakjes afleveren. Het witte fietsen idee, waar ik me ooit in de provotijd samen met Grootveld en anderen sterk voor maakte, is de Amsterdamse bijdrage en blijft actueel. Eigenlijk actueler dan ooit, omdat het past in de delen-gedachte, de schaalbaarheid en de inpassing in een breder vervoersconcept. Natuurlijk is de witte fiets anno 2015 niet meer het publieke deelros van toen, nu past het concept in een hele ICT-aanpak en mobiliteits ecosysteem, gebruikt apps, gps, kan elektrische ondersteuning hebben, en is ook technisch geëvolueerd en vraagt minder onderhoud. Ik ben bij veel van die ontwikkelingen betrokken, en hoewel ik toegeef dat het maar een deel van de hele visie over een ‘witte’ verbonden stad betreft, leg ik toch nog graag uit waar we staan met het denken over de witte fiets en hoe dat past in een breder, schaalbaar en flexibel mobiliteitssysteem.

In 700 grote steden over de gehele wereld, waaronder fietsstad Kopenhagen, wordt in essentie het Amsterdamse witfiets systeem uit 1999 gebruikt met in totaal nu meer dan een miljoen fietsen. Het wordt op verschillende manieren gebruikt, soms vooral gericht op bezoekers, soms juist als alternatief voor gewoon openbaar vervoer, soms als voeding voor openbaar vervoer om autogebruik af te remmen, soms vooral voor woon-werk verkeer, soms gericht op uitgaan, maar vrijwel altijd ziet men het als promotie voor de stad, als een aanwinst

In de binnenstad en winkelgebieden zijn is, zeker in Amsterdam, nog steeds een zaak van lopen, op de schaal van de voetganger. Winkelen

te had last van koudwatervrees. Hoewel toenmalig burgemeester Ivo Samkalden positief gestemd was, stak de politie een spaak in het wiel. Ze dacht dat het niet veilig zou zijn. En dat het idee van Provo kwam, zat ze toen ook niet helemaal lekker...

Het moet een hilarisch gezicht geweest zijn: een rijdende Witkar met de politie in het kielzog om te kijken of het wel allemaal goed ging. Na drie maanden trok de politie haar bezwaren in en kreeg de co-öperatie alsnog toestemming voor het plan Samkalden: vijf stations met 25 Witkarren. Maar de gewenste uitbreiding naar honderd exem-

en uitgaan heet niet voor niets stappen. Maar die voetganger-gebieden (die steeds minder autoruimte kunnen en willen bieden) moeten wel bereikt worden. De afstand tussen wonen, werken en de binnenstad is, voor de meeste mensen, te groot om te wandelen, dus is er behoefte aan andere vervoersmiddelen. Openbaar vervoer, bussen, trams, taxi's, roltrappen, bewegende trottoirs, maar ook de fiets (in diverse vormen) en andere individuele persoonlijke vervoersmiddelen (Segways, mini-wagentjes).

In Amsterdam is de fiets het traditionele middel om je te verplaatsen over afstanden van een paar honderd meter tot enige kilometers. Omdat we dat met velen doen zijn er overal fietsen, staan er overal fietsen en zitten we elkaar in weg. Daar wordt van alles aan gedaan, betere fietspaden, stallingen en voorzieningen, maar het loopt geregeld dicht, er is geen plek meer, we verliezen tijd en het wordt een rommeltje met berge fietsen op ongemakkelijke plekken.

De fietsafstand is ook bij de stadsplanning tot een soort maatstaf geworden, maar we lopen tegen problemen op vanwege de concentratie en stapeling bij overstappunten of omdat er hindernissen zijn, zoals het IJ met de ponten, of de ongelukkige aansluiting (naar IJburg). Ook zijn er demografische ontwikkelingen zoals dat ouderen ander individueel persoonlijk vervoer (van rollator tot mini-car) gaan gebruiken of omdat fietsen niet past in de cultuur van bewoners (weer IJburg). De witfiets of metrofiets (zie hieronder) als stapvergroter of kloffoverbrugging kan onaantrekkelijke wijken weer een zetje geven.

De witfiets of laten we het breder zien individueel persoonlijk openbaar vervoer brengt verlichting (een oplossing is een iets te ambitieus woord) omdat de hardware (Fiets, elektrische fiets, scooter, Segway) gedeeld

plaren stuitte vervolgens op weer andere, onder meer technische, bezwaren.

Door alle gezeur was toen de vaart eruit en de investeerders haakten af. Zo verdween het handjevol Witkarren uit het straatbeeld. Een deel werd gekocht door particulieren, een deel door musea. Het Stedelijk Museum stelde een Witkar tentoon op een internationale expositie. Ik wachtte geduldig tot de tijd er helemaal rijp voor was, maar helaas is die (nog) niet gekomen. Voor de verkiezingen van 2014 werd in het

wordt. De moderne witfiets is al wat kleiner en handzamer dan het rijwiel van vroeger, maar met betere elektrificatie, sneller laden en efficiëntere batterijen kun je ook kleinere vervoersdingen bedenken, Segway-achtige loopalternatieven die je eventueel automatisch naar je bestemming brengen, rondrijden, informeren en dan ook een plek vragen in het fysieke vlak, met paden, stations etc.

De basis van het witfiets denken is niet iedereen een eigen ding, maar delen, en daarmee vooral het ruimtebeslag en de congestie op de verkeerde plaatsen beperken. Met iets van 2,5 m² ruimte per fiets en dan praten we in Amsterdam dan al gauw over 700.000 fiets-achtigen is dat meer dan 1.500.000 m² ofwel ruim 1500 voetbalvelden. Fietsen stallen vreet ruimte, zelfs als je het slim doet en ze stapelt zoals achter het station. Ruimte is duur, maar veel betalen voor een plekje past niet goed in onze cultuur, zelfs als de risico's (stelen, beschadigen of wegnippen) aanzienlijk zijn. Zoals we bij de steeds maar verhoogde parkeertarieven voor auto's zien tast een repressief beleid in dat opzicht snel de comfortzone van de burger aan, en ligt politiek dus lastig.

Een witfiets wordt driemaal korter gestald dan een privé-fiets en kan, door het design, met de helft van de ruimte toe. Dus de witfiets stalt zes maal zo efficiënt als het privérijwiel.

De witfiets, de MacBike huurfiets, de OV-fiets of andere vormen van delen van vervoershardware brengen dus ruimtewinst, maar ook gemak en tijdswinst. Je hoeft niet meer te zoeken naar een plek, geen superzware sloten meer nodig, er zit licht op, en het is dichtbij (bij voldoende stations). Als het goed is past het in een vervoerspatroon, dat opschaalt van korte stukken lopen, grotere stukken fietsen, eventueel naar een deelautoplek, bussen of trams, naar trein, vliegtuig of boot en

Koppeling van minicars lost het probleem van onnutte concentratie op

dan weer terugschalt naar de laatste stukjes via fiets en lopen van de laatste meters. Vervoer is meestal een keten, een serie vervoersmodi. De witfiets is dus heel vaak maar een schakel in een vervoerstraject, en kent de schaalvoordelen van de eerste stappen, zoals flexibiliteit en beschikbaarheid (niet wachten op de bus), maar er tekent zich ook een kostenplaatje af.

Lopen en fietsen zien we als gratis, betalen voor de witfiets was oorspronkelijk niet het idee, maar in de praktijk is enige vorm van bijdrage (abonnement, per keer betalen, statiegeld) nodig, niet alleen voor de kosten maar ook om het gebruik te reguleren. Dat anders de fietsen een eigen leven gaan leiden en verdwijnen is helaas een realiteit. Een stad kan er voor kiezen het gebruik te laten sponsoren, het vrijwel gratis te maken of via abonnementen, chipkaarten of digitale identificatie te regelen, maar enige ordening is wel nodig. Dat heeft ook weer te maken met het doel en de doelgroep, de schaalgrootte en de verplaatsingspatronen in een stad. Wil je zoals in Helsinki voor de toerist aanspreken, dat maak je fietsen die wel gratis zijn, maar te zwaar zijn voor woon-werk verkeer.

Gratis openbaar vervoer is mooi en heeft zeker voordelen, maar moet dan wel passen in een brede mobiliteitsaanpak en moet ook ingepast worden in de beheersstructuur. Een gratis roltrottoir langs het Damrak bijvoorbeeld is een prachtig idee, maar moet je dat door de wink-

kader van de Witte Stad, even een politieke partij, wel verder gewerkt aan de concepten.

Nieuwe kans

Wat veel bewoners of bezoekers in Amsterdam gemeen hebben, is dat ze geen fiets hebben of hun eigen fiets thuis willen laten en verschillende locaties bezoeken en niet op dezelfde plek eindigen als waar ze zijn begonnen. De ellende van het vinden van een veilige plek voor je fiets is bekend, niet alleen vanwege fietsendieven maar ook omdat de gemeente nogal knipgraag ruimte wint. Bij het station is het altijd een probleem en mooie plannen om 21.500 extra fietsplekken te ontwikkelen, parkeergarages voor fietsen te maken zijn mooi, maar is er wel rekening gehouden met de toename van elektrische fietsen (en het la-

eliers laten betalen, door de stad die er aantrekkelijker door wordt, door de NS die er reizigers mee aantrekt, of door het rijk?

Het hele betalen voor vervoer vraagt een integrale aanpak, oplossingen die gemakkelijk en automatisch zijn en ook sturing toelaten. Dat kan haast niet anders dan met gekoppelde ICT, met chipkaarten, contactloze Near Field Communication (NFC), locatie-bepaling, identificatie, apps, de techniek op dit gebied gaat steeds verder.

Daarmee kun je laten betalen (en misbruik aanpakken) maar ook gebruik beïnvloeden. Voor de tram denken in piek- en daluren zoals bij de trein, betalen naar congestie, sturen met tarieven lijkt nog ver weg, maar is met digitale betaling eigenlijk een softwarekwestie.

Voor een witfiets systeem kan dat ook, niet alleen om congestie en concentratie van gebruikers aan te pakken, maar om iets te doen aan het fundamentele probleem van deel-systemen, namelijk dat de hardware naar de verkeerde plekken toevloeit. Dat, en dat is een praktijkcijfer dat ook geldt voor deelauto's, één op de zeven verplaatsingen naar een verkeerde plek gaat of anders gezegd, dat je daarvoor iets moet bedenken. Anders komen er overvolle en helemaal lege stations.

Ik heb daarvoor allerlei systemen bedacht, die met incentives en tarieven bepaald gedrag stimuleren, maar het kan ook met ontwerp-technische middelen worden aangepakt, zoals het koppelen van voer-

den ervan), het leenfiets of witte fietsen alternatief en de opkomst van automatisch, zelfrijdend vervoer (auto-taxi's, deelauto's, invaliden). Het is mogelijk een witte fietsen of in bredere zin een individueel openbaar vervoer opzet te ontwikkelen, die de problemen zoals het onderhoud en lege depots aanpakt, maar ook doorstroming en inpassing naar en met andere systemen verbetert. In Parijs en Barcelona, de twee steden met het grootste gebruik in Europa, wordt per jaar aan onderhoud meer dan twee maal meer geld uitgegeven dan wat de fiets kost. Dat maakt het systeem onnodig duur. Volle of juist lege depots, dus ongelijke spreiding komt doordat het gebruik niet wordt gecoördineerd waardoor het vervoersysteem onbetrouwbaar wordt. Soms kun je niet vertrekken (leeg depot) of kun je de fiets niet kwijt op de plaats van bestemming (vol depot).

tuigen tot tandems of mini-treintjes waarmee tekorten of vollopen kan worden aangepakt. Dat is iets wat in de meeste huidige systemen en projectvoorstellen onvoldoende is aangepakt.

Hoe komt je tot een goed systeem

We kunnen voortbouwen op de ervaring van elders, maar ook de Amsterdamse situatie en inzichten gebruiken. Er zijn veel creatieve fietsenbouwers in de stad, er zijn veel fietsenverhuurders, de NS met de OV-fiets draagt bij, maar we hebben ook al een infrastructuur met fietsenplekken, fietspaden en voorzieningen die elders niet beschikbaar zijn. De overheid kan hier het voortouw nemen, als pioniergebruiker voor ambtenaren iets opzetten, maar ook een brede nutsvoorziening beogen en opzetten. Zeker is dat de overheid een agenda kan zetten, persoonlijk openbaar vervoer tot speerpunt kan maken, de plannen coördineren en regels, randvoorwaarden en eisen kan opstellen. Weglopen voor de ontwikkelingen of alleen maar symptoma-tisch steeds meer fietsenstallingen of stalplekken (laten) bouwen of middels repressie gebruik sturen gaat de echte kwestie uit de weg, namelijk wat is de rol van mobiliteit in de stad nu, en in de toekomst. Hoe kunnen we een infrastructuur (niet allen hardware en software, maar beheerssystemen, instituties, overdacht (betalen) regelen die flexibel, milieuverantwoord en toekomstgericht een substraat, een

multifunktionele bodem biedt. De Amsterdamse grachtengordel, ooit een soort verdedigingsidee, toen een basis voor de waterhuishouding (spui), riool, transportsysteem is nu een toeristentrekker, iets waar de stadsplanners toen echt niet aan gedacht hebben. In die zin is het jammer, dat bijvoorbeeld meer radiale ontsluiting, ook kleinschalig voor fietsen en lopen, geen prioriteit heeft gekregen. Aankoop van grachtenpanden en doorsteken maken (denk aan de Gouden Bocht en een doorsteek naar de Munt) in dat kader had nu leuke opties voor fietsroutes kunnen opleveren.

Metrofiets

Als voorbeeld van invoering op kleinere schaal van het witfiets idee is er de metrofiets. Dat is een witfiets-systeem met een beperktere reikwijdte en bedoeling, namelijk om de bereikbaarheid van metrostations, vooral in de buitengebieden, te verbeteren. Middels leenfietsen die alleen maar op een aantal stations in een straal van plm. 3 km rond een metrostation zijn geplaatst en daarnaast alleen maar ingeleverd of opgehaald kunnen worden bij het metrostation kunnen metrogebruikers die afstand makkelijk overbruggen, is minder fijnmazig (en onrendabel) busvervoer nodig en blijven de fietsen beter in de buurt.

Dit is dus een manier om het deelfiets idee te implementeren op een Amsterdamse schaal en als pilot project met meetbare gevolgen qua gebruik, toename metrobenutting en om hier een maakindustrie voor de fietsen en stations van de grond te krijgen. De opties die er nu groeien om met allerlei materialen (van milieuvriendelijke bamboe tot carbonfiber en grafeen) en met moderne technieken. Denk aan 3D-printen van fietsonderdelen, massieve banden, ontwikkelen van koppelbare fietsen en natuurlijk de apps en ICT om het allemaal optimaal te regelen). Ik geloof dat ook kleinere deelfietsprojecten in bepaalde wijken, zoals IJburg, vervoerskloven kunnen helpen overbruggen en daarmee de cohesie bevorderen. Luud

Balans-systeem

Door de wet van de remmende voorsprong heb ik, in het kader van De Witte Stad voor de twee kinderziekte oplossingen ontwikkeld, namelijk een beter hufterproof en onderhoudsarm ontwerp en het **Balans-systeem**. Daarmee is het probleem van de *ongelijke spreiding* opgelost. Voor een gelijkmatige verspreiding van bijvoorbeeld Witkarren en Witte Fietsen over de stad werkt dat balanssysteem met een speciale app, die draait op het mobieltje van gebruikers. Elke reiziger krijgt eenmalig een vast aantal punten dat hij zelf ‘in balans’ moet zien te houden. Bijkopen kan dus niet. Op de App kan iemand zien welke halte welke kleur heeft. De computer biedt bij vertrek de depots aan in wit (geen punt erbij, geen punt eraf), groen (:punt erbij) en rood punt eraf). Als een gebruiker geen punten meer heeft, kan rood niet gebruikt worden. Vooraf reserveren kan ook. Dit betekent afstemming van vervoersmiddelen dus geen opeenhoping van witte fietsen of witkarren of elektrische deelauto. Dat kan middels een balanssysteem en ook door een ontwerp voor mini-cars dat koppeling mogelijk maakt, zodat meerdere units naar lege plaatsen kunnen gaan. Mogelijk kan dat ook voor fietsen, die dan tot tijdelijke tandems worden, ook dan is een app handig om dat met gebruikers te regelen.

Conclusie

Individueel openbaar vervoer moet ingepast worden in een totaalplan qua mobiliteit, waarin alle vervoersmogelijkheden passen, rekening houdend met schaalverschillen, overstappen tussen vervoersopties en de ontwikkeling van de techniek, zoals rekening houdend met zelfrijdende auto's, andere oplaadtechnieken en de ontwikkeling van de bevolking zoals vergrijzing. De techniek die nodig is om van start te gaan met delen van de “Witte Stad” visie is relatief gemakkelijk te realiseren, kan werkgelegenheid brengen, en startpunt zijn voor nieuwe diensten qua logistiek, zorg en educatie. Het kan een in novatie motor worden vergelijkbaar met wat we nu zien bij de ontwikkeling van apps. Zo'n integrale mobiliteitsvisie en het daaruit voortvloeiende verkeersplan is hard nodig gezien de ontwikkelingen op verkeersgebied, bij het delen van vervoer en door de noodzaak het milieu te ontzien en grondstoffen en energie beter te benutten. Er zitten pijnpunten in, niet

iedereen wil een laadplek of opstel plekvoor de deur, z'n eigen fiets of auto opgeven. Nieuwe lijnen, routes, wegen en infrastructuur vragen afstemming, beter dan bij de NZ-lijn en zeker met meer overleg met de stakeholders en de gebruikers van nu en van morgen.

6 Verbondenheid: wat bedoelen we daarmee

Het is van belang het hele idee van verbondenheid wat uit te werken. Bedoelen we daar netwerk-connecties mee, sociale cohesie, het gevoel van erbij horen, participatie of is het genoeg als we allemaal in een centrale database zitten. Het is ambitieus om zo diep te willen graven en gezien de reikwijdte van het begrip ook niet haalbaar in de context van een enkel boek, maar laten we eens beginnen met een afbakening van het begrip.

Het draait om de ‘Collaborative Commons’, zegt Jeremy Rifkin, een socioloog die voorspelt dat het kapitalisme niet meer het dragende economische paradigm zal zijn, maar in de samenwerking en het delen van het gemeenschappelijke (de commons of brink) een partner krijgt. Zo kunnen we gericht en met minder kosten ook zelf de dingen produceren die we nodig hebben. Dat we meer kleinschalig gaan maken en er mogelijk een hele nieuwe golf aan productiemiddelen zoals 3DD-printers en Personal Fabricators gaat komen en daarmee een economische ompoling ziet ook Neil Gershenfeld van het MIT Center for Bits and Atom. Hij zag de mogelijkheden van kleinschalig fabriceren van onderdelen en systemen, wist geld los te krijgen en vanuit zijn eerste FabLab bij het MIT ontstond een wereldwijde hausse in kleinschalig weer zelf maken van dingen die je kunt bedenken. Dit soort visies klinkt leuk, past in de tijdsgeest en er zit een soort doelgerichtheid in het woord, maar wat is een verbonden stad in praktische zin?

Is het een leuk beeld, voorbij de mooie visioenen van de smart city, is het een terug naar de goede oude tijd, willen we de stad weer dorps maken, is het een touwtje om alle discussies rond diversiteit, groei, welzijn heen of raken we hier een fundamenteel aspect van ons menszijn, het sociale.

Het contact met anderen, niet alleen digitaal op afstand, maar fysiek, aanraakbaar, met alle zintuigen, is al vanaf voor onze geboorte de essentie van ons menszijn. We zijn niet alleen, kunnen niet alleen zijn, en de stad is de plek waar we dat samenzijn intens kunnen beleven.

Disruptive Technology

De ontwikkeling van FabLabs en de hele maker trend komt voor een deel op rekening van Neil Gershenfeld van het MIT Center for Bits and Atom. Hij zag de mogelijkheden van kleinschalig fabriceren van onderdelen en systemen, wist geld los te krijgen en vanuit zijn eerste FabLab bij het MIT ontstond een wereldwijde hausse in kleinschalig weer zelf maken van dingen die je kunt bedenken.

Kosten en baten

Wat je lokaal maakt, en moderne technologie en moderne materialen als carbon fiber en grafeen maken steeds meer mogelijk, hoef je niet te vervoeren, er is geen tussenhandel nodig en door dingen te delen kan het ook goedkoper. Jeremy Rifkin, die in zijn boek 'The Zero Marginal Cost Society' een toekomst zonder of met veel minder kapitalisme voorziet, praat over het herdefiniëren van bezit en eigenaarschap, over hoe we met apps en zelfrijdende voertuigen, en over smartwatches die ons gezond en actief houden. Hij stelt dat de marginale kosten van veel goederen en diensten bijna nul wordt, dus deelbaar, zoals dat het geval is met digitale bestanden. Een extra kopie maken van digitale muziek of video kost (bijna) niets en als we via een personal fabricator bijvoorbeeld onderdelen zelf kunnen maken op basis van een digitale productiefiler dan geldt hetzelfde.

Kreten als Collaborative Commons, Share Economy en Internet of (all) Things passen bij zo'n beeld, maar de nadruk ligt daarbij wel op de technologie die dat allemaal mogelijk maakt. Of de mens, de burger, de oudere, de digitaal onhandige daar in mee gaat is daarbij nog maar de vraag. Welke dwang gaan de overheid en het bedrijfsleven, het onderwijs, de verzekeraars en dienstverleners uitoefenen om iedereen maar te laten functioneren in die digitale samenleving.

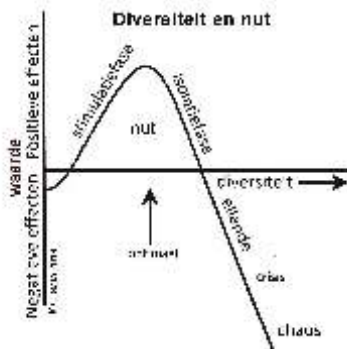
7 Diversiteits-effect: verschil maakt verschil

Diversiteit, verschillen tussen mensen, is de basis van samenwerking, van een gemeenschap. Als we allemaal hetzelfde zijn, hetzelfde kunnen en doen, dan is er geen behoefte tot uitwisselen, delen, geen noodzaak tot verbondenheid en contact. Als de functie van een stad het verschaffen van contactmogelijkheden (voor vertier, handel, opleiding, structuur en relaties), dan is diversiteit de motor van de stad.

Het individu moet zelf omgaan met diversiteit, contacten zoeken, gaan kopen wat niet in de ijskast maar bij de grootgrutter in het vak staat, leren van hen die meer weten of kunnen, z'n eigen kundigheden verhuren aan een werkgever die daar behoefte aan heeft.

De overheid en de instituties zijn er niet voor zichzelf, maar om de burger bij te staan, van dienst te zijn met het bieden van structuren, regels, mogelijkheden, maar in wezen komt dat neer op het managen van verschillen. Verschillen in lokatie (mobiliteit, vervoer, communicatie), inkomen, cultuur, contactmogelijkheden, vrijwel alles is in termen van verschillen en diversiteit te benoemen.

Het bedrijfsleven staat tussen individu en overheid in, maar moet het vooral hebben van de exploitatie van verschillen, het aanbieden van diensten en goederen die iemand (nog) niet heeft. In wezen is handel en middenstand het bieden van een brug om verschillen te overbruggen.

Niet gelijk, wel samen

Er zijn veel verschillen tussen mensen, niemand is gelijk aan een ander, en gelukkig maar. Er zijn verschillen op allerlei niveaus, die we kunnen gebruiken, exploiteren, accepteren, genieten, maar altijd met het gevaar dat te veel verschil ook weer niet werkt.

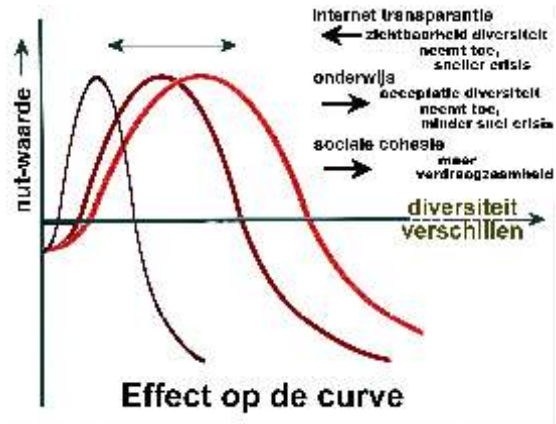
Het (sociale) streven naar gelijkheid en emancipatie van de laatste decennia was misschien nodig om misstanden aan te pakken, maar gaat langzamerhand contraproductief worden. Discriminatie op basis van kunde en kennis is ongezond voor de samenleving, drukt de ambitie weg en belemmert innovatie. Gebruik maken van de verschillen en die naar waarde schatten is iets anders en organisaties mogen ook best een afspiegeling zijn van hun doelmarkt, maar dat kan ook te ver gaan.

De groeiende ongelijkheid: het cruciale probleem

De samenleving verandert en de stad moet zich daarbij aanpassen, en gezien haar centrale rol daarin zelfs leidend zijn, maar alle technische, infrastructurele, sociaal-psychologische en economische uitdagingen draaien voornamelijk om het voorkomen van verder groeiende ongelijkheid.

Anno 2015 is duidelijk dat wereldwijd de verschillen tussen arm en rijk, tussen have's en have nots alleen maar groeien en dat die in de stad, waar alles samenkomt, het meest gevoeld zullen worden. De verschillen in kennis, macht en bezit, in talent en status zijn nergens duidelijker dan in een winkelstraat in de grote metropool, waar arm en rijk elkaar fysiek raken.

Waar ooit de stad de grote smelkroes was, is het nu het toneel van de confrontatie, opstanden en revoluties spelen zich niet

af in afgelegen gebieden, de Arabische lente werd manifest op de pleinen in de grote steden.

De ongelijkheid tussen arm en rijk, daar is de laatste jaren voldoende onderzoek naar gedaan, valt niet te ontkennen, hoogstens kan met twisten over de schaal van die ongelijkheid, is het de 1% of de 0,1% die het geld en de macht hebben. Het is ook geen kwestie meer van het kapitaal tegen de massa, zoals in de negentiende en begin twintigste eeuw, toen Marx maar ook Theodore D. Roosevelt zich konden afzetten tegen de robber barons, de gewetenloze kapitalisten die de industriële revolutie gebruikten om de massa uit te knippen. Het kapitaal zijn tegenwoordig de rijken en hun coterie, die hun vermogen en inkomens verwerven door zelf actief te ‘werken’. De erfrijken zijn er nog wel, maar vormen een minderheid in de nieuwe superklasse der plutocraten, oligarchen en miljardairs en zij die daar tegenaan hangen. Het verschil tussen arm en rijk is wereldwijd toegenomen, er is blijkbaar een soort centrifugale (middelpuntvliedende) kracht die dit veroorzaakt. Bij alle globalisering en schaalvergroting van de wereldwijde economie is het verschil tussen landen wel afgenomen, maar de binnenlandse verschillen juist toegenomen. De opkomende markten en de BRIC landen (Brazilië, Rusland, India en China) zijn sneller gegroeid dan het Westen en vooral grondstofrijke landen volgen die groeisprint, met vrijwel altijd enkelen die profiteren en steenrijk

Piketty: The growth rate of top global wealth, 1987-2013	
<i>Average real growth rate per year (after deduction of inflation)</i>	1987-2013
The top 1/(100 million) highest wealth holders <small>(about 30 adults out of 3 billions in 1980s, and 45 adults out of 4,5 billions in 2010s)</small>	6,8%
The top 1/(20 million) highest wealth holders <small>(about 150 adults out of 3 billions in 1980s, and 225 adults out of 4,5 billions in 2010s)</small>	6,4%
Average world wealth per adult	2,1%
Average world income per adult	1,4%
World adult population	1,9%
World GDP	3,3%

worden. De massa gaat wel iets vooruit en er groeit een middenklasse, die is nodig om een markt voor auto's, smartphones, drugs en statussymbolen te scheppen, maar wat die winnen gaat eigenlijk ten koste van de middenklasse in het Westen, die hun banen en inkomen kwijtraken door de mobiliteit van het werk.

Het probleem van de centrifugale inkomensverdeling heeft te maken met een aantal mechanismen, die veelal te maken hebben met internet, globalisering en de snelheid. Hoe sneller de wereld draait, in de zin van communicatie en reactiepatronen (feedback) hoe sneller de verschillen groeien.

Feedback

De toegenomen snelheid van de communicatie, die tegenwoordig meestal real-time plaatsvindt (zonder vertraging) zorgt voor opslingering, een bekedn effect in terugkoppellussen. Weten en meten zijn in die zin gevaarlijk, dat te snel reageren tot onbeheersbare extremen kan

leiden. Dat kennen we ook als spiraaleffecten, partijen jagen elkaar op, met steeds betere wapens, extreme stellingname en scalatie van conflicten.

Het zou interessant zijn om te zien welke effecten een opzettelijke demping van de feedback zou bewerkstellendoor bijvoorbeeld een vertraging van zelfs maar enkele seconden of minuten op te leggen voor tweets, email, chats, en messages. Het is niet ondenkbaar, dat daardoor heel veel onnodige paniek en ondoordachte acties en reacties kunnen worden gedempt. Zo'n opgelegde vertraging is een van de mogelijke overheidsmaatregelen om brede paniek bij grote rampen te voorkomen. Geen totale communicatiestop, slechts wat vertraging die het rondzingen en opslingeren door te korte feedback tegengaat. We kunnen diversiteit, en in een stad zijn er heel veel verschillen zoals die qua leeftijd, inkomen, taal, achtergrond, intelligentie, cultuur, woonruimte, etc. etc. ook koppelen aan nut, effectiviteit of andere kwaliteiten.

Daar is een algemene 'diversiteits-effect' curve voor te schetsen, een model dat ik ontwikkelde om duidelijk te maken wat de functie van verschillen is. Verschil is nodig en niet alleen negatief, zonder verschil is er geen energie, geen ontwikkeling, geen ambitie. Kijk maar naar inkomensverschil, enig verschil tussen arm en rijk bevordert de ontwikkeling, de innovatie en ondernemerschap. Diversiteit en nut of waarde hangen dus wat complexer samen dan vaak wordt aangenomen. Die diversiteits-effect curve is van belang voor de analyse van inkomensverschillen, maar ook voor netwerkanalyse, bedrijfsprocessen, evolutie, innovatie, onderwijs en de integratieproblematiek van minderheden; het is een belangrijk hulpmiddel om duidelijk te maken welk verschil verschil maakt.

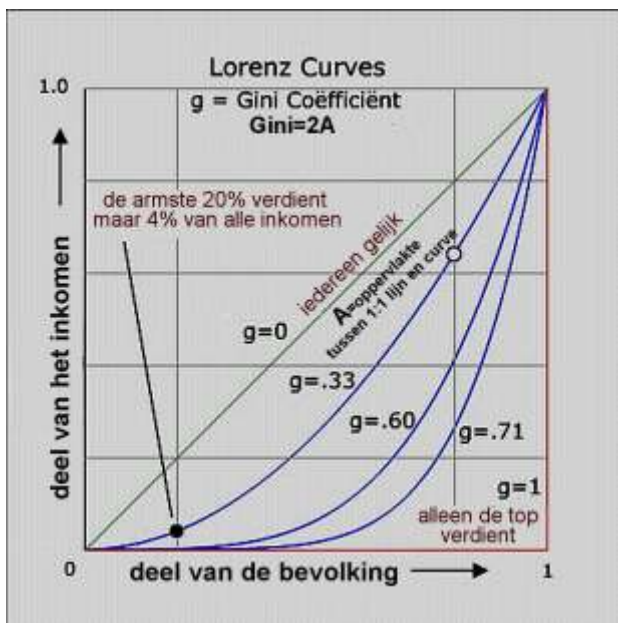
Er is, als er geen verschillen zijn, ook geen stimulans en de zaak beweegt niet; dat is negatief, rust roest. Met een beetje verschil komt er beweging, er ontstaat nut, waarde, positief effect. Dat groeit naar een maximum en dan, als de verschillen te groot worden, neemt het nut af. Op een gegeven moment wordt de wrijving zelfs zo groot dat er een negatief effect ontstaat en dat neigt dan verder naar crisis (revolutie, opstand). Dan kan er nog een transformatie plaatsvinden, een catharsis zoals Marx die voorzag als gevolg van de industriële revolutie, maar meestal wil men het niet zo ver laten komen. Men kan, door be-

leidmaatregelen, belastingen en onderwijs, echter de verschillen proberen te verminderen.

Toegepast op inkomensverschillen met op de horizontale as de Gini-coëfficiënt, (een statistische maatstaf voor de diversiteit, op een vrij moeilijke manier afgeleid van de Lorenzcurve die het aandeel van een deel in het totale inkomen weergeeft) dan zou het zo kunnen zijn, dat een Gini-waarde van rond de 30% (netto inkomens) het niveau is waarop het mis gaat, en dat is ongeveer waar we in het Westen op zitten of (in de VS) overheen zijn.

Maar, en dat maakt deze curve zelfs zonder verder cijfermatige invulling zo interessant, wat is het effect van invloeden als cyberspace, onderwijs of belasting op deze curve? Cyberspace bijvoorbeeld drukt de curve in, want de transparantie maakt de verschillen meer voelbaar.

Daarmee ontstaat er dus sneller een crisis. Onderwijs, waarmee de tolerantie voor verschillen en de sociale mobiliteit toeneemt, verschuift de curve naar rechts. Zo zijn allerlei effecten en maatregelen inzichtelijk te maken.

8 Diversiteit in een Verbonden Stad: minderheden

Lucia Lindner

De verschillen tussen mensen zijn niet alleen lastig, het is ook een bron van inspiratie en een aansporing om tot een zinvolle samenleving te komen. Zonder verschillen is het maar een duffe boel. In het kader van een stad zijn de verschillen in cultuur tussen de mensen het meest opvallend en sfeer bepalend.

Drs. Lucia Lindner is antropologe en was betrokken bij grotestadsproblematiek, discriminatie en integratiebeleid in Den Haag. Ze heeft daar onderzoek gedaan naar de invloed van woonruimteverdeling op etnische segregatie en participatieprojecten ávant la lettre' geleid.

“Ik ben cultureel antropoloog. Cultureel antropologen zijn goed in het observeren van groepen en kleine samenlevingen op holistische wijze, dus in hun geheel. Een antropoloog doet onderzoek door

een voor hem of haar vreemde groep of samenleving binnen te gaan en door daar tot op zeker hoogte 'mee' te gaan doen. Persoonlijk heb ik dat gedaan onder Ghanese migranten.

Daardoor zijn antropologen niet erg bang voor wat 'anders' exotisch is; ze weten goed genoeg wat mensen delen. Maar daarom hebben antropologen ook een goed gevoel voor welke waarden en normen in groepen en op een bepaald moment in de tijd opspelen. Waar meer aan wordt gerefereerd om de groepsidentiteit en de ontwikkelingsrichting van de groep te versterken. Antropologen zijn hiermee geen priesters maar kunnen wel goed machtspatronen in groepen ontleden; normen en waarden worden geobserveerd in het licht van de doelmatigheid van de groep.”

Cultuur is niet eenvoudig te definiëren, het is ook de manier waarop samenlevingen omgaan met de tegenstelling tussen het sociale en individuele en daar structuren en patronen (een vorm) voor hebben ontwikkeld. Cultuur is de manier waarop we met elkaar en de wereld (natuur, voedsel, bedreigingen) omgaan. Culturen verschillen, op kleine schaal zelfs per familie, per buurt, en op grotere schaal qua voedsel, religie, taal, afkomst, leeftijdswaardering, normen en waarden.

De antropoloog Edward B. Tylor stelde: “Culture or Civilization, taken in its wide ethnographic sense, is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society.”

Dat er rijke en arme mensen zijn, geleerde en praktische, saaie en expressieve, dat komt overal voor, maar het zijn de minderheden die opvallen, die door taal, gedrag en misschien uiterlijk anders overkomen. Dat kan gezien worden als bedreigend, zeker als de diversiteit te groot is. Maar een beetje verschil is juist leuk, en iedere culturele context heeft natuurlijk zijn eigen kwaliteiten. Dat is een reden om contact te zoeken en van elkaar te leren, voorbij de angst voor de vreemde, de andere en voorbij het veroordelende en discriminerende.

Vershillen tussen mensen qua cultuur en gedrag kunnen ook tot spanningen leiden, denk aan het delen van portieken en de publieke ruimte. Het kan leiden tot wederzijdse intolerantie en discriminatie, maar daar op ingaan zonder ook de positieve kanten van diversiteit te zien is niet verstandig. Want juist het aardige zien in bijvoorbeeld de onderlinge sociale cohesie van mensen uit Ghana, de muzikale talenten van mensen met een Surinaamse achtergrond, de films uit Bollywood, de verschillende rouw- en eetculturen, dat is essentieel als we een verbinding zoeken die is gebaseerd op respect, op waardering voor elkaar.

Van 1985 tot en met 1997 heb ik veel in Ghana gezeten. Eerst als fietser, avonturier en reiziger, later voor antropologisch veldwerk. Als je in Ghana in de jaren '80 de weg vroeg, lieten mensen vaak direct hun bezigheden vallen en liepen met je mee tot je je bestemming had gevonden. Eerst dacht ik dat dit een vorm van hulp was die speciaal voor de blanke vreemdeling werd gereserveerd en had ik er wat moeite mee. Later reisde ik ook met Ghanese vrienden naar gebieden die hen

vreemd waren. Ik merkte dat als zij zonder mij op pad gingen ook op die manier geholpen werden met het vinden van de weg en andere noodzakelijkheden. Het gebrek aan technische infrastructuur (geen TomTom) werd als het ware gecompenseerd door een sociale infrastructuur die uitermate dienstverlenend was aan de mobiliteit van iedereen. Die het je verplaatst, ook met weinig geld, makkelijk maakt.

Omdraaien

Ik heb iets met balans, met wederkerigheid en interactie. Ik begon van daar uit te bedenken hoe het de Ghanees die op Schiphol aankwam zou vergaan. Hoe zouden mensen reageren als John of Kofi hen de weg vroeg? De eerste keer dat ik in Ghana een bus nam – dat was op het platteland in Eastern Region- hoefde ik niet te betalen. ‘You are our guest’ werd er gezegd. Zou John of Kofi in de bus om een

OV-chipkaart worden gevraagd? Zou hij de bus uitgezet worden als hij die niet had en zijn harde dollars nog niet zou hebben gewisseld? Hoe ervaren Ghanezen Nederland? Nieuwsgierigheid, leergierigheid naar de medemens is een goede motivatie voor contact, binnen je eigen etnische groep en daarbuiten.

1

Het kan verkeren. Op een dag vroegen we in Ghana de weg in een stad. Het was denk ik 1997 en vele Ghanezen hadden inmiddels ervaring opgedaan in Aburokyere, de wereld ver weg. Ik vroeg een man de weg en zorgde daarmee tot mijn verbazing tot een ware oloploop en een discussie op straat. ‘You ask me where to find Kwamekrum and I have heard if my people ask for the road in your country people don’t want to even tell them!!!!!!!’ De man was furieus over dit gegeven. Omstanders stopten en begonnen zich met deze zaak te bemoeien. De emoties die erbij hoorden werden heel direct geuit. Verontwaardiging alom. Ik wist even niet hoe ik moest reageren, mijn Ghanese vriend deed het voor me en ik kon niet verstaan wat er precies werd gezegd. Uiteindelijk besloot het spontane straattribunaal dat ik ‘goed’ was en

kwamen we op de goede weg terecht, overigens zonder dat er iemand meeliiep. Hoe groepsverbonden kun je zijn, dat je de ervaring van je landgenoot van ver weg meeneemt en die meteen uit als zich een situatie voordoet die daaraan doet denken, en dan ook gezamenlijk met omstanders die je niet kent tot een oplossing komt.

Iedere culturele context heeft zijn eigen kwaliteiten. Dat is een de reden om contact te zoeken en van elkaar te leren. Racisme en discriminatie van nu hebben minder te maken met uiterlijke kenmerken (vroeger dachten we dat er verschillende mensenrassen bestonden; dit is totaal achterhaald). Het gaat om ander gedrag, andere zeden, andere waarden waar men bang voor is. De relatief soepele integratie van de mensen uit Indonesië in ons land onderstreept dat, hun uiterlijk is nauwelijks een grond voor discriminatie. Zodra minderheden zich goed kunnen uitdrukken valt de afkeer vaak snel weg, dan is er een brug, die over de xenofobie en vooroordelen heen gaat.

Onlangs hoorde ik twee uitspraken die relevant zijn voor een verbonden, diverse stad anno 2014. De ene was van een Mr. Ford in een film op Canvas. Hij was leraar en zei tegen zijn klas 'Minorities only exists because the majority is afraid of them.' We zijn bang voor het andere, en op z'n best gaan we dan helpen. In Nederland was minderhedenbeleid jarenlang achterstandsbeleid. Dat reduceerde de identiteit van migranten tot sneue mensen die geholpen moesten worden. Als slachtoffers. Daar verbinden we ons als stadsbewoners niet mee, sterker nog her en der heeft dit het omgekeerde effect gehad, want waarom krijgen zij wel een mooie woning, hulp, etc..

De andere uitspraak was in verband van met de val van de muur; in een documentaire werd er gezegd dat er sinds de val van de muur geen ideologie meer is die de verbinding in groepen propageert, die solidariteit creëert.

De focus op individualiteit is te merken aan het feit dat alle collectieve voorzieningen - van het leger tot aan de kinderopvang, de sport en de zorg - onder druk staan en worden geproblematiseerd en teruggedraaid. Niet zonder gevolgen, we slikken en masse antidepressiva en volgens een recent rapport is eenzaamheid in de grote steden een groot

probleem. Collectiviteit wordt uit het seculiere leven gebannen als iets duurs en verdachts. Men heeft er wel behoefte aan en gaat het zoeken en vinden in religieuze kaders. Misschien danken we de groei van Islamitisch activisme en de grotere groei van de ‘born again’ kerken (vergelijkbaar met de Pinkstergemeenten) aan het ontbreken van een ideologie die collectiviteit propageert. Momenteel lijkt het alsof we alleen kunnen refereren aan ‘gezond eigenbelang’ om collectieve of participatieve voorzieningen en activiteiten van de grond te krijgen.

Alle technologische ontwikkeling kan echter onze afkomst als tribaal kuddedier en onze hopeloze kwetsbaarheid als individu niet verhullen. Die aspecten zijn ook zichtbaar op de sociale media. Nu de mistige verwarring van de nieuwigheid van het internet begint op te trekken zien we dat ook daar niets menselijks ons vreemd is. Ons lichaam doet alleen stukken minder mee, waardoor het lijkt alsof we vrij zijn van de beperkingen ervan. De scheiding van lichaam en geest wordt als het ware vergroot, het lichaam kan nog gemakkelijker ontkent, veranderd, vermomd worden door het gebruik van een digitale identiteit.

Steden zijn per definitie divers

Bij diversiteit in een verbonden stad denken we vrijwel meteen aan etnische diversiteit. Die is tegenwoordig vrij groot en dat heeft te maken met de functie van de stad als vehikel voor sociale mobiliteit. Steden trekken mensen van buiten aan op zoek naar werk, scholing, nieuwigheid. Ze willen vooruit, weg uit hun oude omgeving, ze zoeken werk, carrière, waardering en zingeving. Vroeger kwamen dorpingen naar de stad, nu komt men van ver weg. Met de komst van mensen van het platteland waren steden altijd al etnisch divers; en waren er taal- en cultuurverschillen. De Limburger die zich vestigde in Amsterdam was anders, sprak anders, maar leek fysiek meer op de derde generatie Amsterdammers dan de Surinaamse of Irakese burens van nu. De afgelopen jaren is deze vorm van diversiteit politiek enorm geproblematiseerd, in samenhang met keuzes die er gemaakt worden in het toelatingsbeleid.

De bevolkingssamenstelling van de Europese steden van vandaag verschilt vooral met die van vroeger door het gegeven dat de ‘Niet-Westerling’ er zich is gaan vestigen. Etnische diversiteit en instroom

van nieuwe en dus per definitie minderheidsgroeperingen is echter altijd en overal een kenmerk van steden geweest. Het feit dat mensen nu van verder weg komen zijn maakt verschillen echter zichtbaarder, ze vallen eerder op.

Dat ze er zijn is niet meer terug te draaien. Uitgenodigd of niet, uit vrije wil of gedwongen door de omstandigheden; in hecht contact met het land van herkomst of helemaal niet; men is gekomen, heeft zich gevestigd en gaat niet meer weg. (Een aantal jaren geleden was er een actiegroep van allochtone jongeren die zichzelf 'wij blijven hier' noemden.)

Soms, zoals in New York en vroeger in Amsterdam is dat een geaccepteerd deel van de cultuur geworden, maar in ons land zien we het nu als een probleem. Vreemdelingen, we zijn nu min of meer verplicht ze op te nemen, maar het gaat voor velen contre-coeur.

Dat heeft gevolgen, discriminatie, vreemdelingenhaat, uitsluiting, radicalisering; de afgelopen jaren is omgaan met etnische diversiteit enorm geproblematiseerd. Culturele diversiteit heeft gevolgen voor alle facetten van het leven, voor werk, scholing, gezin, samenkomen en participatie.

Ik heb 10 jaar lang projecten mogen verzinnen en als onderzoeker-zonder-budget mogen nadenken over de preventie van discriminatie en uitsluiting in de grote stad. Destijds waren er op gemeentelijk niveau (in Den Haag) weinig gekwalificeerde denkers met dit onderwerp bezig en op moreel en juridisch niveau waren we vaak roependen in de woestijn. Kwesties als uitsluiting en achterstand van specifieke groepen, ruimtelijke segregatie en extremisme speelden vrijwel altijd mee in deze thematiek en zorgden voor veel emotie. Er was wel veel goodwill onder 'de burgerij' (de ngo's, vrijwilligersorganisaties) en we creëerden veel samenwerkingsverbanden en partnerschappen die soms 15 jaar na dato nog bestaan en waarin mensen en groepen van verschillende komaf elkaar inspireren.

Ik kwam er achter dat er in de Kamer van Koophandel Den Haag meer dan 700 sociaal-culturele organisaties van migranten stonden ingeschreven die uitdrukking wilde geven aan hun culturele roots. Mensen die denken 'in het licht van integratie' dat je de taal of cultuur van je voorouders moet vergeten en daar niks meer mag doen om een goede dokter of advocaat in 2015 in Nederland te worden, hebben iets

heel erg niet begrepen en ontkennen de kwaliteiten van wel geïntegreerde mensen. ‘De overheid’ kan geen kennis hebben van al die culturele groepen maar wel interesse tonen in de huidige culturele vertalingen van hun roots ver weg en contact tussen groepen stimuleren. Etnocentrisme zorgt ervoor dat we de realiteit van een andere groep altijd vanuit ons eigen perspectief bekijken. Onze bril is gekleurd door onze ervaring en geschiedenis, resulterend in normen en waarden. Daar ontkomen we niet aan, daar kunnen we ons alleen maar bewust van zijn. Zo kijken wij vaak vanuit onze toch redelijk welvarende stadstorens en stadshuizen met argusogen naar de nieuwkomers. Etnocentrisme zorgt ervoor dat we de realiteit van een andere groep altijd vanuit onze eigen blik bekijken. Door persoonlijk contact kunnen we elkaar leren kennen en kijken wat de interculturele vertaling, de contextgebonden oplossing van menselijke problemen, oplevert. Maar hoe kijken zij? Wat betekent hun migratieverhaal voor hen? Wat betekent integratie voor hen?

Vanuit de andere kant kijken

In 1990 deed ik veldwerk onder Ghanezen, zowel onder migranten in Den Haag en Amsterdam, maar ook in Accra (de hoofdstad van Ghana) en in een andere stad, Abetifi. Zo interviewde ik een jongen van 17. Ik vroeg hem wat hij na de middelbare school ging doen. Zijn antwoord was dat zijn familie een huis had in Accra, New York en Amsterdam. Hij was er van overtuigd in één van deze steden te gaan studeren, welke wist hij nog niet. Dat was niet aan hem. Gezien de matriarchale traditie van zijn stam moest één van zijn ooms hem de ruimte geven en hem ‘op poten’ zetten, zich over hem te ontfermen tijdens het begin van zijn verblijf in Accra, Amsterdam of New York. De vanzelfsprekendheid waarmee hij dacht zich zo in New York of Amsterdam te kunnen gaan vestigen is in schril contrast met de schrik waarmee de gevestigde orde in grote steden bij ons aankijken tegen de komst van nieuwkomers.

Dat kan en zal vaak onthutsend uitpakken. De verbinding met de andere bewoners in stad waar hij terecht zal komen zal totaal verschillen van het contact wat hij kent. Hij zal gaan werken en met wat geluk ook nog studeren. Met een beetje pech sluit hij zich na een aantal ervaringen met intolerantie af van de ‘lokale bewoners’ en gaat hij in

zijn privé tijd alleen nog om met andere Ghanezen of Afrikanen. Dan is de kans op interetnische verbinding bekeken. De intentie om te verbinden moet vanuit beide partijen komen. De rollen van de gevestigden of nieuwkomers in dit proces zijn echter wel verschillend. Kritiek hebben, en dat wordt ervaren als gebrek aan respect, heeft vaak contraproductieve gevolgen. Ik ben er van overtuigd dat gezeur over en uitsluiting van meisjes en vrouwen met hoofddoeken hun gemeenschappelijke identiteit versterkt. Het zorgt dat zij zichzelf kunnen gaan afsluiten van de rest van de samenleving en zich opsluiten en isoleren in hun eigen groep. Ik was al in de jaren '90 bezorgd om dergelijke effecten. Door mijn vele contacten en interviews was ik, in tegenstelling tot vele schrijvers en denkers, niet verrast door de opkomst van een leider als Pim Fortuyn. Ook dat veel mensen die nu aanslagen plegen, opgegroeid zijn in de grote steden van Westerse landen verbaast me niets.

De onderwerpen, trends en onderliggende mechanismen waren en zijn vaak complex en zo politiek en sociaal gevoelig dat er veel expertise nodig is. Expertise die er domweg niet was en volgens mij nog steeds niet is. Wegbezuinigen op een instituut als Forum helpt absoluut niet bij het ontwikkelen van deze expertise.

Etnische diversiteit heeft praktische consequenties, en voor meer zaken dan alleen de gehoortoestellen uit de reclame. Met bijvoorbeeld het overhevelen van meer taken van het rijk naar gemeenten (transitie/transformatie) komen probleemvelden in andere handen en is daar ook expertise nodig. Een gedeelte van deze expertise heeft te maken met het kennen en het je verbinden van mensen die niet in dezelfde context zijn opgegroeid als jij zelf. Gelukkig stromen er op diverse werkvloeren niet-westerse mensen in. De ondertussen meer en goed geïntegreerde Surinamers vormen met hun goede Nederlands en met hun zichtbaar andere afkomst vaak een brug naar andere groepen. Zij prepareren als het waren de vloer. Mensen die veel hebben gereisd en zich kunnen openstellen voor contact met mensen die elders leven zijn vaak ook hier veel beter in staat om op menselijke wijze met nieuwkomers te communiceren dan velen die langs een opgeheven neus neerkijken op hun nieuwe medestadsbewoners. Mensen die geen andere talen spreken dan Nederlands hebben soms een soort gene om te

communiceren met mensen waarvan ze denken dat die hen niet gaan verstaan.

Beleidsaanbevelingen: Strategisch ingrijpen op organische processen

Etnische diversiteit heeft praktische consequenties, voor meer dan alleen de gehoor toestellen uit de reclame. Het is onmogelijk om op deze plaats alle aanbevelingen die ik zou willen doen, te benoemen. Het gaat in essentie om het bestrijden van uitsluitings-mechanismen, om het elkaar leren kennen om gesloten cirkels te doorbreken. Om het creëren van zoveel mogelijk kansen voor iedereen, om win-win.

Anti-discriminatiebeleid is daar een onderdeel van. Daarbij is het van uitermate van belang dat conservatieve netwerken en ons-soort-mensen kringen zich openstellen voor diversiteit.

De frustratie over onterecht misgelopen kansen is groot en uitsluiting door al dan niet openlijke selectie leidt tot radicalisering. Uitsluiting is geen vergoelijking voor dergelijke gedrag. Maar systematische achterstelling van groepen mensen en daar zelfgenoegzaam aan voorbij gaan zonder een hand te reiken, zonder de intentie te empoweren heeft meer gevolgen dan men vaak inziet.

Hier is de voorbeeldfunctie van mensen met macht net zo belangrijk als de beslissingen die zij nemen richting beleid. (Ik doel hiermee niet alleen op politici, er is immers in iedere context macht en zijn er dus overal machthebbenden met dus een voorbeeldfunctie).

Een gedeelte van de expertise, die meerdere vormen heeft, om dit aan te pakken heeft te maken met het kennen en het je verbinden van mensen die niet in dezelfde context zijn opgegroeid als jijzelf. Mensen die ouder of jonger zijn, en wellicht niet homo maar straight. De grote vraag daarbij is; kun je mensen empathie aanleren? Kun je mensen die er voor kiezen om nooit kinderen te krijgen empathie laten verkrijgen voor ouders? Ik denk dat mensen empathie hebben of niet en die alleen in de loop van hun leven door ervaring verder kunnen vergaren. Mensen kunnen wellicht wel inzicht verkrijgen in hun blinde vlekken en hun tunnelvisie, al dan niet gecreëerd door overmatig eigenbelang. De discriminatie van alloctonen onderling komt veelvuldig voor. Dit heeft ook gevolgen voor kansen van bijvoorbeeld jongeren met een Arabische achternaam daar waar Hindoestaanse niet-moslim Surina-

mers de dienst gaan uitmaken bij het aannemen van mensen. Ook bij anti-discriminatiebureaus komen klachten met twee allochtone partijen - van verschillende afkomst- voor.

Gelukkig stromen er op diverse werkvloeren niet-westerse mensen in, die de benodigde verbinding vanzelf meebrengen. Surinamers vormen met hun goede Nederlands en met hun zichtbare andere afkomst vaak een brug naar andere groepen. Ze zijn het gewend om met etnische diversiteit; met religieuze en raciale verschillen om te gaan. In de goede kringen in Den Haag uit mijn jeugd hadden Indische dames, getrouwd met voormalig bestuursambtenaren, vaak deze rol.

Schaalgrootte, woonruimteverdeling

Het is opvallend dat blijkt dat de vier grote steden in de Randstad niet de beste omgeving zijn voor migranten om te integreren.

Uit de integratiemonitor van 2012 blijkt dat dit in kleinere woonkernen in en buiten de Randstad veel makkelijker gaat. Daar hebben 'allochtonen' – doe mij maar het woord tonen of in alle tonen - vaker werk en ook hogere inkomens. Ze volgen in de grote steden onderwijs op lager niveau en worden in grote steden eerder verdacht van misdrijven, dat geldt met name Antillianen en Surinamers. In grote steden kunnen mensen blijkbaar gemakkelijker in hun eigen groep blijven hangen en heeft dat negatieve gevolgen voor hun positie. Negatieve beelden over andere groepen ontwikkelen of bevestigen zich gemakkelijker in grote groepen; je hebt dan inmiddels genoeg mensen om te 'schuilen' voor de Slechte Ander.

In 2002, toen ik me vanuit het Bureau Discriminatiezaken Haaglanden met dit issue diepgaand heb bezig gehouden was er geen onderzoek waaruit bleek dat er een wens was vanuit minderheden om bij elkaar te wonen. Er was domweg onvoldoende onderzoek naar gedaan; het tegendeel bleek namelijk ook niet. Wel waren er voldoende aanwijzingen dat er blanke groepen waren, die deze tendens tot isolatie wel voelden, deze groep is natuurlijk verdeeld in vele facties en klassen en heeft verschillende motieven. Denk aan de opkomst van de 'gated communities'.

De grote steden hebben hier te maken met een probleem dat organisch is gegroeid. Niemand heeft bewust beleid gevoerd dat minderheden met elkaar in de Schilderswijk of de Bijlmer moesten gaan wonen, dat

is echter ook niet tegengegaan, de omstandigheden regeerden. Er zijn voorbeelden, zoals het Belgische Brugge, waar een actief woning-toewijzingsbeleid (ondanks beschuldigingen van discriminatie) wel is doorgevoerd en met zeer positieve gevolgen tot nu toe.

Het ligt gevoelig, maar er zijn wel interventies die gemeenten kunnen uitvoeren om het proces van concentratie en isolatie te pareren; de inpassing en instroom in betere banen leiden. Hieronder volgt een voorbeeld.

De etnische segregatie (het apart wonen door groepen, gettovorming) in Den Haag en Rotterdam is groter dan in Amsterdam en Utrecht. Ik heb hier in 2002 uitgebreid onderzoek naar gedaan en ook naar manieren om dit te doorbreken.

Zie http://www.art1.nl/nprd/factsheets/segregatie_denhaag.pdf.

Daarbij bleek dat de methodiek van woonruimteverdeling in de sociale woningbouw van invloed is de etnische segregatie in het gebied. Door 'woonduur op adres' belangrijker te maken dan 'inschrijfduur' worden groepen mensen die mobieler zijn- uit eigen wil of door omstandigheden gedwongen- benadeeld in het verkrijgen van de betere woningen in betere buurten. Mensen die gaan scheiden, een tijd in woongroepen wonen, op reis gaan, migreren etc. leggen het af tegen de berekenende burger. Gemeenten kunnen het systeem van woningverdeling zelf veranderen.

Inmiddels is dit met het Haagse woonruimte verdelingssysteem ook gebeurd en zag je witte wijken met veel sociale woningbouw -bijvoorbeeld Mariahoeve- enigszins verkleuren. Er is daar meer nadruk komen liggen op inschrijfduur als kapitaal binnen dit systeem en minder op woonduur (verblijfsduur op adres), hetgeen goed is voor allerlei minderheidsgroeperingen en voor het mixen van groepen door de stad. Een probleem is wel dat als er bijna geen nieuwe sociale woningbouw vrijkomt, het ook niet veel uitmaakt op welke gronden je ze verdeelt. Er is ook geen nader onderzoek gedaan naar de consequenties van dergelijke veranderingen in de verdeling van de sociale woningbouw voor de meetbare etnische segregatie in de stad.

Segregatie en concentratie zijn menselijke processen die over de hele wereld voorkomen. In Ghana wordt ik door bepaalde Ghanezen ook streng geadviseerd me niet te begeven in wijken waar andere Ghanezen wonen met een ander inkomensniveau en een andere religie. In

Abetifi, het dorp waar ik onderzoek deed had je een Zongo, een gebied waar moslims zich vestigden met aparte verordeningen met betrekking tot het slachten van dieren.

Anti-discriminatie

Een belangrijke aanbeveling aan gemeentebesturen is om de anti-discriminatie voorzieningen hoog in het vaandel te houden en hun onafhankelijkheid, ook partijpolitiek, te borgen. Vele issues (geen stageplekken kunnen krijgen met een Arabische achternaam, jihadisme, geen handen schudden, postcodediscriminatie, onderbetaling van vrouwen, spotprenten, etc. etc) kun je zien voorbijkomen in discriminatieklachten voordat ze breed uit worden gemeten in de pers en 'voer' worden voor politici. Dat gebeurt met een gedeelte; de rechtsgang van een klein gedeelte van de klachten vergt ook privacy, geheimhouding.

De behandeling en registratie van discriminatieklachten is een ontzettend belangrijk instrument voor tal van onderwerpen. Naast dat gelijke behandeling een kernpunt is in onze rechtstaat, is er een verband tussen discriminatie extremisme en segregatie. In 'mijn tijd' bij de anti-discriminatiebureaus (ik heb ook gewerkt in Den Haag en bij het Meldpunt Discriminatie Internet) werd het belang van deze zaken zeker bij het Openbaar Ministerie totaal niet onderkend. Discriminatiezaken bleven jarenlang liggen en er werd niet over de voortgang geïnformeerd, betrokkenen moesten enorm trekken om ze überhaupt behandeld te krijgen. Ze waren volgens insiders 'too hot' voor de publieke opinie of niet van belang, voor de medewerkers van het OM. Zodoende werden de aangevers absoluut niet beloond met een behoorlijke rechtsgang. Dit demotiveert en zorgt ervoor dat de klachten in kwantitatieve zin niet in verhouding staan tot wat er daadwerkelijk gebeurt. Waarschijnlijk is het de top van een ijsberg.

Ik kreeg soms het idee dat discriminatie voor de politie en justitie dezelfde importantie had als fietsendiefstal. Moeilijk te bewijzen en je kan je er ook niet tegen verzekeren, dus waarom zullen we zo'n aangifte opnemen? Landelijke cijfers van de politie waren om tal van redenen onbetrouwbaar dus daar kwam ik als onderzoeker die graag kwantitatief staft, ook nergens mee. Gelukkig werken de bureaus goed sa-

men en zijn er ook landelijke rapportages met trends van discriminatieklachten waar menig beleidsmaker lering uit kan trekken.

De brede les is dat we de relatie tussen individu en groep niet goed onderkennen. Anno 2015 willen we makkelijk vergeten dat de mens een kuddedier is. Dat betekent dat we al onze verdiensten als soort ten opzichte van andere soorten danken aan groepsgedrag, aan creatief samenwerken en het verblijven in groepen, met ruimte voor specialisatie en surplusbeheer. Als antropoloog kan ik dit niet vergeten, al is het maar omdat de oorsprong van de mensheid en haar uitvindingen en ontwikkeling daar mee te maken hebben.

Ik heb langdurig veldwerk gedaan onder Ghanese migranten. Zij danken als migrantengroep hun relatieve succes aan het opereren in hechte, elkaar informerende groepen. Ze hebben succesvolle, zelfstandig opererende gemeenschappen gesticht in steden over de gehele wereld. Ze houden van hun eigen land en cultuur maar hebben het verlaten omdat hun eigen kennis, initiatief weinig waard was, Ghana heeft een erg slechte valuta (cedi) en betalingsbalans..

Ontwerp van woningen en complexen, de inrichting van de publieke ruimte faciliteert ook de ontmoeting, de verbinding. De meest gewelddadige discriminatieklachten in de tijd dat ik bij het anti-discriminatie bureau werkte kwamen uit buurten waar nauwelijks passanten door heen kwamen. Die planologisch, door verkeersadres en kanalen, afgesloten waren van de rest van de stad. Waar onoverzichtelijke semi-publieke ruimten dienden om mensen op te wachten in plaats van elkaar te ontmoeten.

De fysieke dimensie van verbinding

Verbinding tussen mensen uit verschillende achtergronden heeft ook een fysieke dimensie. We hebben allemaal een lichaam, er gaat eten in, we kunnen er mee en met elkaar dansen en voetballen. In de inleiding van dit boek komt het begrip fysicaliseren aan bod. Dat doelt op ons lijfelijk verbinden met elkaar naast of buiten alle digitale (virtuele) mogelijkheden die daar momenteel voor bestaan. We verbinden ons met onze ogen, vis-a-vis, wellicht door het geven van een hand of een klap op de schouder. De vraag om verbinding, om contact, heeft te maken met onze levensloop, als klein kind waren afhankelijk van het fysieke, het aanraken, het voeden. Dat hebben we nog nodig en

voegt iets toe; het is zeker voor leren vrij belangrijk, bijvoorbeeld voor het leren beheersen van een taal.

Ik heb een tijd Nederlands als tweede taal gegeven. Mijn studenten moesten Nederlands praten om te oefenen. De ambitieuze onder hen deden dit het liefste met echte Nederlanders. Ze wisten dat ze het dan beter leerden. Maar ze klaagden steen en been over het feit dat ze geen mensen tegen kwamen die met hen wilden praten. Mensen met werk en kinderen hadden geen tijd. Ik raadde ze aan om oudere mensen op te zoeken.

Een ideologisch kader om het proces van verbinding te stimuleren is momenteel ver te zoeken. Mensen van alle leeftijden wentelen zich in het relatieve geluk van virtuele contacten, hun individuele consumptie en werken al joggend of in de sportschool hun gevoelens van ongemak weg. De magnetron maakt eten makkelijk of op Thuisafgehaald.nl kun je vers eten kopen van een thuishok bij jou in de buurt. Binnen vijf minuten sta je weer alleen op straat en kun je achter een scherm kruipen voor virtueel vermaak of om met een virtuele partner te eten. Mijn dochter van 15 kent haar vrienden erg goed van achter een scherm, ik moet haar stimuleren om elkaar ook fysiek te leren kennen, samen te feesten, bij elkaar te logeren. Net op de middelbare school maakten ze samen huiswerk met een Skype-connectie.

Collectiviteit

Openbare collectiviteit is er wel en misschien is het internet te zien als een verruiming van de mogelijkheden tot connectie in die zin, we zijn deel van een steeds meer wereldwijde cirkel. Het is alleen virtueel en lichaamloos; we kunnen elkaar wel zien maar niet ruiken en voelen. Fysieke manifestaties in het publieke domein zijn traditioneel meer te vinden in religieuze kaders. Denk daarbij aan pelgrimages, het gezamenlijk bidden van moslims of het beoefenen van het semi-religieuze yoga. Zoals Foucault en Alain de Botton laten zien is ons denken - ook na ontkerkelijking - bepaalt niet los te zien van religieuze concepten.

Het lijkt wel alsof niet-religieuze stromingen alleen kunnen refereren aan 'gezond eigenbelang' om collectieve of participatieve voorzieningen van de grond te krijgen, denk aan sport, aan festivals, aan massale evenementen. Ik gebruik hier expres het woord stromingen; voor

een antropoloog is het verschil tussen religie en ideologie vaak verwaarloosbaar. Gevestigde ideologieën - zoals het Marxisme en ook het Nazisme- refereren net als religies ook aan staten van heil en als je niet uitkijkt de wegen naar verdoemenis.

Misschien komt we de groei van de Islam en de 'born again' kerken (vergelijkbaar met de Pinkstergemeenten) door het ontbreken van een ideologie die collectiviteit propageert. Beide geloofsstromingen hebben een belangrijke fysieke pendant; de Islam door het op gezette tijden schouder aan schouder te bidden en te knielen en de born-again kerken door samen te dansen, te zingen en te spreken in tongen.

Ik ben Biodanzalerares. Biodanza is een body-mind methodiek en daarmee onderdeel van een groeiend boeket aan nieuwe methoden voor 'mindful' zingeven en fysiek beleven, zoals ook yoga, etc. In Biodanza raken we elkaar op een affectieve manier aan; iets dat sommige mensen (denk aan vaderschap in de jaren '50 en '60) niet van huis uit hebben meegekregen, maar waar duidelijk behoefte aan is. Als docent kan ik daarmee middels muziek en beweging deelnemers heel goed hun gehele zelf doen voelen. Het valt me echter zwaar om dit proces in normale taal te bewoorden, zonder in vaagheden te vervallen. We hebben nog nauwelijks gangbare concepten om te refereren aan ons gehele zelf.

Misschien is een groot gedeelte van de populariteit van deze geloofsstromingen en nieuwe bewegingen te danken aan de deelname van het lichaam, door het scheppen van momenten waar verschillen tussen lichaam en geest en tussen jou en 'De Ander' weg lijken te vallen. Sinds de Grieken zijn er verschillende woorden voor lichaam en geest. Dit beïnvloedt ons denken over onszelf in grote mate.

Partnerschappen, samenleven

Voor mensen van Nederlandse afkomst in mijn omgeving was de beweging van de jaren '60 belangrijk. Deze stond in het teken van het streven naar vrijheid. Dit streven is daarna bepaald niet gestopt; de vorm ziet er echter anders uit. Het bewegen naar vrijheid in de keuze aan partnerschappen en manieren van gezinsvorming is een ontwikkeling die nog gaande is.

Het beperkende juk van de patriarchale familie is voor de stadsbewoners van Westerse origine een gepasseerd station, vaak geen optie en in ieder geval geen verplichting meer. Het homohuwelijk doet zijn intrede, mensen met een mentale beperking hebben ook recht op kinderen; meer mensen mogen adopteren. Vrouwen kunnen gaan werken en ontbijten kan ook buitenshuis. In praktische en materiële zin ontbreekt het niet aan middelen om onze vrijheid uit te leven, maar dat heeft ook gevolgen, omdat we niet meer verplicht zijn te delen. Meer dan de helft van de stadsbewoner woont nu wel alleen.

Deze ontwikkelingen in wonen en samenleven gaat logischerwijze niet in alle etnische groepen met hetzelfde tempo of in dezelfde richting. Juist onder invloed van elkaars aanwezigheid, soms gevoed door vrees voor het andere, worden er ook andere keuzes gemaakt; wordt de eigen identiteit versterkt of isolatie gezocht. Maar dat kan dan ook heel snel veranderen, omdat de oorzaken andere kunnen zijn dan wordt aangenomen. Zo zou jihadisme veel meer anti-Amerikaans dan pro-islam kunnen zijn. De opkomst van radicale groeperingen kan heel tijdelijk zijn, maar ook een signaal dat er fundamenteel iets broeit. Waar we nu bang zijn voor een beweging met een religieuze basis, die zich afzet tegen de in hun ogen verloederende samenleving, kan het morgen een herleving van de Occupy gedachte zijn die zich richt tegen de nieuwe superkaste van profiteurs, en hoelang accepteert de oudere het knibbelen aan pensioen en spaargeld? Of kunnen de studenten een brede beweging losmaken die zich richt tegen het rendementsdenken en via cyberspace daar krachtig tegen ageert. Diversiteit en verschillen op ieder vlak kunnen te groot worden en uit de hand lopen, en dat lossen we niet op door symptomatisch pleisterwerk. Een stad is een organisme en daar horen dergelijke processen bij, soms is schoksgewijze ontwikkeling heel logisch, soms is er een onderstroom die boven komt, vaak is het de economie en de kansarmoede die een rol spelen.

Er is verschil, en dat zal wel blijven en waarom ook niet. Onderscheid moet er zijn, dat houdt ons en de stad levend.

9 De gezonde stad

Kyra Kuitert

Dikmakend, vies, lawaaierig en warm; het leven in een stad als Amsterdam is op zijn zachtst gezegd niet erg gezond. Gelukkig is daar in de openbare ruimte veel aan te doen, vooral met groen.

De Nederlandse lucht, water en bodem zijn de vieste van heel Europa. De gemiddelde uitstoot van stikstofdioxide en fijnstof ligt hoger dan het Europese gemiddelde, vooral rond drukke verkeersaders in steden. Ook is het in Amsterdam tot 5 graden warmer dan in het omringende landelijke gebied en de helft van de Amsterdammers worden regelmatig geteisterd door geluidsoverlast van 55 decibel of hoger als gevolg van lucht-, weg- en spoorverkeer. Veel inwoners kampen daardoor met slaap-, hart- en leerproblemen en een hoge bloeddruk.

In wijken waarin nauwelijks plaats is voor kinderen om te spelen, blijven zij eerder binnen en bewegen zij minder. Daarmee lopen kinderen een groter risico op overgewicht (Schrijvers en Schoemaker, 2008). In Amsterdam speelt

Ing. Kyra Kuitert ®RCE is tuin- en landschapsontwerper, gecertificeerd Bouwplanadviseur voor het Politiekeurmerk Veilig Wonen, Feng Shui adviseur en Permaculture Designer.

®RCE staat voor Registered CPTED Expert, Crime Prevention Through Environmental Design.

Kyra werkt als senior adviseur openbare ruimte bij Bureau K2 www.bureauk2.nl dat zich inzet voor de kwaliteit van de openbare ruimte: veilig, groen, beweegvriendelijk, sociaal en aantrekkelijk. Naast haar advieswerk is zij reisleader voor avontuurlijke bergwandelingen en schrijft zij al ruim 20 jaar voor diverse vakbladen.

slechts circa 20% van de kinderen dagelijks buiten, landelijk is dat 60%. De aantrekkingskracht van alternatieven (vooral computeren en televisie kijken), bezorgdheid over de veiligheid en onvoldoende zicht vanuit de woning op de spelende kinderen zijn belangrijke redenen om binnen te blijven. Of voor ouders om hun kinderen binnen te houden.

Voor buiten spelen zijn overigens lang niet altijd toestellen en volledig ingerichte speeltuinen nodig want de meeste kinderen spelen nog altijd gewoon 'op de stoep'. Spel, sport en beweging dragen niet alleen bij aan de gezondheid maar ook aan ontmoetingen en contacten tussen verschillende bevolkingsgroepen.

Het is gezond en veel mensen houden ook van tuinieren maar in Amsterdam heeft maar een klein deel van de bewoners een eigen voor- of achtertuin. Daarom kan een deel van het Amsterdamse openbaar groen aan de burger in beheer worden gegeven. Dat gebeurt al regelmatig in de vorm van boomkransen, boom- of geveltuintjes maar de gemeente zou dit actiever kunnen initiëren en faciliteren.

Een andere vorm van burgerparticipatie in het groen zijn de vele stadslandbouw, of urban farming, projecten die de stad rijk is. Bij deze projecten, die veelal vanuit sociale of educatieve motieven zijn ontstaan, richten buurtbewoners op eigen initiatief (leegstaande) terreinen permanent of tijdelijk in voor het gezamenlijk verbouwen van groenten, kruiden en bloemen. Soms worden deze activiteiten als kunstproject gestart. Omdat de betreffende tuinen tijd nodig hebben om tot ontwikkeling te komen verdienen ze o.i. een permanente plek. Het verkrijgen van de benodigde gelden en vergunningen en de continuïteit met betrekking tot het beheer zijn bij dit soort projecten, die bijna altijd geheel op vrijwilligers draaien, vaak een probleem. Gelukkig lijkt de gemeente Amsterdam steeds meer open te staan voor elk initiatief rondom zelf voedsel verbouwen. Daartoe wordt bijvoorbeeld binnenkort de zogenaamde Voedselpoort (voorheen Voedselinformatiepunt en Loket Stadslandbouw genoemd) geopend die bij dit soort problemen de helpende hand kan bieden. Stadslandbouw zorgt niet voor een substantiele bijdrage aan de voedselvoorziening. Landschapsarchitect Dr. Rob Roggema, Nederlands

eerste lector ‘Ontwerpen aan Stadslandbouw’ aan de Hogeschool Van Hall Larenstein, komt met cijfers van circa 0,002% voor heel Nederland. Toch ziet hij veel potentie: “Ik vind de initiatieven op het laagste schaalniveau, zoals een binnentuin, daktuin of een stukje braakliggende grond, geweldig. Maar graag zou ik zien dat stadslandbouw wordt opgeschaald. Dat bijvoorbeeld ook wordt gekeken naar de mogelijkheden om groen- en waterstructuren in de stad in te zetten voor stadslandbouw.”

Amsterdam moet een lange termijnvisie ontwikkelen over hoe ze zich, op het gebied van de voedselproductie, kan onderscheiden van andere steden en regio's en aansluiten bij de voedselpotenties die het omliggende landschap biedt. De uitdaging is daarbij om te kijken hoe kun je in bestaande woonwijken of leegstaande bedrijventerreinen ruimte kunt creëren voor stadslandbouw. En die ruimte is er! Er is berekend dat circa 17% van het Amsterdams grondgebied (los van de daken) geschikt is om voedsel te produceren. Waar wachten we op...? En waarom niet wat vaker eetbare bomen en struiken toegepast? Vanwege vallend fruit, insecten en takbreuk liever niet in (woon)straten maar in parken is dat uiteraard geen probleem. Ook kan meteen een hele eetbare groenstrook of zelfs een compleet ‘smulbos’ (een term afkomstig uit de permacultuur) worden aangelegd. Fruit en noten plukken is leuk, lekker en leerzaam en het past goed in de duurzaamheids-gedachte en de trend van lokale voedselvoorziening.

Samenvattend

Het leven in de stad is al met al niet erg gezond. Een bewust aangelegde omgeving kan bijdragen aan het verminderen van deze ongezonde effecten. Zo helpt meer groen om geluid en fijnstof te beperken en hittestress te voorkomen. Gebouwen en voorzieningen in de buurt van drukke wegen moeten dan ook beschermd worden tegen geluidsoverlast en stank. In een groene omgeving zijn mensen meetbaar gezonder, lichamelijk én geestelijk. Er moeten daarvoor onder andere voldoende voorzieningen zijn voor wandelen, fietsen (gladde ondergrond!), spelen, sporten en relaxen (gewoon zijn...). Dat wil zeggen dat er auto-vrije, logische en groene routes lopen van en naar huis naar scholen en voorzieningen en dat er voldoende sport- en speelgelegenheden dichtbij huis zijn. Stadlandbouw en eetbaar groen zijn niet alleen hip maar

bieden veel potentie. Tenslotte vraagt bouwen aan een gezonde stad bij voorkeur om een integrale aanpak.

10 Stads-Groen

Kyra Kuitert

Groen in de stad is zo'n beetje goed is voor alles: het lichamenlijk en geestelijke welzijn van bewoners en bezoekers, het milieu, het klimaat en meer. Toch is het niet alleen een kwestie van blind 'meters maken', vierkante meters groen aanleggen. Dat kan ook helemaal niet als we kijken naar de, vanuit mobiliteit en andere factoren ingegeven, noodzaak en wens om compact(er) te bouwen. Het gaat (ook) hier om de kwaliteit.

Groen = gezond

Mensen in een groene woonomgeving voelen zich én zijn meetbaar gezonder: ze hebben minder last van ziektes zoals diabetes, COPD, stress en depressie, angststoornissen, aandoeningen van luchtwegen, hoge bloeddruk, migraine, darmstoornissen, duizeligheid en overgewicht. De gevonden relaties blijken het sterkst bij kinderen, jongeren, ouderen en mensen met een lage sociaaleconomische status. Met name kleinschalig groen blijkt herstel van stress en vermindering van aandachtsmoeheid te bevorderen.

Kinderen spelen in een groene omgeving langer (anderhalf uur per week) buiten dan in een stenige omgeving. Groen verbetert verder de leerprestaties en heeft een educatieve functie.

In de ouderenzorg blijkt groen tot meer activiteit te leiden en de sociale cohesie te bevorderen. Overigens helpt een groene omgeving iederéén om sociale contacten te maken en te onderhouden. Het gaat daarbij niet om diepgaande contacten maar om, minstens zo belangrijke, vluchtige contacten waardoor een gevoel van anonimiteit en eenzaamheid kan verminderen en betrokkenheid bij, en verantwoordelijkheid voor, de dagelijkse leefomgeving wordt vergroot.

Wagenings onderzoek toont aan dat op een zomerse dag het temperatuurverschil tussen platteland en stad kan oplopen tot meer dan vijf graden. Het eenvoudigste middel tegen hitte is ook bekend: meer groen in de stad, vooral bomen. Eén boom heeft een koelvermogen van 20-30 kW, wat overeenkomst met circa tien airco's.

Groen draagt ook bij aan de verbetering van de luchtkwaliteit. Zo is de verwijdercapaciteit van een jonge beuk (stamdiameter 20 cm) gelijk aan de emissie van een personenauto over circa 1.800 kilometer. Andere vormen van groen voldoen ook. Zo is de fijnstofverwijderingscapaciteit van een volledig begroeide muur van 15 m² vergelijkbaar met die van een gemiddelde stadsboom.

Stadsbomen vormen gelukkig een substantieel deel van het Amsterdamse groen; het zijn er ruim 300.000. Laten we daar trots op zijn, laten we ze koesteren. Wanneer er bomen gekapt moeten worden zou minstens hetzelfde aantal gekapte bomen vervangen moeten worden door bomen van redelijke grootte. Op dezelfde plek of, waar dat niet mogelijk is, elders in de stad.

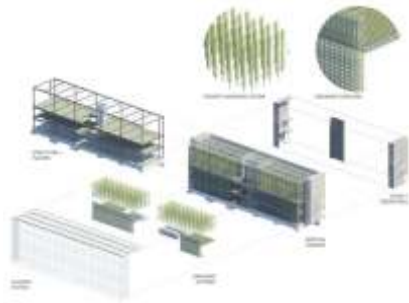
Groen in al zijn verschijningsvormen draagt bij aan de biodiversiteit. Van bes tot boom trekken diverse diersoorten aan, zoals vogels, vlinders, kleine zoogdieren, etc. De waarde van volkstuincomplexen moet in deze niet worden onderschat. Het zijn vaak grote terreinen met een enorme biodiversiteit.

Een groen dak of een groene gevel geven een extra isolatiewaarde van gemiddeld 15%. In een stad, met 75-100% verhard oppervlak, wordt slechts 15% van het regenwater rechtstreeks in de bodem opgenomen. De rest moet via het riool worden afgevoerd. Dit brengt extra kosten met zich mee en bij extreme regenval raken sommige rioolssystemen overbelast. Groen kan regenwater langer vasthouden waardoor het riool minder wordt belast. Alle soorten groen kunnen helpen om Amsterdam klimaatbestendig te maken: de aanleg van wadi's en vegetatiedaken, tuinen en pleinen vergroenen of de aanleg van zogenaamde waterpleinen waar een verlaagd gedeelte bij extreme regenval als tijdelijke wateropslag dienst doet. En waarom niet, zoals de stad Antwerpen al in begin 2011 deed, verplichten dat alle nieuwe of vernieuwde platte daken groene daken zijn?

Burger zelf aan de slag

Het is een trend dat privétuinen steeds meer steen en steeds minder groen bevatten; de meeste mensen zijn nou eenmaal druk-druk-druk en willen een tuin met zo weinig mogelijk onder-

houd. Een tuin met voornamelijk bestrating en een paar potplanten voldoet aan deze wens maar draagt weinig bij aan bovengenoemde positieve effecten van groen. Bij het eigen huis kan de aanleg van ‘Levende Tuinen’ worden gestimuleerd want deze dragen bij aan de oplossing van verschillende ecologische opgaven. Een levende tuin is een tuin die voornamelijk uit groen en water bestaat en ecologisch wordt onderhouden. Dat wil zeggen zonder gebruik van chemische middelen, waarbij kale grond zoveel bedekt wordt gehouden, er ruimte is voor kleine dieren en een mogelijkheid is om water op te vangen. Bomen en andere beplanting in een dergelijke tuin leggen CO₂ en fijnstof vast, vijvers en dakgroen bergen (overtollig) regenwater en zuiveren de neerslag. Een levende tuin zorgt voor verkoeling en is een natuurlijk leefgebied voor vogels, egels, kikkers en meer diersoorten.

Stadstuinbouw - urban farming

Geen kwantiteit maar kwaliteit

Een warm pleidooi dus voor meer groen in de stad. Helaas is de hoeveelheid groen in de meeste Nederlandse steden, mede door ingevoerde bezuinigingen, de afgelopen jaren juist afgenomen, in kwantiteit én in kwaliteit. Het exact bepalen van de omvang van de effecten van groen in een stad is lastig maar alle deskundigen zijn het erover eens dat groen een positief effect heeft op vele facetten van het leven.

Wel moet opgepast worden dat we niet doorslaan met het accent op kwantiteit, waarbij we ons blindstaren op louter de hoeveelheid vierkante meters groen. Het probleem van kwantitatieve groennormen, zoals de veelgehanteerde 75m² per woning, is namelijk dat die weinig zeggen over de bruikbaarheid van het groen. Zo bevatten een aantal buurten in bijvoorbeeld Amsterdam Nieuw West in verhouding enorme hoeveelheden groen. Dit is vooral ‘kijkgroen’

dat weinig wordt gebruikt. Deze plekken lopen het risico onpersoonlijk en sociaal onveilig te worden. De (gebruiks)kwaliteit van het groen is uiteindelijk misschien wel de belangrijkste factor of er mensen op af komen; valt er iets te doen, zoals spelen, sporten en koffiedrinken? Ook is het belangrijk dat er voldoende variatie in groen en sfeer is en voldoende zonnige zitgelegenheid.

Luud Schimmelpennink: Rotakas

Op het land gaat de trekker met een machine voor oogsten of planten langs de grond. Ik heb ooit modellen ontwikkeld voor kleinschalige tuinbouw, waarbij de planten op drijvende bakken stonden, die in een circulair systeem bewogen lang de plek, waar het werk gedaan werd. Niet de werkers laten bewegen, maar het product, een lopende band idee met water als medium.

In de tijd dat ik werkte voor landbouwwerktuigen fabriek Vicon heb ik een groenten productiemachine ontwikkeld. Voorbeeld was het Turmgewachshaus. In de Duitse steden stond vaak een toren bekleed met transparante platen en in de toren een jacobs ladder met hangende bakken met aarde. Beneden wordt door een persoon op een stoel de slakroppen uit de bak gehaald en worden jonge plantjes gepoot. Hierna gaat de bak omhoog en komt de volgende bak met slakroppen binnen bereik en zo voort.

In mijn Rotakas en in het Turmgewachshaus beweegt de grond en staat de bewerking stil. Aan en afvoer is zo beter te organiseren en ook de bewerking is beter en nauwkeuriger dan hobbelen over het land. De Rotakas bestaat uit concentrische ringen uit polystyreen schuim bedekt met aarde. De ringen draaien op bewerkingssnelheid. Boven de ringen is een brug met de bewerkingsmachines. Het bewerkingsgedeelte zit in een huis met de aan en afvoer. De ringen met de planten bewegen onder de brug in het huis daarbuiten zijn de ringen bedekt met een dik folie onder overdruk en met voldoende ruimte voor de planten, maar loophoogte is dus niet nodig. Pootgoed kan eenvoudig worden overgezet naar meer ruimte voor het eindproduct. De sproei-installatie is onderdeel van de bewerkings-

Kosten en baten van groen

En ja, groen kost geld! Ondanks dat deskundigen het eens zijn dat groen veel oplevert zijn de financiële voordelen van groen voor zaken als gezondheid of biodiversiteit lastig in harde cijfers uit te drukken. Het belang van groen voor de OZB-waarde van vastgoed is dat wel: er blijkt een waardeverhoging tot 15% van huizen in groene omgeving ten opzichte van huizen in een versteende omgeving.

In het boek 'Groen Loont! Over maatschappelijke en economische baten van stedelijk groen' wordt een ruwe aanzet gegeven om de

rug en de berekening. De Rotakas is per m² planruimte relatief goedkoop en de bewerking is goedkoper dan over het land rijden. De Rotakas leent zich goed voor de collectieve productie van de stadsbewoner en ook aan de eisen voor biologische landbouw is goed te voldoen, ook natuurlijke processen in plaats van bestrijdingsmiddelen passen goed in deze systeem opzet.

Voor stadstuinbouw zou zo'n systeem goed passen. Nu zien we, in de prachtige concepten die worden ontwikkeld om meer groen en ook productief groen in de stad terug te brengen, dat men verticaal roulerende 'urban greenhouses' ontwikkelt, die op eenzelfde manier functies uitwisselen. Dat vraagt ook kijken naar het proces, naar wat de essentie is van de functies en dat in een breder kader, want stedelijk groen vervult al heel veel functies, maar kan nog breder bijdragen aan milieu, voedselvoorziening, recreatie, gezondheid en cohesie.

Hierbij ga ik uit van participatie, niet als het soort nieuwe dwangslavernij van de participatiewet die de bijstand vervangt, maar van natuurlijk samendoen, logische functiedeling en functieafwisseling. Een mens die als kenniswerker de hele dag zit heeft behoefte aan beweging, aan groen en als we zijn meewerken aan stadstuinbouw dan ook nog kunnen waarderen door bijvoorbeeld een uurvergoeding of een aandeel in de opbrengst (en dat kan met modern techniek vrij makkelijk) dan is het niet vrijblijvend, maar verbonden. De nieuwe, verbonden stad moet groeien naar een organisatie waar de stadsbe-

baten van groen in harde valuta uit te drukken. Een 10% toename van het areaal groen in de stad levert bijvoorbeeld een toegevoegde waarde op onroerende goed van €17,5 miljard. Ook levende tuinen zijn financieel aantrekkelijk. Een rekenmodel toont aan dat als 10% van het tuinenoppervlak in Nederland wordt omgezet van verhard naar groen €9 miljoen per jaar kan worden bespaard op afvoer- en zuiveringskosten van regenwater.

Samenvattend

Groen is geen luxe, maar een basisvoorwaarde voor een leefbare, verbonden en gezonde stad. Amsterdam heeft behoorlijk wat groen en is zeker geen onleefbare stad, maar met het oog op de toekomst, de verdichting, de veranderende demografische profielen en de invloed van technische ontwikkelingen is een brede visie en afstemming over uitgangspunten nodig. Bovendien kan de stad een inspiratiebron zijn voor de rest van de wereld, zeker nu de openbare

woner ook een rol in kan vervullen, en moet het leven van de stadsbewoner beter en goedkoper maken.

Het idee van functie-omkering op wat grotere schaal is het Cyclodroom, waarbij draaiende drijvende tuinen ook grootschalige intensieve tuibouw mogelijk maken.

Laat ik nog een suggestie doen. De eerste Rotakas, Cyclodroom of roterende stadstuin, die als prototype wel duurder is dan de volgende kassen, kan misschien goed gebruikt worden voor de Amsterdamse productie van wiet. Dat kan als experiment ook wel op een 'gesloten' plek. Gecontroleerd door de gemeente op kwaliteit en distributie is deze kas die min of meer volautomatisch kan produceren dan een leuk en spraakmakend innovatieproject, een pionierstap in 'urban greening'. En daarmee kan de basis gelegd worden voor een terugkeer naar binnenstedelijke Amsterdamse groente productie, de ooit groentetuin Jordaan kunnen we in ere herstellen.

Luud

ruimte zo hoog op de agenda staat bij de volgende Habitat Conferentie in 2016. Een verbonden stad is een organisme dat flexibel anticipeert en dat niet alleen rekening houdt met de lente en de zomer, maar dat ook de herfst en winter van het individu en de samenleving honoreert.

*Cyclodroom: 4 kassen met een diameter van 300m
geprojecteerd op kaart van de haven om idee te geven van
grootte. Iedere kas bestaat uit 10 ringen, 10 m breed,
tussenruimte 1m. Binnenste diameter van 78 m is beschikbaar
voor de opslag van water. Kruis op de vier cirkels is de
bewerkingsbrug.*

11 Veilig voor iedereen

Kyra Kuitert

Een verbonden stad vraagt om mobiliteit, zoals Luud Schimmelpennink betoogde, maar ook om prettig en veilig vertoeven in de openbare ruimte. Amsterdam heeft een heel aardig basisplan en is zeker een leuke stad om te wonen en te bezoeken, maar hoe houden we het ook in de toekomst leefbaar, verbonden, leuk?

Van Amsterdam tot de VN

Op de VN Habitat Conferentie in 2016 staat voor het eerst de openbare ruimte op de agenda. Zelfs op dit hoogste niveau begint door te dringen dat ‘een dak boven je hoofd’ niet voldoende is om de leefkwaliteit te waarborgen wanneer je, zodra je door de voordeur naar buiten stapt, in een omgeving terecht komt die onveilig, ontoegankelijk en/of ongezond is en niet uitnodigt tot spelen, ontmoeten en ontspannen. Het feit dat het thema van de openbare ruimte op wereldniveau wordt opgepakt, wat uiteindelijk ook zijn uitwerking op de nationale agenda’s zal hebben, biedt volop inspiratie aan de stad Amsterdam. Ze kan daarbij een voortrekkersrol vervullen. Op wereldschaal gezien doen ‘we’ het helemaal niet slecht qua openbare ruimte maar het kan natuurlijk altijd beter. Het is een hele uitdaging, het zodanig inrichten van de openbare ruimte van Amsterdam dat gezondheid, ontmoeten, sporten, vervoer, spelen, toerisme en recreatie worden gefaciliteerd en gestimuleerd, en daarbij tevens oog te hebben voor veiligheid en milieu. Zeker daar dit alle doelgroepen betreft: oud en jong, gezond en beperkt, allochtoon, autochtoon en bezoeker, etc. Met andere woorden: wij allemaal!

Gezien de vaak lange(re) planningshorizon van ruimtelijke ontwikkelings projecten gaat het bij het kijken naar de gevolgen van keuzes die gemaakt worden met betrekking tot ontwerp en inrichting van de openbare ruimte niet alleen om de huidige maar juist ook om de toekomstige gebruikers.

De veilige stad

Het lijkt soms alsof de samenleving steeds onveiliger is geworden. Maar is dat eigenlijk wel zo? In Amerika meldde de FBI per 100.000 inwoners 758 gevallen van gewelddadige criminaliteit in 1991, in 2010 waren dat er 404. Iets dichterbij huis meldt De Telegraaf eind januari 2014 dat het veiligheidsprobleem in Nederland 90% van de tijd wordt overdreven. Politie, politici en bewoners overschatten de onveiligheid, stelt ook Mamix Eysink Smeets directeur van de Landelijke Expertisegroep Veiligheidspercepties. Amsterdam is de laatste jaren veel veiliger geworden maar de burger ervaart dat anders. Veel mensen denken dat er een rechtstreeks verband is tussen het onveiligheidsgevoel van mensen en een hoog criminaliteitsniveau maar dat is niet altijd het geval. Een donkere steeg, een uitgestorven plein in een winkelgebied of een met graffiti bespoten bushokje; dergelijke plekken kunnen makkelijk onveiligheidsgevoelen oproepen maar hoeven an sich helemaal niet onveilig te zijn. Daarnaast is de veiligheidsbeleving ook heel persoonlijk. Bij eenzelfde criminaliteitsniveau voelt de ene persoon zich wel, en de andere persoon zich niet onveilig. Dit hangt onder andere af van leeftijd, woonplek en achtergrond maar ook of de persoon in kwestie (recent) direct of indirect slachtoffer is geweest.

CPTED en PKVW

Sociale veiligheid is geen doel op zich maar een voorwaarde voor een goedgebruikte openbare ruimte. Vaak gaan de alarmbellen pas rinkelen als het te laat is: mensen gaan bepaalde straten 's avonds mijden, het winkelcentrum staat half leeg of de buurt krijgt een slecht imago door verloedering of (kleine) criminaliteit. Dan wordt er luidkeels geroepen om meer camera's dan wel meer blauw op straat, wat vooral neerkomt op symptoombestrijding.

Het kan ook anders. Het vakgebied CPTED (Crime Prevention Through Environmental Design) richt zich op het veiliger maken van gebouwen, woningen en de publieke ruimte door zowel in het ontwerp als het beheer expliciet rekening te houden met veiligheid. CPTED baseert zich daarbij op criminologische theorieën en gaat er van uit dat criminaliteit en gevoelens van onveiligheid kunnen

worden bestreden door veranderingen aan te brengen in de fysieke omgeving. Daartoe worden eerst de bestaande situatie en/of de voorliggende plannen geanalyseerd op basis van de uitgangspunten van CPTED: zichtbaarheid, eenduidigheid, toegankelijkheid en aantrekkelijkheid. Het veiligheidsadvies wat hieruit volgt is altijd maatwerk en omvat verschillende schaalniveaus én verschillende vakgebieden, zoals stedenbouw, landschapsarchitectuur, architectuur en beheer.

Het Politiekeurmerk Veilig Wonen (PKVW) is een beproefd instrument dat bij kan dragen aan de fysieke en sociale veiligheid in en rond woningen, wooncomplexen en in buurten en wijken. Het keurmerk maakt onderscheid tussen bestaande bouw en nieuwbouw. Bij nieuwbouw geldt het keurmerk voor de gehele woonomgeving, inclusief de woning. De eisen van het PKVW zijn beschreven in handboeken, gericht op preventie van onder meer woninginbraak, overlast, vandalisme en criminaliteit op straat. Het PKVW is succesvol. Uit onderzoek blijkt dat het toepassen van het PKVW in woonwijken de hoeveelheid inbraken met wel 90% kan doen verminderen.

De toekomst van de samenleving en dus van de stad is in zekere zin moeilijk te voorspellen, omdat we te maken krijgen met wat men wel ‘Disruptive Technologies’ noemt, technieken die de zaak fundamenteel omgooien. De boekdrukkunst, telefonie en het internet zijn voorbeelden, men denkt dat robotisering, 3D printing, Big Data en de zelfrijdende auto (bus, boot, vliegtuig) ook verstrekkende gevolgen zullen hebben. Zie www.politiekeurmerk.nl

Of toch maar camera’s?

Als voor het afdoende beveiligen van specifieke plekken en situaties (permanent) toezicht door mensen niet mogelijk is of simpelweg te duur, komt cameratoezicht in beeld. Dit is een laatste redmiddel is maar in sommige gevallen kan het nuttig zijn. Het zien van camera’s zal in veel gevallen het veiligheidsgevoel van mensen verhogen, hoewel ook opgepast moet worden dat het effect niet tegenovergesteld is: ‘Er hangen zoveel camera’s, het zal hier wel niet pluis zijn’. Per project/gebied zal onderzocht moeten worden

of cameratoezicht effectief zal zijn, of de kosten gerechtvaardigd zijn en hoe de uitvoering het beste kan worden geregeld. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat het plaatsen van een (duur) camerasysteem slechts een eerste stap is. Door de ‘verkopers’ wordt dit ongetwijfeld aangeprezen als dé oplossing voor alle veiligheidsproblemen, met name voor winkeliers en andere ondernemers. Maar de aankoop van een dergelijk systeem is meestal niet de werkelijke kostenpost, dat is het (life) uitkijken van de beelden en het zorgen voor consistente vervolgacties. De kwaliteit van de videobeelden blijkt echter vaak onder de maat. De beelden zijn vaag of onscherp, de camera blijkt net op de verkeerde plek te hangen of er staan obstakels in beeld. Dit heeft als gevolg dat er in de praktijk vaak weinig tot niets met de beelden kan worden gedaan. En als er wél iets met de beelden wordt gedaan rijzen er al snel vragen over de, al dan niet wettelijk geregelde, privacy van de personen die zijn gefilmd.

De website www.slimbekeken.nl van onderzoeks- en adviesbureau DSP-groep geeft advies en informatie over cameratoezicht.

Richtlijnen voor een veilige openbare ruimte

De openbare ruimte en alle doorgaande routes moeten veilig zijn zodat Amsterdammers met een gerust hart van ‘a’ naar ‘b’ kunnen, op de fiets en lopend en ook ‘s avonds en ‘s nachts. Zowel voor ouderen, jongeren als mensen met een beperking. Tunnels en onderdoorgangen tussen wijken of voorzieningen verdienen extra aandacht; zij moeten zo kort en recht mogelijk zijn, in lichte kleuren geschilderd, schoon, zonder graffiti en goed verlicht.

Er moet worden voorkomen dat ‘s avonds op routes voor langzaam verkeer schijnveiligheid optreedt. Dit gebeurt wanneer de verlichting op orde is maar er totaal geen zicht op de route is en er geen combinatie is met ander verkeer, bijvoorbeeld door een park of recreatiegebied. Dan liever de alternatieve-recreatieve routes helemaal niet verlichten.

Langs fiets- en wandelpaden mag de beplanting niet te hoog worden. Maak een strook met gras of laagblijvende beplanting waardoor de zichtlijnen langer worden. Als fietspaden een doorgaand karakter hebben, of van en naar openbare voorzieningen leiden, lig-

gen ze bij voorkeur in het zicht van tenminste twee woningen. Ook routes van en naar knooppunten voor het openbaar vervoer en haltes moeten zo kort mogelijk, (sociaal) veilig en beschutte zijn en overzichtelijke wachtplaatsen hebben.

Voorkomen van verval

Leegstand, bouwterreinen en braakliggende terreinen zijn vaak plekken waar het verval van een woonomgeving begint. Deze gebieden vallen buiten de herkenbare territoria, waarbij onduidelijk is wie de 'eigenaar' en dus de verantwoordelijke is. Een aantal leegstaande winkels en woningen, in combinatie met ongunstige sociaal economische omstandigheden en de aanwezigheid van veel jeugd, kan verrassend snel een neergaande spiraal in gang zetten. De directe omgeving bevindt zich dan vrijwel direct in de gevarenzone; hij daalt onmiddellijk in waarde en aantrekkelijkheid en loopt het risico in een hoog tempo verder af te glijden. Door in vroeg stadium in te grijpen, het betreffende terrein schoon en heel houden en een helder plan voor (tijdelijke) invulling, bijvoorbeeld met pop/up stores en werkplaatsen of kunst, te maken, kan worden voorkomen dat deze neergaande spiraal wordt doorgezet.

Voorkomen van anonimiteit

Grote, anonieme wijken met een eenzijdig woningaanbod lopen meer risico op een slecht imago. Zorg daarom voor woningdifferentiatie. Omdat mensen echter het liefst tussen mensen met dezelfde leefstijl wonen hebben homogenen buurten (20 tot 100 woningen) binnen een heterogene wijk de voorkeur. Bij grote nieuwbouwwijken beslaat de ideale homogene buurt ongeveer 10% van de omvang van de wijk. Ook op gebouwniveau kan anonimiteit de kop opsteken. Het PKVW adviseert daarom bijvoorbeeld om niet meer dan 100 wooneenheden in een gebouw te stoppen en maximaal 20 woningen op een rij (galerijflats en rijtjeshuizen). Als een complex afzonderlijke berging of garages heeft moeten die zodanig zijn geplaatst dat een sociaal veilige en overzichtelijke situatie ontstaat; bij voorkeur niet meer dan 10 garages of 20 bergingen bij elkaar, en die liggen bij voorkeur in het zicht van minstens twee woningen. Een eenduidige bewegwijzering en verwijzingen naar

straat- en bedrijfsnamen vergroot de oriëntatie in een gebied wat men niet kent, zoals een woonwijk of bedrijventerrein. Dit geeft een veiliger gevoel.

Samenvattend

Sociale veiligheid is een voorwaarde voor een goed functionerende stad. Er zijn verschillende praktische richtlijnen, aanpakken en keurmerken die daarbij kunnen helpen. Het blijft echter maatwerk, wat voor de ene wijk werkt werkt elders niet. Er moet goed gekeken worden naar bestaande situaties (schouwen!' en er moet vooral ook goed geluisterd worden. De bewoners weten namelijk vaak zelf heel goed wat er speelt in een wijk en waar en waarom ze zich onveilig voelen. n niet wettelijk geregelde, privacy van de personen die zijn gefilmd.

12 De sociaal duurzame stad

Kyra Kuitert

Diversiteit blijkt steeds weer een belangrijke factor, ook als we denken in termen van een sociaal duurzame stad. In de zomer van 2010 heb ik, samen met mijn Dr. Maaike Dautzenberg, aan de hand van deskresearch en interviews, het toetsingskader ‘De Sociaal Duurzame Stad’, Begripsverkenning en sociaalruimtelijke implicaties’ ontwikkeld. Dit is (deels) gedaan in opdracht van het Project- en Adviesbureau SPA van de Dienst Maatschappelijke Ondersteuning van de gemeente Amsterdam. Het eerste deel bestond uit een algemene begripsverkenning van sociale duurzaamheid met de focus op de ruimtelijke aspecten en als onderlegger twee visiedocumenten van de gemeente Amsterdam: de Structuurvisie voor de metropool Amsterdam 2040 en de Sociaal Ruimtelijke Ambitie. In het tweede deel van dit toetsingskader werden de ruimtelijke condities vertaald naar een checklist met aandachtspunten. Dit hoofdstuk hieronder is een samenvatting van het toetsingskader (zie ook ref.).

Wij kwamen tot de volgende definitie van sociale duurzaamheid in de stad: “Een sociaal duurzame leefomgeving bevordert de kwaliteit van leven (gezondheid en welzijn) van bewoners en gebruikers, zowel nu als in de toekomst. Zij doet dit door adequate en toegankelijke voorzieningen te bieden in een veilige, aantrekkelijk vormgegeven omgeving die in sociaal opzicht prettig is om te wonen en te werken, ook – en juist – waar sprake is van diversiteit.”

De doelen en ruimtelijke condities voor die sociaal duurzame stad zoals Amsterdam die voor ogen heeft zijn als houvast gebruikt. In de literatuur die we bestudeerd hebben, worden meestal vijf aspecten aan sociale duurzaamheid onderscheiden: sociale samenhang, gezondheid en welzijn, gelijke kansen en het voorkómen van uitsluiting, kunst en cultuur en de kwaliteit van de woon- of leefomgeving. Wij hebben vooral ingezoomd op één aspect van sociale

duurzaamheid, namelijk de fysiekruimtelijke dimensie – het raakvlak van fysiek en sociaal. Binnen het toetsingskader hebben we vervolgens binnen vijf condities aandachtspunten geconcretiseerd. Deze 150 punten kunnen als checklist met ja/nee fungeren. Alle onderdelen waar ‘nee’ op wordt geantwoord, zijn verbeterpunten voor de stad of wijk

Identiteit en identificatie

Beeldbepalende gebouwen hebben een belangrijke identificatiefunctie. Vraag waar iemand woont en niet zelden zal hij of zij een markant gebouw, een kunstwerk of openbare ruimte (park, plein) als referentie geven. In het bewegen door de stad hoef je ook niet alle straatnamen of routes te kennen. Steeds duiken er identificatiepunten op die herkenning over plaats en richting geven. De ‘mental map’ van veel stadsbewoners is samengesteld uit dit soort voorzieningen, opvallende gebouwen, pleinen en parken. Zeker wanneer de architectuur, of andere aspecten van de fysieke inrichting zoals groen, of water, mooi wordt gevonden, dragen ze bij aan de esthetisch-culturele hechting aan de woonplek. Op deze manier identificeren gebruikers zich met ‘hun’ stad, buurt, wijk, werk of ontmoetingsplek en doen zij aan place making.

Eigenaarschap

Het begrip eEigenaarschap met betrekking tot de buurt, straat, voorziening of zelfs stad veronderstelt een positieve relatie tussen de mens en zijn leefomgeving. Vanuit betrokkenheid met de plek en de activiteiten op en rondom die plek wordt eigenaarschap gevormd. Het gemis aan betrokkenheid met de eigen leefomgeving gaat vaak gepaard met sociale onveiligheid, een verwaarloosde openbare ruimte en vijandigheid tegen bezoekers. Dit ontstaat het snelste bij leegstand en op bouwterreinen en braakliggende terreinen. Het is dus slim leegstaande gebouwen en terreinen, al is het maar tijdelijk, een invulling te geven.

Een garantie voor de positieve relatie met de omgeving bestaat uit de mogelijkheid die leefomgeving mede vorm te geven. Betrokkenheid bij de inrichting en het gebruik van voorzieningen kan deze relatie versterken. En waar buurten of wijken al identiteit heb-

ben, bijvoorbeeld door relatief grote etnische, maar wel Nederlandse groepen, kan dit een voedingsbodem zijn voor het creëren van nieuwe initiatieven, zoals het jaarlijkse Kwakoe festival. Eigenaarschap wordt overigens niet alleen bevorderd door bewonerparticipatie, maar ook door parochiale domeinen, zoals ‘mijn stamkroeg’ of ‘dat leuke restaurantje op de hoek’ waar je afspreekt of bekenden tegenkomt.

Flexibiliteit

Duurzaam betekent aanpasbaar. Flexibiliteit is misschien wel het meest essentiële aspect van de sociaal-ruimtelijke dimensie van duurzaamheid. Metropoolontwikkeling is een lange termijnproject zonder duidelijk eindbeeld. De rol die verschillende sociale functies hierin vervullen wordt onduidelijker naarmate de planhorizon verder weg ligt. Hierbij past geen rigide planvorming

Er zijn drie vormen van flexibiliteit waarmee rekening gehouden moet worden: een flexibele stedenbouwkundige structuur, openbare ruimte en gebouwen. Bereikbaarheid en toegankelijkheid

In termen van fysieke bereikbaarheid moeten functies op bepaalde plaatsen in het stedelijk netwerk liggen en zich ‘openkeren’ naar de openbare ruimte. Dit wordt bevorderd door voorzieningen langs doorgaande wegen, in markante gebouwen, op hoeken en aan pleinen te situeren. Open gevels dragen bij aan de levendigheid op straat.

Hierdoor wordt het ‘kleine ontmoeten’ bevorderd, men kent elkaars gezicht en staat open voor een praatje zonder meteen een duurzaam contact aan te gaan.

Volgens het advies van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling uit 2009 hebben de meeste mensen een actieradius die het schaalniveau van de wijk overstijgt. Dat geldt zeker voor Amsterdammers, waarvan 60% alleen woont en een bovengemiddeld hoge participatiegraad heeft met betrekking tot culturele voorzieningen. De mate van gebruik van de wijk voor bijvoorbeeld de dagelijkse boodschappen hangt af van de kwantiteit en de kwaliteit van de voorzieningen. Als die te wensen over laten, doet men de boodschappen al snel elders.

Diversiteit en functiemenging

Nuttig is hier te verwijzen naar het boek 'The Death and Life of Great American Cities' waarin de New Yorkse journaliste Jane Jacobs al in de jaren '60 pleitte voor een dynamische en levendige stad, waar mensen door elkaar wonen, werken, winkelen en spelen. Voor het verbinden van functies en identiteiten is nabijheid van belang. Nabijheid van sociale voorzieningen maakt het makkelijker met elkaar samen te werken en van elkaar te profiteren. Het parkje bij het verzorgingstehuis is alleen bereikbaar voor een ommetje als het ook daadwerkelijk om de hoek ligt. In dit park is vervolgens weer interactie mogelijk met gebruikers van de andere functies rond het park: de school, de hardloopclub en het kinderdagverblijf. Interactie komt voort uit nabijheid en aantrekkelijkheid.

De keuze voor diversiteit en functiemenging is niet altijd een gemakkelijke. Grootschalige functies, zoals sportvelden, worden in de praktijk vaak naar de randen van de stad verdreven waar de druk op de ruimte minder groot is. Door deze functies juist wel binnen de ring te plaatsen ontstaan er kansen voor medegebruik en voor interactie. Sportfaciliteiten kunnen dan bijvoorbeeld ook gebruikt worden door onderwijs en clubgebouwen voor buurtactiviteiten.

Ref: http://bureauk2.nl/index_files/Toetsingskader_sociale_duurzaamheid.pdf

wordt opgedrongen, wanneer is er evenwicht tussen wat kan en wat past, bij de mensen in al hun diversiteit, wanneer helpt het en wanneer is het te veel, te snel, te nieuw.

Er is steeds meer techniek, apparaten, systemen, je kunt er niet omheen, thuis, op het werk en in de stad zie je het overal. Vooruitgang, roepen we dan graag, maar de meeste mensen beseffen ook wel dat niet alle technologie ons ook gelukkiger, gezonder of eerlijker maakt. Technologie heeft twee kanten en je hoeft maar even aan de aantasting van het milieu te denken, aan de vloed van malware en bedreiging via internet of aan de toegenomen inkomensverschillen door de globalisering om dat te beseffen.

In dit boek hebben we het over de verbonden stad, en dat is een breder concept dan alleen maar een smart city, je zou kunnen zeggen dat we eerder willen streven naar een wijze stad dan naar een slimme stad, omdat de slimheid de wijsheid nog wel eens wil bedriegen.

Maar daarmee willen we niet voorbij gaan aan wat er allemaal al gebeurt en wat men aan het onderzoeken is, het hele smart city denken is zeker een deel van wat uiteindelijk een verbonden stad moet worden, voorbij de techniek, de kabels en de diensten een plek waar de burger en de bezoeker het fijn hebben, zich veilig voelen en gerespecteerd en in contact staan met hun omgeving en de mensen daarin.

Amsterdam doet ook mee

Men is al een tijdje bezig om van Amsterdam een stad te maken die technologisch voorop loopt. Dat gaat niet altijd zonder kleerscheuren, initiatieven als het door de gemeente leggen van een glasvezelnet is uiteindelijk maar doorgeschoven naar de KPN en heeft vrij dom destijds haar kabelnet verkocht aan wat nu UPC heet. De toen verkregen mogelijkheden daarvan voor het ontwikkelen van eigen diensten zijn helaas niet benut. Maar de onderstroom (die het kabelnet destijds ook deed ontstaan), namelijk de interesse in communicatie en digitale techniek, bleef behouden. Twintig jaar verder is dat weer helemaal opportuun. Men is de laatste jaren echt serieus aan de gang gegaan met het idee van een 'smart city' en heeft zelfs een Chief Technology Officer aangesteld, Ger Baron.

Dat werken aan de smart city is wereldwijd ook een trend, allerlei steden maken mooie plannen en scenario's en geleidelijk neemt dat,

mede door de brede uitrol van breedband en mobiele data (4G) ook wel praktische vormen aan.

Amsterdam Smart City (ASC) is het platform dat Amsterdam sinds een paar jaar heeft opgezet om te werken aan meer ‘smart city’. Het is een samenwerkingsverband tussen bedrijven, overheden, kennisinstellingen én de Amsterdammers met als doel om de Metropoolregio Amsterdam te ontwikkelen als slimme stad. Daarbij maakt men keuzes, want een slimme stad kan bijvoorbeeld ook een stad zijn waar je alleen intelligente en rijke mensen wilt hebben, maar daar gaat het hier dus niet op. Men wil vooral duurzame economische groei bevorderen, en daarbij gebruik maken technologie en grondstoffen efficiënt gebruiken, maar het eigenlijke doel is de kwaliteit van het leven van de inwoners.

Amsterdam Smart City platform

ASC is geïnitieerd door de Amsterdam Economic Board, de Gemeente Amsterdam, Liander en KPN en er zijn inmiddels meer dan 100 partners binnen het ASC platform. De partners zijn op allerlei manieren actief in pilotprojecten gericht op de energietransitie en open connectiviteit. Er wordt samengewerkt op het gebied van wonen, werken, mobiliteit, open data en publieke faciliteiten zoals zorg en onderwijs. Door partners samen te brengen en projecten lokaal op te zetten, creëert ASC de mogelijkheid voor haar part-

ners om initiatieven in de praktijk te testen. De meest effectieve initiatieven kunnen vervolgens grootschalig worden

geïmplementeerd, met als doel de kwaliteit van leven te verhogen en een bijdrage te leveren aan de economische ontwikkeling van de Metropoolregio Amsterdam.

Bij de werkwijze van ASC staan de volgende punten altijd centraal in alle activiteiten:

- Platform: ASC verbindt de wensen en belangen van de bewoners, de gebruikers, de gemeente en het bedrijfsleven. ASC is hiermee een faciliterend platform en stimuleert partijen vooral om te dóen.
- Testen: ASC biedt de mogelijkheid om in diverse ‘urban living labs’ in de regio technologieën, producten, diensten en aanpakken te testen. De opgedane kennis wordt breed gedeeld waardoor open en schaalbare innovatie ontstaat, wat de sleutel is tot duurzaam succes.
- Open: ASC is een transparant platform met open infrastructuren, open innovatie, open kennis én open data. Met deze open en transparante basis maakt ASC innovatie voor iedereen mogelijk.

Urban living labs

Om de metropoolregio Amsterdam slimmer te maken, richt ASC zich op thema’s zoals sportparken, winkelstraten, verlichting, wet & regelgeving, connectiviteit en thuiswerken. Hierbij wordt gekeken naar de ontwikkeling van slimme concepten die op andere plekken in de regio ook toegepast kunnen worden. Denk hierbij aan een Klimaatstraat of een Slim Sportpark. Bovendien kiest ASC voor een gebiedsgerichte aanpak, die bedrijvende mogelijkheid geeft om nieuwe producten en diensten te testen in een praktijkomgeving, ofwel in een ‘urban living lab’.

De activiteiten van ASC rond ‘urban living labs’:

- * Het bouwen van consortia
- * Het creëren van nieuwe ‘urban living labs’
- * Het koppelen van activiteiten met lokale investeringsagenda’s
- * Opbouw van kennis over bewoners en gebruikers van de wijken, bijvoorbeeld energiegebruik
- * Inventarisatie van de belangen en wensen van de bewoners en gebruikers
- * Het implementeren van kennis op basis van eerdere pilot projecten

Er zijn heel veel initiatieven op smart city gebied, we kunnen er maar een paar noemen, maar dat is slechts een kleine keuze uit een heel breed programma.

Smart CitySDK

De CityService Development Kit (CitySDK) is een systeem dat open data van overheden verzamelt en uniform en real-time toepasbaar maakt. Waag Society is binnen dit project verantwoordelijk voor het domein Mobiliteit. Ze gaan in gesprek met (potentiële) aanbieders van data en met ontwikkelaars van applicaties om de behoeften van beide partijen inzichtelijk te maken en zoveel mogelijk op elkaar af te stemmen. Deze behoeften leiden tot diensten die zowel generiek als dynamisch zijn.

Smart Citizen Kit voor luchtmeting

De Smart Citizen Kit komt voort uit de bezorgdheid van de burgers over hun luchtkwaliteit. Het verschil met andere meetmethoden is dat de 'gewone mensen' zelf actief betrokken zijn bij het meetproces. In het project Smart Citizen Kit willen Waag Society, Amsterdam Smart City en Amsterdam Economic Board een netwerk van sensoren in Amsterdam opbouwen. Met de kit kan men de luchtvochtigheid, geluidsoverlast, temperatuur, CO, NO2 en lichtintensiteit van de buurt meten. Deelnemers hangen de Kit op, bijvoorbeeld uit hun raam of op hun balkon, en de KIT verricht de metingen en voert de resultaten in via de internetverbinding van de deelnemer.

Conclusie

Het nadenken en implementeren van de technische kant van de 'smart city' in Amsterdam is in goede handen, het aantal initiatieven van bovenaf en onderop is enorm. Dat biedt zeker kansen voor verdere innovatie en pionieren, met gevolgen voor werkgelegenheid en attractiviteit. Wel verdienen de inpassing van al dat moois, de werkgelegenheidsgevolgen door AI en robotica en de gevolgen voor inkomens- en kennissegregatie (digital divide) aandacht. De mens mag en moet centraal blijven staan!

14 Verbonden Burgers: een netwerk

Jaap van Till

Een verbonden stad is een netwerk, tussen mensen (H2H) en ook van instituties, machines en wat al niet. Het is niet en nooit klaar, er is altijd beweging, en uit de beweging ontstaan weer andere verbindingen, nieuwe feiten, nieuwe combinaties. Netwerken zijn wat dat betreft wonderbaarlijke dingen, uit de nodes (knooppunten) en de links (verbindingen) groeit van alles. Van brokken naar waarde, niet zomaar, er zijn ook wetten die dat proces beschrijven.

Btwieners verbinden tribes online en in levende lijve

De spannendste dingen die ik ken zijn onaf... Dan kunnen we er immers samen constructief aan gaan werken om ze te verbeteren. Kinderen, zelf ook onaf, herkennen dat. Ze verbinden dingen die onaf, imperfect en incompleet zijn, voegen samen en 'netwerken' met elkaar. En die rommelige brokstukken kunnen als bouwstenen combineren en koppelen tot iets groots en verbazends. Waarom? Omdat kinderen nog in staat zijn om via hun fantasie en voorstellingsvermogen voorbij de rommel en rotzooi te kijken van dingen die onaf zijn. Zij kunnen in hun hoofd de dots verbinden tot patronen. Hun Lego of Playmobil constructie is opeens een echt analoog ruimteschip. Dat zien we ook in de kunst. Als we iets verder af gaan staan van een prachtige 'latere Rembrandt' zien we een tot in details perfect gezicht, terwijl als je dichterbij kijkt, je klodders en wilde vegen ziet. Het lijkt onaf... maar dit is juist veel mooier, want in ons hoofd wordt het samengevoegd tot een prachtig beeld.

Op Internet, op bijvoorbeeld Youtube, email, Twitter / Facebook/ Instagram, zie je ook een stroom van zulke nog onaffe brokstukken en flarden langs stromen, alsof je aan de oever van een snel stro-

Jaap van Till, prof. emeritus 'Internet infrastructuur en sociale netwerken' wordt wel de netwerkprof genoemd. Hij is zowel op technisch (transmissiesystemen, netwerktopografie) als filosofisch bezig met hoe netwerken verbinden.

mende rivier zit waar van alles in langs drijft. Je kunt er soms wat mee!

Het is niet toevallig dat in de geschiedenis de grootste culturele bloei meestal langs grote rivieren plaatsvond. Langs Eufraat en Tigris, langs de Ganges, halverwege de Nijl en in de kameelwissel stations langs de zijderoutes. Venetië en Amsterdam waren geen eindpunten maar overslagpunten. Daar kwamen bijzondere en interessante mensen langs uit verre landen, die elkaar daar tegen kwamen, handeldreven en

kennis uitwisselden. Zo'n stroom is er nog, te herkennen op wereldwijde schaal als een strook waar veel gebeurt, veel verkeer is, ik kom terug op dat idee van een 'Corridoria'.

Dat stromen en koppelen vindt ook binnen steden plaats. Als ik door de stad loop zie ik een krioelende mierenstroom van met elkaar kletsende mensen: 'The Walk'. In Amsterdam gaat dat van het station naar de Dam en dan vertakt het zich tot meerdere slangachtige stromen mensen. Kletsend met wie naast hen lopen, of via mobieltjes met anderen, vaak elders in die door de stad stromende energie. Bij de koffie en bij pils twitteren ze vrolijk verder, de hele dag online met hun smartphone. In bus, tram of trein zit iedereen voorovergebogen op schermpjes te kijken en met de duimen te toetsen. Ouderen zien dat met enige zorg en angst aan, omdat ze denken dat computernetwerken en smartphones alles in ons en dus ook hun leven gaan beheersen.

Ik denk dat die angst ongegrond is, dat het niet veel uitmaakt, als de mensen maar goed 'human-to-human' (H2H) verbonden zijn. Uit ontmoetingen online en offline ontstaat waarde. Waarde creatie

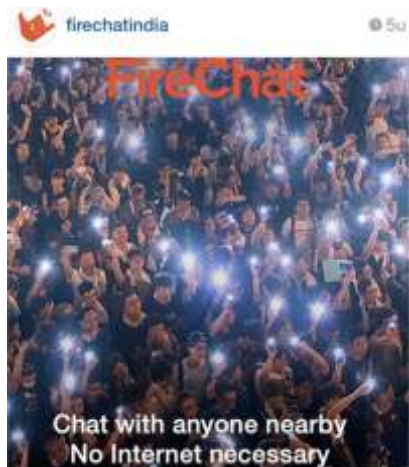
De Dam, altijd al multi-culti ontmoetingsplek

uit synergie ((1+1=3)) van combinaties. Jane Jacobs beschreef prachtig hoe in Italiaanse steden mensen elkaar 's ochtends en 's avonds tegenkwamen, samen de smalle brug overstekend over de rivier dwars door de stad, en dan afspraken maakten over uit te voeren werk. Luud signaleerde dat voor Amsterdam in de tijd van de wagenparken aan de rand van de stad, iedereen moest verder lopen, maar kwam elkaar dan wel tegen. Dat waren de ontmoetmomenten voor elkaar inhuren en samen construeren en creëren. Synergie wil zeggen dat het samenvoegsel, het product, waardevoller is dan een simpele optelsom van de waarde van de onderdelen. Verschijnt dat uit het niets? Ja, in zekere zin. Jeanine Jansen gecombineerd met een goede viool maken samen prachtige muziek waar mensen naar komen luisteren.

Emergente verschijnselen

Overall in de natuur groeit en bloeit synergie door samenvoegingen (synthese) en verbindingen. Bij een vlucht spreeuwen in de lucht is het mooi om te zien hoe ze zich samen wenden en keren alsof het één groot luchtbeest is. En dat zonder dat ze tegen elkaar botsen.

Ze kijken naar elkaar en communiceren onderling; er ontstaat een ‘collectieve intelligentie’ die groter is dan de optelsom van de brainpower van de duizenden spreekuilen die meevliegen. Er wordt beweerd dat de dinosaurïers helemaal niet uitgestorven zijn maar geëvolueerd tot vogels? Neen, ze werden zwermdende vogels. Ook scholen vissen en kolonies van miljarden gekoppelde bacteriën zijn de moeite waard om van te leren. Wij kunnen dat samendoen veel minder. Zelfs met behulp van internet zijn mensen nog niet zover ontwikkeld dat ze zich als groep kunnen handhaven, al doen groepen daar wel pogingen toe en volgen een soort groepsgeest. De Chinese studenten in Hong Kong tijdens de #UmbrellaMovement protestbijeenkomsten deden dat met behulp van de FireChatApp via een maasvormig netwerk van smartphones; zij zijn al een stuk verder gekomen op het gebied van de nieuwe levensvorm die ik een ‘Deelzaam’ heb gedoopt, zie [1].

Wat is er nou zo bijzonder aan zo'n gekoppelde groep? Neem de mierenhoop. Uit een chaos van (tien)duizenden één op één interacties resulteren airconditioning voor temperatuur en vocht, opslagruimtes, vlucht wegen; georganiseerd bouwen en voedsel zoeken; dat gebeurt in en om de hoop, zonder dat er sprake is van centrale leiding en besturing en planning. En zonder eindeloos onderling te hoeven overleggen en vergaderen. Er zijn er heel verschillende taken in de mierenhoop maar ze kunnen ook razendsnel op verstoringen reageren alsof het één organisme is. De mieren hebben voor de communicatie acht verschillende geursignalen waar ze sporen (voor hun 'Walk') mee kunnen aangeven en die ze van elkaar onderling kunnen ruiken en als een keten in maasvorm kunnen doorgeven. Als een lopend vuurtje geven ze van alles door, ook voed-

sel. Hoe vanuit die acht signalen dat gemeenschappelijk gedrag ontstaat, is een raadsel wat we een 'emergent verschijnsel' noemen.

De grote vraag is nu: hoe kunnen we in de samenleving en in de stad zulke verschijnselen zo arrangeren, bevorderen, aanjagen zodat waarde en welvaart wordt gecreëerd die op haar beurt weer cultuur en mensgels van activiteiten bevordert en aanstekelijk maakt; een opwaartse spiraal met aanzuigende exponentiële werking ?

Met andere woorden: waar zit nou precies de motor van werk en welvaart? En hoe moeten we die aanzwengelen en voeden?

Daar zoeken politici en wetenschappers zich al vele jaren suf naar en er zijn ook voorbeelden:

- a. Waardoor bleek nou precies in de Gouden Eeuw alles voor Amsterdam mee bleek te zitten, zoals Simon Schama heel leerzaam beschreef. Hele waslijsten van verstandige keuzes en combinaties van omstandigheden waarbij oorzaak en gevolg moeilijk te ontwarren zijn. Een niet-lineaire, complexe en dynamische ecologie. Een rommelig, levend en levendig geheel zoals je in de film over Michiel A. de Ruyter mooi kan zien. En hele onverwachte Loop/Walk-achtige stromen er doorheen zoals turf transport als energiebron, graan handel van Oostzee naar de Middellandse Zee, geveild in Amsterdam. Ongehoorzame jongens, boekdrukkers, lenzenlijpers en.. een goedwerkend communicatiesysteem ondersteund met klokken en kaarten. Mooi chaotisch mengsel.
- b. Al sinds begin jaren zeventig wil iedereen in de wereld het succes van Silicon Valley bij hen thuis herhalen. John Seely Brown heeft het geheim daarvan maar gedeeltelijk onthuld. Het is een emergente ecologie vol roddels, contacten en proefnemingen en dus niet maar één factor, zoals beschikbaar venture kapitaal. Een goed mengsel dus.
- c. Douglass Cecil North (Nobel Prijs economie, 1993) heeft stelselmatig onderzocht wat landen die gouden eeuwen beleefden en

daarna neergang, zoals het Habsburgse Rijk -wat bijna vierhonderd jaar achteruit ging zonder dat ze er iets op konden vinden om die te stelpen-, nu eigenlijk gemeen hadden. Ten eerste, moeilijk in te stellen: voor iedereen werkende maatschappelijke instituties zoals Rechtspraak, Onderwijs, Gezondheidszorg, Financiële instellingen die betrouwbaar zijn. En als tweede, iets wat schijnbaar makkelijk te organiseren is: lage 'transactiekosten' van microtransacties Peer-to-Peer (P2P) tussen mensen. Dat bereik je als deelnemers vakkundig zijn en betrouwbaar, zodat ze hun gemaakte afspraken nakomen zonder eindeloos gedonder en uitstel. Dan kunnen ze dingen uitbesteden en elkaar inhuren.

d. Joel Mokyr heeft een zelfde soort historisch onderzoek gedaan, maar naar naar verschillende golven van opeenvolgende technische doorbraken, met als basis steeds een General Purpose Technology, die ook prof. Carlota Perez heeft beschreven in haar advies hoe we uit de crisis kunnen komen. Nu is de GPT trouwens ICT en Internet computer-computer communicatie, mijn vakgebied dus. Wat Mokyr als driver ontdekte is dat het altijd combinaties van mensen/duo's waren die welvaart genereerden. Van steeds een of meer ondernemers met visie GEKOPPELD AAN een of meer vaklui die echt technisch aan de top zaten van hun vak. De heren Rolls en Royce. Het team van Hewlett en Packard. De één kon verkopen en de ander kon de beste auto / meetapparaat bouwen en in elkaar zetten die er bestond. Combinaties van mensen waarop je kon vertrouwen dat ze het kunnen doen. De ondernemende helden uit de industriële maatschappij in ons land zijn behoorlijk bekend en be-

wierookt maar bij ons worden de vaklui en ingenieurs die hun succes mogelijk maakten meestal niet benoemd of genoemd. Stom is dat. Enige uitzondering is volgens mij de illegaliteit waarvan pas na de oorlog bekend werd wie het echt goed gedaan hadden en

de scheepvaart (de Ruyter Medaille).

e. Richard Florida heeft uit statistische gegevens van een aantal steden in de USA kunnen opmaken dat de economie ging 'boomen' qua omzet en werkgelegenheid in een stad zoals New York of jarenlange neergang kende zoals Detroit, waar talentvolle jongelui dan ook vertrekken.

Zijn formule voor bloei in een stad is:

Talent, Technologie en Tolerantie.

Je moet jonge talentvolle mensen aantrekken, accommoderen met voorzieningen en vasthouden (woningen). Een universiteit en goede scholen en opleidingen speelt daar een grote rol in. Jonge mensen gaan van baan naar baan en willen vooral veel leren. Internet en communicatievoorzieningen moeten continue verbeterd worden. En wat tolerantie betreft, moeten er tribes kunnen ontstaan met zeer verschillende spelregels en culturen; die elkaar kunnen verdragen en versterken. Zowel qua achtergrond, etnisch en qua lifestyles. Unieke mensen met zeer diverse vakkennis en skills. Dat mengsel is trekt vurige mensen aan totdat een grote stad als een soort schoorsteen gaat trekken. Dus niet grote aantallen identieke en uitwisselbare werkers, maar diversiteit, gekoppelde specialisten en kwaliteit. En mensen die snel van elkaar kunnen leren en in processen van verbetering kunnen samenwerken. Van onaf naar beter.

Deze historisch/statistische onderzoeken gebaseerd op macro effecten vertonen veel overlap maar geven nog niet direct aan hoe je het op het micro niveau van mensen en in grote groepen zo moet arrangeren dat het de gewenste positieve effecten heeft. Dat is in a. t/m e. Te zien: verandering van sociaal (groeps) gedrag met Do It Yourself, waarvoor geen toestemming hoeft te worden gevraagd, in combinatie met krachtige technische (netwerk) gereedschapjes. IS en Boko Haram gebruiken die emergente netwerk samenklontering (flocking) ook. Ik zeg ook niet dat het goed of kwaad is wat ik beschrijf, het gebeurt domweg. Innovatie is vaak een kwestie van rebellie. Zoals aan de basis van de Engelse auto-industrie studen-

ten van Oxford en Cambridge stonden die zo hard naar huis reden dat de politie geen tijd had om hun nummerplaat op te schrijven.

ICT en techniek te hulp?

Om deze recepten voor emergente waardecreatie te kunnen invoeren en gebruiken komt communicatie en netwerktechnologie te hulp. Dat hoor je vaak van ICT deskundigen en verkopers van hardware, software en communicatiediensten, maar wat is nu eigenlijk het effect van al die elektronica? Kost vast ook banen en is disruptief zoals kranten en politici nu aan het opmerken zijn.

Het probleem is dat de technische weefsels waarin die apparaten verschijnen (en weer verdwijnen zoals de floppy diskdrive en de fax) hun effect pas achteraf na jaren laten zien. De telefoon heeft er meer dan honderd jaar over gedaan om overal in gebruik te worden genomen, in elk huis en op elk bureau van het werk. Intussen maakte mede die telefoon wel buitenwijken van steden mogelijk.

Aanbevelingen

Wat kunnen we doen om het hier beschreven constructief emergent netwerk gedrag te bevorderen in een ‘verbonden stad’?

Aanbeveling I. Help formeel en informeel bij het opstarten van burgeractie Synthecracy.org

Bevorderen van waardecreatie voor werk en welvaart vereist samenwerking tussen mensen uit zowel overheden (instituties), bedrijfsleven als burgerij. Het is dus niet zo dat een van die het priemaat moet hebben. Overheden kunnen niet alles. Maar ook “de Markt” is niet overal geschikt voor of overal goed in, zoals we bijna dagelijks merken. De nu opkomende ‘New Power’ van de Civil Society is ook niet de enige partij waar “delen”, onderlinge sympathie, crowd-sourcing en crowd-funding duidelijk wijzen op de behoefte van mensen om mee te doen, betrokken te zijn en daardoor vertrouwen te krijgen in elkaar en het resultaat. In het ‘Netwerk Tijdperk’ moeten mensen vanuit de drie polen van de “Trias Internetica” hun taak en rol vanuit die positie goed snappen en samenwerken met de

Vroeger moest je op loopafstand en later fietsafstand van je werk wonen, je moest bereikbaar zijn. Dus telecommunicatie en transport hebben ook fysieke effecten gehad. Internet heeft een hele grote uitwerking op samen leven, werken en wonen. Maar als je met je neus er bovenop staat zie je dat haast niet gebeuren. Gaat geleidelijk maar niet te stoppen: combinaties van ander sociaal gedrag en internet techniek. Internet veroorzaakt de volgende effecten

1. Alles kan en gaat veel sneller,
2. Alles wordt transparanter. Big brothers kunnen meekijken maar little brothers ook.
3. Organisaties worden binnenste buiten en buitenste binnen gekeerd. Van intern gericht wordt men zich bewust hoe vitaal belangrijk externe relaties zijn. Intern specialiseert men zich in waar men echt goed in is en extern biedt men aan om deel te nemen in teams die elkaar qua vaardigheden aanvullen en versterken. Om dan sa-

mensen in de twee andere polen. Als die drie polen elkaar versterken gaat Synthecracy echt werken en zal alles aanjagen.

Aanbeveling II. Herken en erken de bijzondere mensen die de rol van Btwiener vervullen bij het op elkaar aansluiten van mensen uit verschillende besloten en culturele en maatschappelijke clusters. Accommodeer die brugfunctionarissen, maak ze herkenbaar en support ze. Hun geloofwaardigheid en waardeoordeel is van groot belang voor de stad en de uitwerking van hun werk voor de cohesie en stabiliteit valt niet genoeg te waarderen. Het is maar een handjevol mensen, maar zij zijn de echte katalysatoren, de verander-agenten.

Aanbeveling III. Herken en bevorder dat als opvolger voor hiërarchieën er online en offline gekantelde weefsels van mensen ontstaan, die ik de naam “P2P weavelet” heb gegeven. (ref. 5) Wat die structuren voor samenwerkingsrelaties precies doen en wat hun voordelen zijn, voert in het bestek van dit hoofdstuk wat ver, maar kan worden toegelicht, uitgewerkt en uitgetest!

Aanbeveling IV. Beleid gericht op aanjagen van welvaart en werk kan nooit alleen maar naar binnen gericht zijn voor een stad. Dat lijdt tot grensconflicten en ruzies tussen gemeenteraden en PR afdelingen van een aantal steden. Het is erg jaar 2000. Moderner is het om actief extern aan te sluiten bij de sterkte van andere steden. Om, zoals ik beschreef bij de effecten van Internet, je stad qua policy binnenste buiten te keren. Ik voorzie dat er behalve metropoli in de wereld ook ketens van aan elkaar gekoppelde steden zullen gaan ontstaan. Die ketens zijn nu al zichtbaar, en de belangrijkste voor ons heb ik beschreven als “Corridoria”. Het is een soort rivier voor handel en cultuur die van Azië tot Ierland loopt. (ref.6) Wie aan Corridoria grenst kan aan de oever zitten kijken wat voor leuke dingen er langs komen drijven. En of we van grappig drijfhout een mooi huisje kunnen timmeren. Ons land is daar ideaal voor gepositioneerd. Doe daar actief aan mee, want het geeft kansen voor onze toekomst, waar jonge mensen ook aan willen bijdragen!

men snel verder te leren, samen met klanten. Uitbesteden en inbesteden in waardeketens over allerlei grenzen heen.

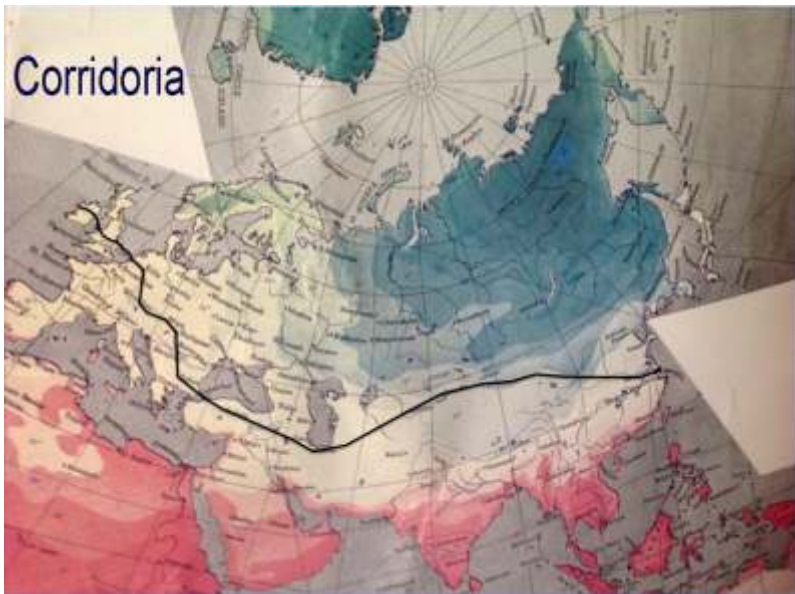
4. Een heleboel dingen kunnen nu wél met behulp van internet en smartphones die vroeger domweg niet konden.
5. De werking van netwerk-gebruik trekt zich niks aan van geografische en mentale oude grenzen, zoals tussen nationale staten, provincies of andere jurisdicties aan.

En die dingen versterken elkaar ook nog eens volgens de zogenoemde “Netwerkeffecten” (zie volgend hoofdstuk).

Hoe werkt de combinatie van nieuw sociaal gedrag en nieuwe communicatie technologie ?

Hele volksstammen mensen denken echter nog steeds dat er niks veranderd is. Slaap gerust verder, maar hinder ons dan niet als wij dingen wel anders willen gaan doen!

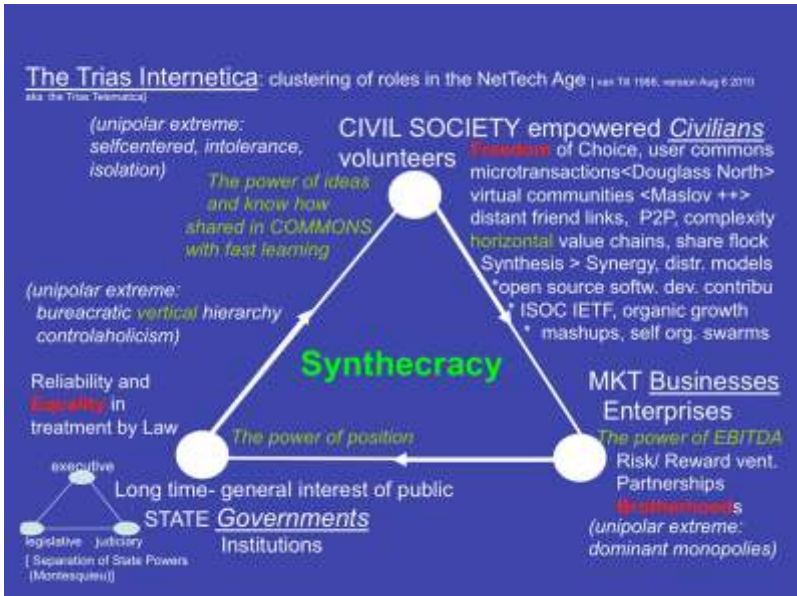
Samenwerken aan de vraagkant in de nieuwe Civil Society creëert niet alleen waarde, welvaart en werk, maar ook politieke macht (zie mijn blog over New Power ref. 2), en heel snel en onverwachts, waar autoritaire bestuurders behoorlijk van kunnen opkij-

Corridoria, de handels- en communicatieroute. Een soort menselijke rivier die stroomt en waarlangs van alles ontstaat

ken zoals bij het Facebook feestje in Haren. Wie heeft de leiding? Niemand, men coördineert elkaar zonder management. En er ontstaan een aantal hulpfuncties en goed georganiseerde gemeenschapsdiensten, zoals bij de Occupy tentenkampen, de demonstraties van de Arabische Lente en de Kleuren Opstanden zoals in Kiev, Ankara en Georgië.

Formeel heet dat 'collectieve intelligentie met gedistribueerde autoriteit'. Men heeft een aantal gemeenschappelijke doelen en vertrouwt elkaar, nadat men elkaar heeft uitgetest. Een P2P Commons (NL: meent, waarvan gemeente afgeleid is) is vele malen sterker en sneller dan klassiek hiërarchisch georganiseerde bedrijven en overheden (ref 4). En ze kunnen, in tegenstelling tot het Getal van Dunbar (Dunbars Number) als bovengrens in aantal teamleden, nu met behulp van internet en smartphones WEL opschalen naar veel grotere aantallen. Voorbeeld is de al genoemde Umbrella Movement in Hong Kong waar tussen de 50.000 en 100.000 jongelui, zonder instabiel meutedrag te vertonen, op een plein samen demonstreerden. Zo ook in Moskou bij de zichzelf organiserende

demonstratie tijdens de begrafenis plechtigheden van de vermoorde politicus Boris Nemtsov.

Uit gekoppelde bijdragen van unieke, niet uitwisselbare, mensen met aantoonbare mogelijkheden tot bruikbare bijdragen in wat we noemen ‘P2P Commons’ (deelzamen) komen de, mogelijk constructieve en niet agressieve, emergente verschijnselen voort. Maar, hoe werkt dat nou op microschaal?

Er ontbreekt nog het nodige, zij het dat de activiteiten die ik nu ga beschrijven weinig zichtbaar zijn, want informeel en zonder dat het direct met geld of commercie te maken heeft.

In elke organisatie betaan er drie verschillende “netwerken” van activiteiten: (1) het formele netwerk van beslissers en verantwoordelijken; (2) het netwerk van specialisten en deskundologen, meestal wat verstopt want de Dilberts willen niet te veel gestoord worden in hun nerderig en vaak ietwat autistisch geordende werkruimtes/ labo’s. Ze verwijzen ook liever niet door want zij zijn toch het centrum waar alles beter-geweten wordt?; (3) het informele netwerk van doorverwijzers en gate-keepers. Zij helpen je je vraag beter te articuleren, en verwijzen je dan door naar een vol-

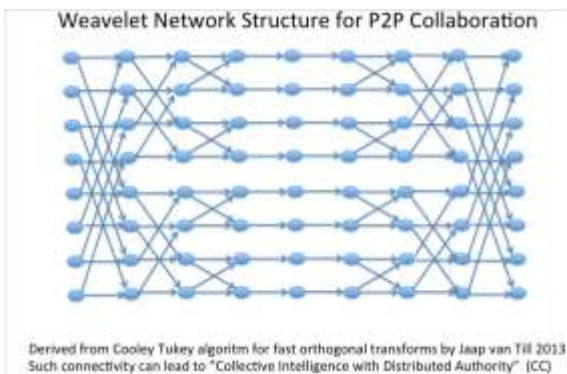
gende netwerker die misschien het antwoord weet of die iemand kent die je kan helpen, in een keten.

En als je het goed doet [3], dragen ze je verder tot je bij degene bent die zelf kan helpen je probleem op te lossen.

Die mensen die goed zijn in 'netwerken', en dat kunnen barkeepers, kantine dames of

portiers zijn, verlangen wel dat je voor hun hulp iets terugdoet. Bijvoorbeeld met een roddel of nieuwtje of hen helpt wanneer zij iets of iemand zoeken. Ruilen dus. En terugmelden of hun advies goed was of niet. Zij stellen immers hun geloofwaardigheid binnen de besloten gemeenschap van kennissen in de tribe, en het vertrouwen van anderen op de waarde van hun oordeel, op het spel. En aanzien en waardering is waar netwerkers het voor doen, en ze leren er elke keer dat het lukt zelf ook weer van. Hert is dus heel wat meer dan iemand de hand drukken en een visitekaartje uitwisselen.

Dit lijkt erg onschuldig maar ik verzeker u dat zonder het onzichtbare netwerk van verwijzers elke organisatie bijna onmiddellijk stil zal vallen. Via internet en social media is netwerk (3) nu nog veel sterker en sneller dan het vroeger zonder externe verbindingen was, grotendeels via de onvolprezen en nog immer onmisbare directiesecretaresses! Let wel dat de verwijzers van (3) niet in de plaats komen van beslissers en deskundigen. (1), (2) en (3) zijn alle drie nodig, maar behoren in een werkbare balans met elkaar te zijn. Erg vaak zijn situaties gegroeid waarbij de manager/verkopers doen alsof zij het hele bedrijf zijn, en ze zijn dan heel ver van de werkvloer en de primaire processen beland.

Waar ik nu echter de lichtbundel op wil richten zijn een zeer speciaal en helaas vrij schaars, soort 'super-netwerkers', de zo door mij benoemde "Btwieners" (verbastering van Eng: Betweeners"). Dat zijn mensen die tussen verschillende tribes mensen met elkaar in contact brengt om samen te werken (zie vierde netwerk effect, volgende hoofdstuk en ref 3).

Dat zijn van nature nieuwsgierige mensen die in meerdere clusters van mensen zodanig gerespecteerd worden dat ze verwelkomd worden als bezoeker. En vertrouwd worden als ze toegang met een aanbeveling aan clanleden geven tot andere clans. Een soort type Gandalf de Grijs. Gerespecteerde, geloofwaardige curators op doorreis die helpen om teams te vormen die concrete oplossingen kunnen gaan bieden, bestaande uit zoals reeds gemeld een diversiteit van unieke vaklui uit verschillende clans.

Btwieners veroorzaken dus de bloei ! Zij beoordelen of mensen deugen of niet, of ze betrouwbaar zijn en hun afspraken nakomen, en of ze echt iets kunnen + blijven leren van elkaar en de klanten. De socioloog Mark Granovetter heeft ze bij toeval ontdekt, omdat ze nogal eens formeel onzichtbaar bezig zijn en 'weak links' genoemd, om de tegenstelling met 'strong links' (sterke relaties) binnen families of groepen aan te geven. En omdat ze tijdelijk iets doen, zich niet hechten binnen een of meerdere clubs. Csermely heeft in zijn gelijknamige boek beschreven dat grote aantallen 'weak links' binnen ons lichaam en in de natuur zelfs tot op het niveau van moleculen actief zijn. Aanbeveling IV. Beleid gericht op aanjagen van welvaart en werk kan nooit alleen maar naar binnen gericht zijn voor een stad. Dat leidt tot grensconflicten en ruzies tussen gemeenteraden en PR afdelingen van een aantal steden. Het is erg jaar 2000. Moderner is het om actief extern aan te sluiten op sterkten van andere steden. Om, zoals ik beschreef bij de effecten van Internet, je stad qua policy binnenste buiten te keren. Ik voorzie dat er behalve metropoli in de wereld, er ketens van aan elkaar gekoppelde steden zullen gaan ontstaan. Die ketens zijn nu al zichtbaar, en de belangrijkste voor ons heb ik beschreven als "Corridoria". Zie [6]. Ons land is daar ideaal voor gepositioneerd. Doe daar actief aan mee, want het geeft kansen voor onze toekomst,

waar jonge mensen ook aan willen bijdragen.jn om reparaties aan te brengen waar beschadigingen zijn. Onmisbaar om te overleven. Omdat ze zo belangrijk zijn, terwijl de naam associaties met ‘niet sterk’ oproept, heb ik ze de naam Btwieners gegeven. Ook deze zeer nuttige mensen zijn veel effectiever met behulp van Internet geworden en zijn daar in Sociale Netwerken hun rol te spelen van brugslaander, vertaler en verbindelaar tussen tribes en mensen met wonderlijke nieuwe eigen vaktalen. Ja, zij doen RT’s naar hun deelnetten. Ze bevelen aan en brengen vertrouwen aan waar in dit boek al zoveel over gezegd wordt.

Omstreeks 1900 was het Wenen waar “alles gebeurde”. In één café aldaar kwamen een groot aantal zeer getalenteerde mensen elke woensdagavond samen waar we nu nog over lezen en films over zien: Freud, Wittgenstein, Mahler, Klimt, architecten van de Bauhaus beweging, wiskundigen, enz. enz. Een prachtige en zeer diverse mix van mensen die van elkaar spannende nieuwe dingen wilden leren. En een paar zeer schitterende getalenteerde dames zoals de beroemde Alma. Vervolgens verschoof het cultureel en creatief centrum van Europa naar Parijs, daarna Brussel, toen naar Amsterdam en daarna London. Nu ligt het volgens velen in Berlijn, waar alles opeens mag en kan. Ik denk dat het daarna breder gaat, dat het Corridoria gaat worden met daarin een goed verbonden Amsterdam.

De stad als ontwikkelproces blijft altijd onaf en altijd bruisend van nieuwe dingen en vol geniaal unieke verbonden mensen.

Quote: “My hope is that this award will encourage more people to see the film and be inspired by its message that ordinary citizens, working together, can change the world.” ~ Eduard Snowden,

JvT

Bronnen:

The Gifts of Athena: Historical Origins of the Knowledge Economy; 2004, Joel Mokyr

Weak Links: The Universal Key to the Stability of Networks and Complex Systems; 2006, Peter Csermely
The Responsive City: Engaging Communities Through Data-Smart Governance; 2014, Susan Crawford

Referenties:

- (1) Definitie Deelzaam, Eng: Sharesome. <https://theconnectivist.wordpress.com/2014/12/28/definition-of-a-sharesome-nl-een-deelzaam/>
- (2) Over New Power en de Synthecracy beweging die in aanbouw is: <https://theconnectivist.wordpress.com/2014/12/20/new-power-on-the-rise-user-side-synthecracy/>
- (3) Cursus hoe je beter wel en niet succesvol sociaal kan “netwerken” en de definitie van #Btwiener: <https://theconnectivist.wordpress.com/2014/11/08/slides-of-my-social-networking-master-class-workshop-at-osdc2014/>
- (4) Beschrijving van P2P Commons experimenten in de wereld door leden van de P2P Foundation, blog: <http://blog.p2pfoundation.net/> en Wiki: <http://p2pfoundation.net/>
- (5) Definitie van Weavelets vanuit structuren in de evolutie van de natuur <http://www.slideshare.net/JaapvanTill/structure-for-collective-learning-organizations-version-5>
- (6) De lijst van booming steden in de Corridoria keten dwars door Europa en Azie: <https://theconnectivist.wordpress.com/2014/04/13/the-list-of-booming-city-regions-on-the-corridoria-trail-april13-14/>

15 Netwerkeffecten: waarde

Jaap van Till

In netwerken treden een aantal effecten op. In dit wat theoretische hoofdstuk, dat u eventueel ook kunt overslaan, zal ik zoveel mogelijk wiskundige formules vermijden.

Wat zijn de vier ‘netwerkeffecten’? Ze zijn formeel gedefinieerd als: hoe ‘Waarde’ stijgt naarmate er meer mensen aan een netwerk van verbindingen deelnemen. Deze effecten zijn dus de bovenstaande gezochte motoren voor waardecreatie en welvaartsgroei.

Wet van Sarnoff

Het eerste netwerkeffect is de “Wet van Sarnoff” (Sarnoff’s Law) die stelt dat de waarde van een informatie-distributie netwerk proportioneel is met het aantal lezers (kranten, boeken), luisteraars (radiozenders), kijkers (TV zenders). David Sarnoff heeft indertijd de lokale Amerikaanse TV zenders bewogen om gekoppelde nationale TV kanalen te gaan uitzenden, zoals NBC en ABC. Hoe meer kijkers (eyeballs), hoe fijner de adverteerders het vinden. Dit netwerk effect is nog steeds de drijvende kracht achter ‘publiciteit’ en PR en is/wordt nu ook overgezet naar de internet “kanalen”.

Eénrichting verkeer van identieke berichten vanuit een centraal punt naar liefst grote aantallen passieve informatie-consumenten. En ‘waarde’ betekent in dit geval waarde voor de broadcaster en degene die hem betaalt de adverteerder of de overheidsautoriteit. Politici en zakenmensen zijn verzot op deze netwerktoepassing en het is helaas de grootste bron van inkomsten voor Google Search en Facebook. De kijkers beginnen zich echter steeds meer te ergeren aan advertenties of commercial breaks op TV waar je geen belangstelling voor hebt en waar de consumenten uiteindelijk nog voor betalen ook. ((Value $\sim N$ viewers, = 1+1+1+ ..... N keer, dat wil zeggen waarde telt op, is additief ongeacht diversiteit of belangstelling van de kijkers))

Wet van Metcalfe

Het tweede netwerkeffect is de “Wet van Metcalfe” (Metcalfe’s Law) die stelt dat de waarde van een communicatie netwerk toeneemt evenredig met het aantal deelnemers wat met elkaar kan communiceren (zoals bellen en Emailen) in het kwadraat. Elk van de N mensen kunnen met N , nu ja min een: zichzelf, anderen bellen.

De bedenker van deze wet Robert Metcalfe is tevens de uitvinder van het Ethernet Protocol om computers op een gemeenschappelijk lokaal net, en ook interlokaal via optische vezels, aan te sluiten. De waarde van deze computer-computer netten groeit dus sterker dan die van medianetten en dat is ook de reden dat alle vaste en mobiele netwerken in de wereld gekoppeld zijn zodat men elkaar en elkaars computerdiensten, kan bereiken. De waarde van de telecommunicatie-industrie (qua omvang en omzet) is daardoor een veelvoud van de media-industrie, ondanks de vele publiciteit die nieuwsmedia, celebs van films en TV over zichzelf maken. ((Value $\sim N^2 = N+N+N+ \dots$ for N people/computers who can communicate with each other)). Of mensen zelf dat ook zo waardevol vinden blijkt wel uit het feit dat ze er voor willen betalen, maar wordt wel afgeremd door de realiteit dat niet automatisch iets met al de miljarden mensen in de wereld te bespreken hebt, ook niet via Chats.

Daarom is de Odlyzco-Tilly Law geformuleerd, die wat minder sneller stijgt ((Value $\sim N \cdot \log N$)) maar nog steeds veel groter is dan die van de media. Met andere woorden ‘Content is Not King, Communication is’. De wet van Metcalfe was met name een motief voor het onderling aansluiten van computernetwerken en het openstellen van ieders datatransport infrastructuur voor elkaars datastromen wat geleid heeft tot de groei en bloei van het huidige netneutrale Internet, immers een netwerk van netwerken.

Wet van Reed

Het derde netwerk effect is de “Wet van Reed” (Reed’s Law) geformuleerd door prof. David P. Reed van MIT dat de waarde voor de gebruikers van grote netwerken, met name sociale netwerken, exponentieel aangroeit met de omvang van het netwerk. Je kan als

deelnemer namelijk wel of niet lid zijn van een tribe of besloten groep, en als er N van die groepen zijn dan geeft dat 2 tot de macht N mogelijkheden.

Maak maar eens een lijstje met horizontaal de verschillende combinaties van mensen wel/niet en vertikaal de personen die lid kunnen zijn, dan zie je hoeveel mogelijkheden er potentieel zijn, die dus de totale waarde in het netwerk bepalen.

((Value $\sim 2^N = 2 * 2 * 2 * \dots * N$ keer))

De drive om bij een bepaalde groep te horen is zeer sterk bij veel mensen en is onder andere de basis van het bijna onophoudelijk chatten van jongelui waarbij het vooral gaat om elkaar te laten weten dat je nog bij de tribe hoort; waar je je ook bevindt en op elk moment. Niet iedereen kan zomaar lid worden want je taal, kleding en gedragsregels moet geaccepteerd worden door de anderen. De angst kan groot zijn om geweigerd of uitgestoten te worden. Daarom 'bevestigt' men elkaar steeds. Soms moeten de 'recently converted' tonen dat ze hele akelige dingen voor de groep willen doen tegenover buitenstaanders, om toegelaten te worden.

Tribale verbanden

Iets wat bijna onopgemerkt is verschenen met Internet en wat door de wet van Reed wordt geïmpliceerd is dat elk mens nu lid van meer dan één tribe / deelzaam tegelijk kan zijn (Eng: Multi-Tribe Membership). Dat kon vroeger niet. Nog net zo lang geleden werd je geboren in een familie, in een bepaalde sociale laag, in een buurt, en werd je lid van een kerk en van muziekvereniging, sportclub waar iedereen van je familie in zat. Aan kleding en taalgebruik traceerbaar. Gesloten groep. Er werd wat van gezegd als je toch buiten je groep omging met anderen. En ...je kwam daar dus nooit meer uit, want de rest van je leven kon je ongeveer van tevoren uittekenen. Zelfs als je ging studeren. Tenzij je naar Amsterdam wegvlochtte, natuurlijk. Nu kan je mede dankzij internet 's ochtends bankier zijn, 's middags met de Harley club gaan rijden en 's avonds tango's dansen op de 'samba school community' in de wijk.

Deze wet van Reed levert weer krachtiger (ver)bindingen op dan de wet van Metcalfe, omdat mensen nu eenmaal een brandend ver-

langen hebben om ergens (of bij meerdere besloten clubs) bij te horen, binnen een community op prijs gesteld te worden als een waardevol lid, en niet uitgestoten willen worden. Ondanks dat de Wet van Reed een exponentieel groeiend aantal lidmaatschapscombinaties kent zal in de praktijk het echt niet zo maar lukken van al de mogelijke clubs lid te worden. Ze zijn besloten, wat sommige mensen juist het leuke ervan vinden. Men kruipt vaak soort bij soort bij elkaar. Veilig gevoel dat de medeleden je begrijpen en vertrouwen. Met dezelfde vooroordelen, zelfde culturele of maatschappelijke achtergrond en demoniseren van de buitenstaanders. In sommige delen van de wereld kan uitstoting van de clan of dorp zelfs betekenen dat je het niet overleeft, omdat water of voedsel je wordt onthouden.

Wet van Van Till

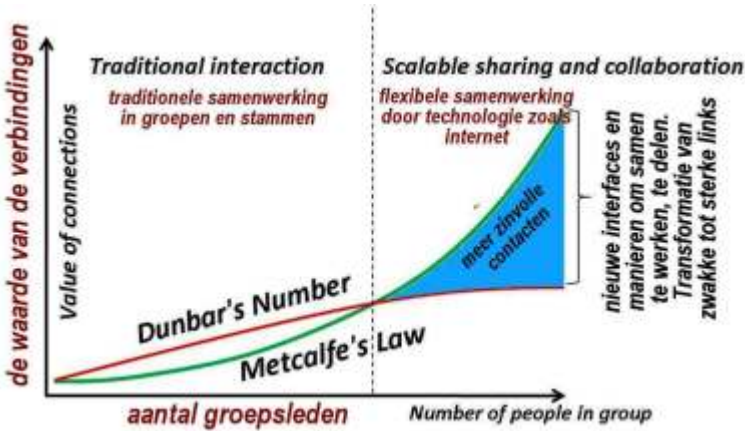
Het vierde netwerkeffect, nog sterker dan de eerste drie, is de “Wet van Van Till” (Van Till’s Law) die stelt dat de gemeenschappelijke waarde voor de deelnemers die samenwerken / samen dingen doen (is dus meer dan allen maar lid zijn) in een netwerk aangroeit evenredig met N faculteit (Eng: N factorial)

((Shared Value $V \sim N! = N * N-1 * N-2 * \dots * 2 * 1$)).

Dit groeit nog harder aan dan exponentieel omdat het nu gaat om het maximaal aantal combinaties die je kan maken door netwerk samenwerking tussen N unieke individuen die bijdragen. Met een spel kaarten kan je 52 faculteit verschillende rijen met kaarten op tafel leggen = $52 * 51 * 50 * \text{etc}$. Bij elke kaart die je neerlegt heb je weer een kaart minder die je uit de stapel kan trekken om neer te leggen. $52!$ is al een waanzinnig groot getal, dus deze bovengrens van mogelijkheden die de waarde in netwerksamenwerking kan bepalen zal in de praktijk nooit bereikt kunnen worden. Crux is echter wel dat samenwerken en co-creatie door deelnemers met unieke inbreng en vaardigheden multiplicatief werkt in plaats van additief zoals bij broadcasting.

Dit is dus het bewijs van de bekende slogan van de share-economie: “Delen is vermenigvuldigen” (Eng: helaas onvertaalbaar). Komt er een waardevol iemand bij je team die echt iets kan doen en bijdragen, dan kan die de waarde van de groep vermenigvuldi-

gen, wat weer als magneet ander jongelui kan aantrekken die samen verder willen leren. En ‘delen’ impliceert hier uitdrukkelijk niet alleen fysieke schaarse goederen (zoals Witte Fietsen) maar

ook vakkennis en oplossings-informatie die, als je het deelt, niet minder wordt en in feite overvloedig en onuitputtelijk is.

Dunbars nummer

Er is nog een effect dat meespeelt in netwerken en dan vooral bij netwerken van mensen (en dieren). Dat heeft te maken met de beperking van onze sociale aandacht. Duizenden Facebook vrienden hebben is niet erg zinnig en dat komt omdat we als mensen beperkt zijn qua tijd, geheugen en aandacht. Robin Dunbar onderzocht dat eerst bij dieren, constateerde een beperkte groepsgrootte en kwam tot de conclusie dat het voor mensen ook opgaat. Hij kwam tot een optimale groepsgrootte (in primitieve omstandigheden, zonder moderne communicatie) van 150. Dat heet nu Dunbars Nummer of Getal van Dunbar: de regel van 150, die suggereert dat een (fysiek) sociaal netwerk niet meer dan 150 leden kan omvatten, eigenlijk tussen de 120 en 300. Dat gaat op in stammen met primitieve communicatie, maar is ook relevant in sociale media.

Er is wel een kanttekening bij te plaatsen, Dunbar heeft wel gelijk: per persoon, maar het gaat ook op voor teams. Als die personen en teams via netwerkers en btwieners verweven worden en er dus een

soort vermazing ontstaat blijken 50.000 jongelui op een plein wel als een geheel kunnen acteren. En dat is tevens mijn recept voor de stad: verbind die eigenwijze sektes en groepen onderling tot een netwerk, via problem solving waarbij je elkaars vaklui nodig hebt! Ambachten werkten vroeger ook samen op bouwplaatsen!

16 Innovatie en verdienmodel; wat brengt verandering

Dat communicatie en netwerken helpen om een stad te doen groeien is wel duidelijk, maar hoeveel nieuws hebben in petto, hoeveel vernieuwing kunnen we aan en wat doen we om de stroom op gang te houden. Innovatie is in de mode en bijna een toverwoord, maar is revolutie ook geen innovatie; hoeveel omwenteling is nodig, nuttig en verantwoord? Is het essentieel en is een innovatieaanpak ‘versnellen door mensen en middelen slimmer te verbinden’, zoals PwC stelt (in Spotlight 2014 no2 the Dutch Agile Economy), voldoende? Is stimuleren van de linker-hersenhelft (het rationele) voldoende of komen briljante vondsten juist intuïtief (rechter hersenhelft) tot stand? Is top-down of juist bottom-up innovatie beter, heb je specialisten nodig met veel diepgang of is de Engelse ‘amateur’ (gentleman) die vrij is om z’n gang te gaan een beter model?

Internet bevordert uitwisseling van kennis en, in de huidige verhoudingen, sociale mobiliteit en is dus zeker een factor in innovatie, maar het is de moeite waard om wat verder te kijken. Hoe komt vernieuwing tot stand, wat zijn de mogelijkheden, grenzen en beperkingen van innovatie-beleid. Moet je het studenten, uitvinders, wetenschappers en ondernemers makkelijk maken of juist niet, moet je ze flink spekken met budgetten of belastingvoordelen of komen de grote verbeteringen juist door grote problemen en stress tot stand? Het lijkt er op, dat zowel een veilige basis als een echte uitdaging en wat stress nodig zijn voor vooruitgang, maar in welke verhouding?

De tijden veranderen en we moeten ons aanpassen, een waarheid waar je niet omheen kunt; je kunt niet stil blijven staan in deze wereld. Wil een stad ook morgen en overmorgen niet alleen overleven, maar aantrekkelijk blijven, dan hoeven we misschien niet te groeien, maar aanpassen aan de ontwikkelingen is zeker nodig. Dat betreft alle sectoren en is voor velen een angstige gedachte. Verandering, is dat wel veilig, goed, noodzakelijk, is het bestaande niet goed genoeg, kunnen we niet met wat pappen en nathouden de boel aan de praat houden? Zal de

emergente natuur van complexe systemen niet zelf zorgen dat het goed komt?

Helaas, de wereldwijde ontwikkelingen, de transparantie van de globale economie en internet, de technologie en de ecologische en demografische ontwikkelingen kunnen we niet ontkennen. Verandering komt er, en de hoop is dat we er iets aan kunnen sturen. Positieve verandering, als we daar iets aan kunnen doen, noemen we innovatie. Dat staat hoog op de agenda, men zoekt naar de bronnen van dergelijke innovatie, subsidieert research, zet innovation hubs, startup programma's, incubators, kweekvijvers en Knowledge Miles op, maar waarom willen we innovatie? Willen we beschermen wat we bereikt hebben, of nog meer en nog beter worden, is de burger het doel, of het systeem, de toplaag en de fikkers, of zijn we alleen maar bang? Willen we verschil maken, of alleen maar overleven?

Economie en verdienmodel

Alles hangt samen, maar één van de belangrijkste zorgen is natuurlijk de economie. Zonder inkomen gaat het snel mis, een stad kan nog zo leuk zijn, gezellig, zorgzaam en spiritueel, als in de basis van de behoeften-piramide niet meer wordt voorzien, gaat het fout. De economie dus, die voorziet in werk, maar ook afhangt van onderwijs, instituties, wetgeving, belastingklimaat en de cultuur.

Over die economie wordt diep nagedacht, de WRR (Peter van Lieshout) bijvoorbeeld ontwikkelde inzichten in wat men dan het verdien-vermogen noemde, hoe gaan we in de toekomst de zaak draaiende houden en welke factoren spelen daar in mee. Men bekritiseerde de topsector aanpak, zag dat als te veel subsidies aan het bedrijfsleven, een soort welvaartsstaat voor bedrijven, innovatie zou meer, als in Duitsland, de hele samenleving moeten dienen. De Adviesraad voor Wetenschap en Technologiebeleid (AWT) ziet dat overigens anders en steunt dat gerichte steunbeleid.

Er is geen kennis-economie, alleen maar een leer-economie, de absorptie van steeds nieuwe kennis is waar de infrastructuur in moet voorzien. Leren en werken komen samen, permanente educatie is een noodzaak voor veel sectoren, leerrecht houdt misschien leerplicht in, ook na de initiële opleiding. De WRR wees er op, dat na een tijd van herverdeling van de welvaart we nu weer moeten kijken naar produc-

tieve kant van de economie. Dat is zeker verstandig, allerlei trends wijzen in die richting, maar het tekent ook het angstdenken, overleven als doel. We hebben de maakindustrie en de zeggenschap over basisvoorzieningen (nutsbedrijven) verkwanseld en weggejaagd, de privatisering heeft de controle over heel fundamentele factoren zoals huisvesting laten wegvloeien, gaan we dat oplossen met beter onderwijs, prestatiebeleid, adaptief besturen, responsieve instituties, flexibele infrastructuur, gekoppelde complexiteit en interactiviteit tussen overheid, bedrijfsleven en wetenschap. Dat een einde aan vrijblijvendheid, subsidie-afhankelijkheid en isolatie niet alleen in de wetenschap en onderwijs nodig is, moge duidelijk zijn.

De WRR insteek is in ieder geval duidelijker dan wat we aan ministeriële innovatieprojecten hebben zien vastlopen, en wordt dan ook goedgevoel genegeerd, ons wetenschapsbeleid blijft conservatief, uitgaan van topsporters onder elkaar, en zou een goede doorbloedingsimpuls kunnen gebruiken. Maar dan moet de ivoren toren wel opengezet worden en dat doen we niet door dezelfde soort initiatieven en aanpak die iedereen elders ook heeft.

De reddingsboei voor alle problemen zou innovatie zijn. Niet afwachten en meelopen, maar zelf initiatief nemen, op alle gebieden, maar vooral qua toepassing van de wetenschap en dat gaat dan vaak om technologie. Vernieuwing, uitvindingen, beter met minder; in alle voorspellingen, verdienmodellen, aanbevelingen komt dat steeds weer als de wonderolie naar voren.

We moeten innoveren, nieuwe wegen inslaan, veranderen en dan wijst men op hoe je dat zou moeten bereiken. Onderwijs omgooien, MKB steunen, innovatiefondsen, bankwezen en financiering aanpakken, meer 3D printing, VR of Big Data, meer dwang, minder dwang, nudging, transformatiebeleid, fiscale stimulansen, betere infrastructuur; iedere studie komt met een andere aanpak, andere analyses, maar heel zelden gaat men in op fundamentele vragen over hoe vooruitgang, verandering, of causation samenhangen met de mens en de evolutie. Ontwikkelingen uit het verleden bestuderen zou ons iets kunnen leren, maar doet dat zelden.

Survival of the fittest, epigenetica, allemaal mooie wetenschap, maar de toekomst voorspellen hebben we overgelaten aan de sci-fi schrijvers en filmmakers, innovatiebeleid blijkt schieten met zeer grove ha-

City	Tools for a changing world			Quality of life			
	Intellectual capital and innovation	Technology readiness	City gateway	Health, safety and the natural environment	Sustainability and the natural environment	Demographics and livability	Transportation and infrastructure
London	18	22	21	24	17	5	8
New York	28	27	21	22	22	31	23
Singapore	17	25	22	25	14	22	11
Amsterdam	22	28	28	27	22	22	22
Toronto	28	18	17	27	26	22	23
San Francisco	28	28	18	28	28	22	23

gel op doelen die niet alleen bewegen maar vaak projecties zijn van onze eigen angsten. Het zijn overigens juist die angsten en onzekerheden, die de ontwikkeling bepalen. De groei van minderhedenbuurten, de maatschappelijke isolatie die daarmee samenhangt, religieus fundamentalisme, dergelijke ontwikkelingen zijn net zo bepalend voor het innovatie-klimaat (en in brede zin is dat ondernemer) als dure bureautjes en instituties die start-ups zouden moeten gaan helpen. Innovatie stimuleren is geen kwestie van de winnaars belonen, want het succes is al die beloning, maar van klimaat, van een positief substraat waarop de vrijheid (het creatieve, andere, ambitieuze) kan bloeien.

Voor een stad als Amsterdam blijken de belangrijke innovaties meestal niet uit de reguliere programma's, fraaie instituties en gesubsidieerde projecten te komen, maar uit weerbarstige hoeken, uit bijna anarchistische initiatieven, uit protesten en eigenwijsheid, in tegenwind en ridicule te groeien. Voorbeelden als Nicolaas Kroese, Rober Japser Grootveld, Peter Giele, Rop Gonggrijp, ontwikkelingen als Paradiso, de Digitale Stad, drijvende eilanden, witte fietsen, de marihuana en de porno-industrie, de festivals, TomTom, Booking.com, wat ligt er echt ten grondslag aan innovatie?

Competitie en concurrentie wordt vaak als factor aangehaald, elkaar opstoten tot grote daden; brengen juist niet oorlogen de meeste innovaties voort? Competitie is een vervolg van verschillen, van ongelijkheid, en dus in essentie weer van diversiteit, een van de grondthema's in dit boek. Het zijn de verschillen die in levende organismen voor actie zorgen, voor ontwikkeling én stabiliteit, voor transformatie en veiligheid. Dat zijn in zekere zin tegenstellingen, want rust, stabiliteit en veiligheid combineren met uitdaging, actie, beweging is geen eenvoudige opgave. Het sociale en het individuele, iedere cultuur en samenleving is een compromis tussen die twee.

City	Economics				
	Demographics and livability	Transportation and infrastructure	Economic clout	Ease of doing business	Cost
29 London	31	26	31	27	18
30 New York	31	16	30	26	23
29 Singapore	31	21	26	31	19
28 Amsterdam	31	16	31	16	26
27 Toronto	23	30	23	28	34
26 San Francisco	30	19	28	26	27

Als we zien dat in rapporten over stedelijke ontwikkeling zoals in PwC's 'Cities of Opportunity' research thesis "the more well-balanced a city is socially, economically and environmentally, the better it will fare for businesses, residents and visitors" de stabiliteit vooropstaat, hoe is dat te rijmen met de rol van concurrentie en de behoefte aan innovatie, met disruptive technology? Of gaat het om het scheppen van een stabiele bodem, een substraat en infrastructuur die moet 'kloppen', waarop dan de innovatie kan rusten? Dan zou denken in lagen en het rangschikken van factoren op die manier misschien meer opleveren, dan kunnen stabiliteit en verandering samengaan. In organische systemen (en in onze geest, zoals Plato in de Phaedrus zo mooi liet zien) zijn stabiliteit en expansie altijd beide actief.

De innovatie-aanbevelingen zijn vele, zoals dat we ons moeten richten op top- of kernsectoren (waar we al sterk in zijn), maar anderen stellen weer dat we het innovatiebeleid moeten verleggen naar thema's die wereldwijd bepalend zijn voor de economische groei en welvaart.

Men spant ook graag het paard achter de wagen en gebruikt kringredenties, zoals dat er meer innovatie komt als het bewustzijn over de grote positieve invloed van innovatie op onze maatschappij in brede lagen van de bevolking groeit. Dat innovatie ook verlies van werkgelegenheid en angst brengt, dat de mens in essentie behoudend is en vaak xenofob wordt dan licht vergeten. Er zijn maatstaven ontwikkeld, zoals de Global Competitiveness Index (GCI) van het World Economic Forum, daar heeft Nederland in 2013-2014 met een score van 5,42 (schaal 1-7) GCI een achtste plaats bereikt.

Adviseurs komen dan met mooie plannen en analyses van het innovatieprobleem, zoals PwC dat vier te optimaliseren gebieden noemde, zoals:

- Human resources: Voldoende getalenteerde en gemotiveerde mensen (studenten, werknemers én ondernemers) met sterk ontwikkelde vaardigheden als creativiteit, flexibiliteit, doorzettingsvermogen en teamgeest die innovatie als ‘a way of living’ beleven.
- Het investeringssysteem: Voldoende aanbod van concurrerende private en publieke financiering om fundamenteel onderzoek in Nederland mogelijk te blijven maken, maar vooral om toegepast onderzoek en demonstratieprojecten te bekostigen om daarmee de ‘time to market’ van innovaties te verkorten.
- Onderzoek & Ontwikkeling: Een excellent netwerk van universiteiten, onderwijs-, kennis- en onderzoeksinstellingen, innovatieve bedrijven bekostigd door publieke en private R&D-uitgaven.
- Faciliteiten voor ondernemers: Een complementair instrumentarium door de overheid geregisseerd en deels gefinancierd voor en door ondernemers.

Men praat over een innovatie-ecosysteem, dat zou een open en robuust netwerk van topspelers vanuit bedrijfsleven, onderzoeks- en kennisinstellingen, zakelijke dienstverlening en overheid moeten inhouden.

Rangorde in concurrentie, is dat innovatie?

Een stad is het innovatieplatform bij uitstek, de nodige ‘resources’ komen er bij elkaar, de economische motor kan er snel op gang komen. In een specifiek op Amsterdam gerichte en door Amsterdam betaalde (!) studie van PwC, waarin men de stad een vierde plaats toekende op de ranglijst van 31 succesvolle steden (Londen is de beste), met een toppositie voor ‘Health, safety and security en ook voor ‘Sustainability and the natural Environment’, zien we een aantal factoren die PwC belangrijk achtte. Dat men daarbij vooral naar harde feiten keek, kwantificeerbare dingen is enerzijds logisch, anderzijds erg beperkt. Men geeft zelf wel toe dat indicatoren als ‘Intellectual capital and innovation; Health, safety and security; Ease of doing business; Technology readiness; en Demographics and livability’ elkaar overlappen, maar relateert die helaas niet aan psychologische grondslagen, en aspecten als schoonheid, geluk, gezelligheid vragen ook een andere en misschien meer intuïtieve insteek (zie appendix geluk in de stad).

Allerlei vragen zijn niet politiek correct. Is de beschikbaarheid van hash en weed een factor geweest in het aantrekken van intellectueel en creatief talent voor Amsterdam? Is de sexindustrie een extra attractor voor internationale bijeenkomsten, houden parkeertarieven de opgroeiende generatie van buurlanden weg, welke rol speelt het feest-, festival-, gay-image in bedrijvigheid en innovatie? Houdt ouderen-toerisme (cruises) juist jongeren weg, voelen toeristen zich belazerd door taxiprijzen, bedreigd door boerka's of hangjongeren? Zijn alternatieve festivals, universiteiten, miljonairs-beurzen aanleiding tot gevaarlijke protestbewegingen, het soort innovatie waar de gevestigde orde niet op zit te wachten? Maakt te grote diversiteit qua vermogen (Piketty) de weg vrij voor revolutie (ook innovatie)? Zou de doofpot openen ofwel het verantwoordelijk stellen van de politici en regenten (de fikser-generatie) voor de missers creatieve energie vrijmaken? Er zijn heel veel vragen die niet gesteld mogen worden, deels omdat de antwoorden te duidelijk de status-quo aantasten.

Vooran in welk opzicht

PwC noemde Amsterdam één van de 'smartest cities' in de wereld, met smart government, smart business en smart citizens, die ook nog samenwerken via een ICT community. Het is de vraag of dit soort rapporten enige waarde hebben, PcW draait uit wat men vraagt, de aanbevelingen zijn vrijwel dezelfde als aan andere steden, het lijkt erg veel op Elschoot's Wereldtijdschrift en 'wij van WC-eend', vanity publicity.

De toegenomen communicatie en toegang tot kennis door internet wordt vaak gezien als de motor voor innovatie. Meer internet, meer netwerken, dan gaat het vanzelf is de gedachte. Netwerken is een soort smeermiddel, daarmee gaan we nog van alles uitvinden, door meer communicatie komt er meer innovatie. Dat valt tegen, de waarde van een netwerk blijft niet groeien, op een gegeven moment is er zoveel ruis en zoveel intern conflict dat het dicht loopt. Dan gaat de entropie, de vervlakkende kant van totale transparantie een rol spelen, een effect dat op de lange duur als het grote probleem in cyberspace gezien kan worden.

Op korte termijn zijn er wel voordelen; kennis delen en intentie ophijpen is een eerste stap in problemen oplossen. Netwerkspecialist Jaap

van Till wijst er op, dat juist de verschillen in netwerknodes vruchtbaar kunnen zijn. Zoek de tegenwind, zoek de tegenpolen, dat geeft het meeste resultaat! Alles hetzelfde verstart, er zijn nieuwe impulsen, nieuwe invloeden nodig.

Innovatie heeft te maken met aanpassing, reageren op uitdagingen, problemen en verandering. Je zou kunnen stellen dat de evolutie van het leven een voortdurend proces van innovatie is. Maar hoe kunnen we dat sturen?

“Tom Poes, bedenk ’n list” is Heer Bommel z’n manier om problemen op te lossen, maar waar is de Tom Poes in een organisatie of in de samenleving te vinden? Kun je die selecteren op basis van gedrag, psychologische testen, dopamine niveaus of is het een genetisch gegeven. Ondernemen (een essentieel soort innovatie) is noodzakelijk, maar wordt je als ondernemer geboren of kun je ze opleiden en hoe dan? De psychologie is hier nog niet uit, omdat met name de onbewuste motieven hier een rol spelen, maar het onderwerp wordt druk bestudeerd.

Disruptive technology

Juist nu door de toegenomen connectiviteit bijzondere vindingen (goede en kwade) zich razendsnel verspreiden is het determineren van innovatie en innovatoren essentieel voor iedere organisatie die wil overleven. Ook voor de samenleving is dat van belang, want de gevolgen van bijvoorbeeld robotica, AI of 3D printing kunnen heel ingrijpend zijn.

Er zijn zogenaamde disruptieve inzichten of uitvindingen, die zo veel kracht hebben, dat ze een revolutie veroorzaken, een eigen leven gaan leiden en tot enorme bloei komen. Ze hebben iets unieks en aanstekelijks, waardoor ze zich verspreiden als virussen, nauwelijks geremd door de normale barrières en met een eigen energie. Een aan de andere kant zijn er megaproblemen zoals de opwarming en peak-oil, die zonder creatieve oplossingen voor rampen gaan zorgen.

Het vinden en steunen van de innovaties die echt een verschil gaan maken is waar het eigenlijk om draait, ook al pakt het soms anders uit en is innovatie ook een game changer zoals bij wat men dan ‘disruptive technologies’ noemt, zoals 3D printing of zelfsturende auto’s en drones. Dan gaat het dus om uitvindingen of ontwikkelingen

die heel drastisch het hele denken of zelfs de hele maatschappij kunnen beïnvloeden. De drones in de oorlogvoering, genetische modificatie van gewassen, het gebruik van smartwatches zoals de Apple Watch voor fitness en medische toepassingen en tele-medicine zijn potentieel ook van die disruptieve technieken.

Wie daar goed op inspeelt kan veel geld verdienen, voorbeelden als Amazon en Google maken dat duidelijk, maar het is natuurlijk wel een bedreiging voor de bestaande orde.

Het draait dus om innovatie, dat is een soort tovermechanisme, de heilige koe van het informatietijdperk. Het brengt vooruitgang, vernieuwing, dus staat het bovenaan in de lijstjes van doelen voor bedrijven en de politiek. Helaas blijft het vaak daarbij; de eindeloos mislukkende overheidsinitiatieven geven wel aan dat het niet alleen een kwestie van geld is.

Venture capitalists, innovatiecoaches en, hopelijk, de sturende krachten in wetenschap en bij de overheid willen dergelijke ‘disruptieve’ vernieuwingen bevorderen en vooral tijdig sonderen. Want juist in de beginfase is steun relatief goedkoop en kun je de uitgroei stimuleren of, wanneer het negatieve gevolgen heeft, die tijdig indammen.

Ondernemers, NGO's, de overheid, ze gooien er grof geld tegenaan, in incubatie- of coöperatie-opzetjes, via venture capital en in private-public samenwerking. Het lijkt erop dat net als bij reclame het grootste deel van de er aan bestede energie niets oplevert. Er zijn leuke initiatieven, zoals kijken naar kunst (Leonardo da Vinci was kunstenaar én uitvinder) en daar inspiratie uit putten, of zelfs kunst integreren in de organisatie. Kunst is anti-entropisch op een andere manier dan R&D, en dat is misschien de aanvulling of het rationele onderzoekswerk.

Het is belangrijk is het om de mensen die innovatieve ideeën (kunnen) hebben te traceren, te zoeken naar wat epigeneticus Bruce Lipton het “Butterfly gen” van de pioniers noemt. Hen samenbrengen lijkt een van de toverformules. Grote sprongen in bijvoorbeeld de fysica blijken vaak het resultaat van (tijdelijke) samenwerking en ontmoetingen van creatieve geesten.

Verandering bewerkstelligen in wetenschap, kunst en de samenleving, het change agent zijn en out-of-the-box denken; het is namelijk geen

universele eigenschap en is ook maar beperkt gerelateerd aan intelligentie. Dat talent is moeilijk te meten of te voorspellen. Maar dan is de vraag natuurlijk, hoe kun je verandertalent stimuleren of vinden?

Vooruitgang of chaos

Veranderingen die op termijn de gang der dingen wezenlijk gaan veranderen zijn er altijd geweest. De geschiedenis van de wetenschap gaat er prat op. Meestal waren het uitvindingen, die voortkwamen uit oorlogvoering of door harde noodzaak door klimaatveranderingen of rampen. Ze pasten in het tijdsgewricht zoals de ontdekking van de boekdrukkunst maar zijn ook heel vaak zijn terug te voeren op een of enkele geïnspireerde individuen.

De wereld verandert en doet dat al heel lang, we zijn al vijf miljard jaar op weg naar de toekomst. De biologische evolutie, leven dus, zou in een materialistische visie het gevolg zijn van random mutaties en selectiemechanismen. Dat verklaart nauwelijks de richting en het ontwikkelen van structuren en informatie die tegen de entropie (vergrijzing-afvlakking) tendens ingaan. Nu lijkt de vraag naar de oorzaak van verandering (causation) een filosofische kwestie. In de praktijk is het echter wel van belang te bekijken hoe nieuwe ontwikkelingen, innovatie en verandering eigenlijk ontstaan.

Innovatie wordt (zonder veel realiteitszin overigens) vaak gelijkgesteld aan vooruitgang en dat sturen is een soort heilige graal aan het worden. Verandering, liefst een verbetering qua comfort, kosten, ecologische belasting of winst is waar men naar streeft, maar een brede visie op wat dat ook nog verder ten goede of ten kwade veroorzaakt begint pas door te breken. De vraag of we gelukkiger worden van al dat moois en dat ook op termijn blijft meestal onbeantwoord.

In de huidige groeispurt van connectiviteit door digitale media gaat de verandering soms heel snel, internet heeft zich als een virus verspreid en dringt diep door, ook in de machinale wereld met M2M communicatie. Er ontvouwt zich een wereld, waar alles met alles verbonden is, waar transparantie de norm is, privacy een illusie en netwerken de modus operandi.

Dat die transparantie op den duur de speculatieve winsten verkleint, de verschillen elimineert, schaalgrootte benadrukt en vergrijzend (entropisch) werkt in allerlei opzichten wordt nog niet als serieus probleem gezien. Dat internet en real-time communicatie ook de terugkoppelingen in de techniek, economie en de politiek verkort, minder dempt en daardoor instabiel kan maken wordt al helemaal genegeerd. De rust is uit het systeem, we zweven van crisis naar crisis, de publieke opinie is een windvaan; lange termijn denken en doen worden opgeofferd aan de waan van de dag, de beurs en de media.

Bij die versnelde en versnellende ontwikkeling zijn we niet veel opgeschoten bij het begrijpen van de oorzaken van verandering, van innovatie of van het leven zelf. We meten van alles, weten hoe het zich ontwikkeld, zien de invloed van omgevingsfactoren en kunnen wat meer sturen, in de genetica, in incubatie van leven buiten de baarmoeder, maar een “Godsdeeltje der Verandering”, een evolutionair stuurmechanisme boven random mutatiemechanismen en chaosmechanismen is nog niet ontdekt. Dat laten we aan de theologen en het geloof. De wetenschap heeft zich wat dat betreft geïsoleerd van het leven en de werkelijkheid. Men zou ook oplossingen en methodes op basis van het extradimensionale, het niet meetbare moeten zoeken. Richting en doel vinden we niet in de materiële dimensies maar daar waar informatie, complexiteit en negentropie (negatieve entropie) vandaan komen en creativiteit wortelt, zoals de kunst. Dat is die andere wereld, die de wetenschap ontkent.

Ontdekken of uitvinden?

De oude Grieken waren wat dat betreft duidelijker, Plato sprak niet over uitvinden, maar zag alles als ontdekken of kopiëren, als komend vanuit een andere (ideale) wereld.

Toch valt er wel wat te zeggen (misschien niet meer dan speculeren) over mutaties, over filtering van mutaties en het ontstaan van bijzondere ideeën (singulariteiten). Inzichten in de psychologie, met name in de ontwikkelingspsychologie, in persoonlijkheidskenmerken en de invloed van omstandigheden (de epigenetica in brede zin) vertellen wel iets over hoe vindingen ontstaan, gedijen en uitgroeien tot change agents. Met name het analyseren van succesvolle innovatoren en ont-

wikkelingen heeft geleid tot een wetenschap en discipline die we “verandermanagement” kunnen noemen.

We weten nog steeds niet waarom deze of gene geniale gedachte ontstaat, maar begrijpen wel beter hoe je optimaal zou kunnen omgaan met nieuwe inzichten die opkomen en hoe we ze kunnen helpen verder te ontwikkelen. Het conservatisme van vroeger is, zeker in het bedrijfsleven en aan het front van de veranderingen veel minder geworden. De wetenschap en academia zijn daar helaas nu eerder een remmende factor in. Ook de manier waarop de politiek met innovatie omgaat is een aanfluiting, mislukken is bij overheidsprojecten bijna ingebakken. Het inzicht, dat innovatie en kleinschaligheid (of is het ruimte voor individueel afwijken) samenhangen, is wel gegroeid. Alles verandert, zei Heraklitus al. In de levenscyclus van ieder idee, product of organisme (ook de mens) zijn er verschillende stadia en invloeden. Alles wat bestaat is tijdgebonden is, zelfs het universum zoals we dat denken te kennen. Tijd in die zin is het kenmerk van manifestatie, de brug tussen het zichtbare en onzichtbare. Alles is daarnaast onderhevig aan externe invloeden. Hoe meer iets verbonden is en afhankelijk van andere zaken, des te instabieler wordt het, des te meer gaat de ontwikkeling afwijken. In biologische termen gaat het fenotype afwijken van het genotype, in cyberspace zien we dat ideeën sneller een eigen leven gaan leiden. Het oorspronkelijke idee wordt aangepast, ontwikkelt zich. Dat wordt gemakkelijk ook als innovatie of creatie aangeduid, maar is als proces meer ontwikkeling en aanpassing en ook makkelijker te sturen.

Van simpele producten maken we varianten en opvolgers, aanpassingen aan de mode, zelfs de iPhone kun je nu in kleurtjes krijgen. Aan die aanpassingen zijn wel grenzen aan, schapruijme bijvoorbeeld en het kosten/opbrengsten plaatje, maar meestal groeit men tot dergelijke grenzen overschreden zijn. Net als dat het “Peter-principle” aangeeft dat men in carrières meestal doorgroeit tot het niveau van incompetentie is bereikt zien we ook bij productontwikkeling dat men vaak te ver doorschiet in het aantal variaties en versies.

Het is mogelijk de ontwikkeling van een idee (naar product, dienst, onderneming, wetenschap, etc.) te vergelijken met de ontwikkeling van de mens (en andere organismen). Er is een soort begin, de echte innovatie, een genotype dat ontstaat in de geest van een enkeling en

dat gaat groeien en zich ontwikkelen, maar dat ook aanpassingen gaat vertonen aan de omgeving. Er ontwikkelt zich een persoonlijkheid of fenotype dat de oorspronkelijke bedoeling (de genen) nog wel in zich draagt maar een eigen gezicht heeft.

De echte vonk

Het geniale van mensen als Steve Jobs was dat ze, natuurlijk geïnspireerd door wat ze oppikten (bij Apple kwam dat vaak van Xerox' PARC) een eigen en eigenzinnig concept durfden en konden neerzetten. Anderen gingen daarmee verder en nu is Jobs' visie al bijna verwaterd door variatie en fenotypische aanpassingen, maar de energie is nog voelbaar. Nu was Jobs geen standaard mannetje, hij stond open voor alternatieve inzichten, gaf zelf toe dat LSD hem de ogen opende voor een andere werkelijkheid en was gepekeld in het new age denken en esoterische inzichten. Daarbij was hij een lastige en eigenlijk slechte baas. Je zou kunnen stellen, dat zijn niet zo positieve jeugdervaringen (hij werd opgevoed door vrij eng denkende pleegouders) hem de drive gaven om verandering te zoeken. Dat zien we bij meer innovatoren, ze zijn gegroeid en gelouterd door de tegenwind, die hun vlieger deed stijgen. Het blijkt ook dat 'affective disorders', zoals depressie en autisme en 'mood disorders' soms tot bovenmatige creativiteit kunnen leiden, net zoals niet normale links-rechts coördinatie in de hersenen. Vreemd genoeg wordt 'openstaan' voor andermans ideeën vaak geassocieerd met creativiteit, maar blijken hypercreatieven zich toch zeker innerlijk te verzetten tegen de gangbare opvattingen.

Er zijn er (op basis van neurologische research) aanwijzingen dat zowel positieve als negatieve gevoelens en stemmingen (affects) de creativiteit positief kunnen beïnvloeden. Dat zou kunnen inhouden dat creatief denken een reactie is op emotioneel uit balans zijn, een manier om daarmee te dealen.

Creativiteit in die zin is, net als de ontwikkeling van symbolische taal, mogelijk een logische component van evolutionaire ontwikkeling in de zin van het natuurlijk reageren op veranderende omstandigheden en het zoeken naar mogelijke antwoorden daarop.

Van frustratie naar innovatie

Nu zou je uit de creatieve impuls gebaseerd op negatief affect (gevoelssituaties) kunnen afleiden, dat bijvoorbeeld onderwijs (voor zover dat ten doel heeft vooruitgang te bevorderen) helemaal niet zo makkelijk moet zijn. Je moet het juist extra moeilijk maken. Dat zou een factor kunnen zijn die echte (genotypische) innovatie bevordert. Dat is wel wat anders dan wat er nu wordt gedacht. Weg met subsidies, steun, pamperen en stimuleren, laat de besten maar boven komen drijven. Dat is marktdenken, concurrentie zien als de beste filtering, de overlevers hebben hun talenten onder druk moeten ontwikkelen, de achterblijvers worden de onderklasse.

Niet erg sociaal, maar in zekere zin ook wel wat aan de basis ligt van Silicon Valley. Het lijkt misschien dat alles daar ging om steun en een positief klimaat, maar in feite is het daar een grotere ratrace dan elders, een pressure cooker waarin de besten overleven. De imitaties van dat model zijn dan ook voor het grootste deel vastgelopen, drijven op overheidssteun en zijn leuke netwerk werkverschaffers. Meer kijkers en begeleiders dan initiatiefnemers, meer behendige subsidieverkrijgers dan innovators, helaas veel weggegooid geld en energie, terwijl de echte uitvindingen weer ergens in een achteraf garage plaatsvinden. Bovendien maakt makkelijk reizen, cyberspace en internet communicatie de uitwisseling zo makkelijk, dat fysieke concentratie en het idee van superuniversiteiten of incubatie-instituten zoals Amsterdam dat nu weer wil, misschien wel achterhaald is.

Andere modellen

Op dit moment wordt in landen als China en India, maar ook in Afrika met indrukwekkende groeicijfers gescoord, maar blijkt dat toch weer vooral een kwestie te zijn van kleinschalige initiatieven. De overheid kan stimuleren, grote bedrijven maken luxe en communicatie bereikbaar, maar het zijn de kleine mannetjes en vrouwtjes die de welvaart echt dragen. Winkeliers die zakenmensen worden, sociale ondernemers die hun situatie uitbuiten, politici die wat meer doen dan hun boekje voorschrijft, niet alleen zakkenvullers maar ook idealisten die met oplossingen komen en samen die groei veroorzaken en hun achterstand inhalen en meer. Die innovatie vraagt wel om een klimaat (wetgeving, stimulering, zachte dwang (nudging), uitprobeerkansen,

financiering, misschien zelfs wat corruptie) dat dit toelaat. Blijkbaar is dat in de groeilanden beter geregeld dan hier, waar het klimaat soms eerder verstikkend en het sociale en gelijkmakende wint van individuele ambitie. Democratie, sociaal besef en misschien wel onze erg Westers geïnspireerde mensenrechten zijn blijkbaar niet het universele groeihormoon; tegenwind doet de vlieger stijgen.

Origineel en/of adaptief

Een origineel en diep idee met verstrekkende gevolgen is zeldzaam. Meestal gaat het om aanpassingen, langzaam veranderende inzichten. Die zijn misschien gebaseerd op dat oorspronkelijke idee, maar het is meer vormgedreven, meer buigend naar specifieke toepassingen. Dat betekent dat in de latere fasen (waar meer development en minder research aan de orde is) de veranderingen een geleidelijker en meer permanent karakter krijgen en daarin ook meer te sturen zijn.

Het onderscheid tussen echt originele ideeën en het verder ontwikkelen ervan is ook fundamenteel in het gebruik van allerlei creativiteits-verbeterende technieken. Problem solving workshops, brainstorming sessies, vrije associatie, prototyping, reverse engineering, gestructureerde probleemanalyse, er is van alles qua creativiteits technieken om verder te komen met individuen of groepen. Het is opvallend dat men daarbij technieken als LSD of drugsgebruik, meditatie, bidden, lucid dreaming, hypnose en dergelijke, wel gebruikelijk in de kunst- en muziekwereld, in zakelijke omgevingen vaak uit de weg gaat. Als creativiteit in wezen niets anders is dan toegang krijgen tot een onderbewuste werkelijkheid zou daar een meer productieve aanpak gevonden kunnen worden.

Creativiteit

De theoretische visies op creativiteit als basis van nieuwe ideeën en producten zijn velerlei, de meeste hebben te maken met de “4 P’s” - proces, product, persoon en plaats. Hoe ontstaat creativiteit, wat is het resultaat in welke vorm, door wie of welk soort persoon en in welke setting. Natuurlijk is ook kritiek geven op een idee, het verbreden, versmallen, kaderen of integreren en relateren creatief, maar anders en minder uniek. De essentie van echt revolutionaire (genotypische) innovatie boven fenotypische ontwikkeling is toch dat een heel nieuw

idee ontstaat. Creativiteit is dus gevarieerd, ook qua niveau, er is kleine c en grote C creativiteit, niet alles hoeft wereldschokkend te zijn.

Wat in dit soort analyses, die set en setting benadrukken, ontbreekt is de magische factor. Welke externe maar fundamentele factor is de basis van een idee, wat maakt dat iemand zich überhaupt ergens druk over maakt en ergens een klik ziet.

Hangen creativiteit en innovatie met elkaar samen? Dat is een interessante vraag. Net als het IQ van iemand, gebaseerd op een mengsel van verschillende gebieden en niet altijd relevant, is ook creativiteit een eigenschap met verschillende pijlers. Je kunt creatief zijn in tegenwoord, om uit moeilijkheden te geraken, maar ook vanuit een soort mystieke verbinding met het al en wat is het meest relevant in een gegeven situatie? En is het jezelf opzadelen met een moeilijk probleem niet een soort interne foltering, die oplossingen vanuit een dieper niveau oproept? Heel veel uitvindingen en inzichten komen voort uit dromen, het onderbewuste verwerkt de impuls en de frustraties en draagt een beeld of inzicht aan. In die visie is innovatie dus gekoppeld aan een oplossing en is het idee dat mooie visies of inzichten vanzelf komen dus minder logisch.

Wat is dan wel het geheim, de verborgen formule voor innovatie? Daar is nog geen eensluitend antwoord op, de HR (personeels) goeroes praten over selectie, stimulering en begeleiding, de venture capital mensen praten over worsten en beloning, de psychologen over personality types, de neurologen over dopamine, de netwerkgelovigen over uitwisseling en community effecten. In retrospect (kijkend naar gelukke innovatie) hebben ze allemaal een beetje gelijk, maar wat ontbreekt is een brede visie op het hoe en waarom van verandering en hoe die samenhangt met leven, groeien, bestaan. Dat klinkt wat vaag, in de praktijk zien we echter dat de successen in venture capital, in technologie en in ondernemen veel meer samenhangen met intuïtie en gevoel dan met planmatige analyse en begeleiding. Structuurbegeleiding en businessplannen zijn zoethouders, het gaat om de mensen, dat blijkt iedere keer weer. De intuïtieve aanpak en dat betekent toelaten van niet wetenschappelijke, niet logische en irrationele factoren werkt het beste. Misschien zou de les moeten zijn, dat innovatiebeleid en change management veel meer te maken hebben met het onderlinge

contact (van individuen, organisaties, bewegingen) met het andere, onderbewuste en virtuele dat zich onder al dat rationele afspeelt. Change- en innovatie-management is een mensenvak, en omdat mensen vooral irrationeel opereren niet makkelijk te vatten in regels, structuren en matrices. Wie bedenkt een methode om het change (innovatie) quotiënt van mensen en organisaties reproduceerbaar in kaart te brengen? Zo'n INQ indicatie of Creativity Quotient zou voor change management (en dat is wat anders dan een organisatie leiden en op de winkel passen) zeer waardevol zijn. Er zijn wel een aantal tests zoals de Torrance Tests of Creative Thinking en verschillende Divergent Thinking tests en andere psychometrische manieren om via divergentie of associatie indices een indruk te krijgen van het innovatiepotentieel.

Die gaan echter voorbij aan wat voor mij de essentie is van echte innovatie, toegang tot de onzichtbare wereld via het onderbewuste. Dat kun je inspiratie noemen, of toegang tot je innerlijk kind, en hoe je daar komt, door ellende, tegenspoed, psychedelische of mystieke ervaringen, is niet zo belangrijk; wat telt is wat er uitkomt.

Innovatie heeft ook in een rituele context, we gebruiken rituelen om verandering te begeleiden of te bewerkstelligen. Is bijvoorbeeld een universiteit of zelfs de hele wetenschap geen groot ritueel met het doel de toppers te vinden, samen te brengen en te helpen?

De essentie van rituelen (naast sociale functies) is dat men daarmee het ego, dat in de weg staat van het contact met het onderbewuste, probeert te passeren. Veel van de zogenaamde creatieve processen en innovatie-trainingen beogen hetzelfde en kunnen we dus met een rituele bril bezien. Dat komt neer op een situatie scheppen waarbij de persoon of de groep de kans krijgt in contact te komen met de diepere en onbewuste lagen, waar ook de creativiteit zetelt. Dan is wel initiële veiligheid (structuur) nodig. Pas dan durven we dieper te gaan, de ongebaande paden te verkennen, de creatieve vonk te zoeken.

Bij rituelen past een zekere herhaling, een vertrouwde situatie en een liturgie die je in de stemming brengt (om verder te kijken). Dat is wat universiteiten, incubatie opzetjes en al die trainingen eigenlijk doen of beogen te doen, al zullen de investeerders, professoren, trainers en coaches die visie op hun aanpak niet delen.

Op de vraag of stimulatie danwel repressie de beste resultaten oplevert kunnen we kijken naar de Phaedrus paarden (Plato). We hebben een tamme en en wilde component en die staan niet tegenover elkaar, maar moeten beiden de kar trekken. Je moet ze dus ook beiden te eten geven, zorgen dat het structurele, tamme, organisatorische deel in orde is, maar ook ruimte voor het wilde laten. Kennis én durf, structuur en vrijheid, beide zijn nodig maar de vrijheid is bepalend. Zonder een goede structuur komt er chaos, met alleen structuur verzandt de zaak. Schudden aan de boom helpt, als de boom stevig is verankerd!

Bronnen: diverse WRR rapporten

Naar een lerende economie, nov. 2013 WRR, met o.m. Peter van Lieshout

PwC: Amsterdam - A City of Opportunity, 2014, opdracht van de Amsterdam Economic Board

17 Disruptive Technology

De toekomst van de samenleving en dus van de stad is in zekere zin moeilijk te voorspellen, omdat we te maken krijgen met wat men wel ‘Disruptive Technologies’ noemt, technieken die de zaak fundamenteel omgooien. De boekdrukkunst, telefonie en het internet zijn voorbeelden, men denkt dat robotisering, 3D printing, Big Data en de zelfrijdende auto (bus, boot, vliegtuig) ook verstrekken- de gevolgen zullen hebben.

Omdat ze verstrekken- de gevolgen hebben, is er nu veel aandacht voor dergelijke technologische sprongen. Dat daarbij niet alleen naar de praktische aspecten zoals infrastructuur en het vestigings- beleid gekeken moet worden, maar naar de effecten op de hele sa- menleving en met name naar de diversiteitsgevolgen zoals dat hele volkstammen werkloos worden en we daar wat aan moeten doen.

Dat niet alleen het vervoer tussen steden met zelfrijdende auto’s gaat veranderen, maar dat op den duur ook het binnenstadse ver- voer automatisch gaat is te voor- zien. Wat betekent dat echter

voor het wegennet, de vervoerspatronen, de werkgelegenheid voor chauffeurs, autobedrijven, voor parkeervoorzieningen en wat als

we daar de maker-trend en 3D printing bij betrekken, als iedereen thuis met een download en een 3DFood-processor (ChefJet) of make-up machine (Mink) van alles zelf kunnen maken. Er is wel gesteld dat zo’n home

make-up fabriekje een industrie van 55 miljard onderuit kan halen. Het via 3D maken van bouwonderdelen is ook zo'n trend, we bouwen al lang modulair op basis van middelgrote onderdelen zoals wanden en plafonds, maar daar kan dus nog een stap in gemaakt worden.

Nieuwe 3D-printers, die ook met carbon fiber (en grafeen is de grote belofte) heel sterke onderdelen kunnen maken en grote spelers als HP maken 3D printing een serieuze zaak. Men wil duidelijk de prosumer markt gaan bewerken of zelfs scheppen, in een 'blended reality' aanpak waar complete workstation met allerlei randapparatuur in passen, dus ook 3D printers, virtual reality,

De prosumer

De consument en de producent groeien in elkaar, we noemen dat de prosumer. Iedereen die zijn gegevens op Facebook zet werkt daar al in zekere zin in mee, want zijn of haar gegevens worden weer verkocht en zijn feitelijk productie door de gebruiker.

Er is een nieuwe markt en branche van kleine zelfstandige ontwerpers, kenniswerkers, auteurs, fotografen en handwerkers die met dit soort technologie kleinschalig en toch met hoge kwaliteit ontwerpen en verkoopbare producten kunnen maken, demonstreren en in kleine oplagen ook leveren. Het is nog geen huiskamer technologie, maar wel iets voor de tussenlaag creatieve geesten die nu een nieuwe tool krijgen aangereikt. Innovatie, dat weten we ondertussen, komt niet van boven, het zijn de kleine bedrijven en éénpitters die out-of-the box denken.

18 Cyberspace in de urbane context

De smart city is in zekere zin wel in zicht, al blijven naast de kwesties als welke diensten nu van overheidswege aangeboden, gereguleerd of vrijgelaten moeten worden wel hangen, denk aan de taxidelen problematiek van Uber, er zijn veel vragen over hoe je dat delen-economie concept uitrolt. Welke groepen dreigen uit de boot te vallen, welke netwerken zijn nog nuttig en welke dienen alleen de technology push. De echte behoeften van de burger afzetten aan wat de smart city aanpak kan bieden is moeilijk, en zal afwegingen en onderzoek vragen. Gezien de belangstelling voor het onderwerp laten we dat even over aan de smart city experts, in en buiten de gemeente.

Cyberspace in brede zin, als de virtuele wereld die zich naast de fysieke buitenwereld en de geestelijke binnenwereld aan het ontwikkelen is, verdient wel aandacht in het kader van de verbonden stad.

Wat is de lange termijn toekomst van cyberspace? Gaat cyberspace het concept van een virtuele datawereld og veranderen en hoe gaat het onze samenleving vormen. Met welke voorzienbare ontwikkelingen in de urba-

m
b
s
ee
n
g
vi
k
w
n

ne context moeten we nog rekening houden en welke ruimte moeten we scheppen voor niet te voorziene ontwikkelingen. Dat is niet alleen een kwestie van e-commerce, een veranderende binnenstad en wat automatische taxi's, er kunnen heel verontrustende ontwikkelingen komen. Zo is de overgang naar de cloud, de opslag in grote serverparken van van alles en nog wat, ook een aanslag op wat kleine computerbedrijven aan hardware en service leveren, en zouden die uit het stads-

beeld kunnen verdwijnen zoals nu de boekhandels en fotowinkels? Wat betekent effectiever energiegebruik, batterijsystemen die zonnecelenergie ook op woningniveau kunnen opslaan voor de behoefte aan energiecentrales, windmolens of kernenergie?

Er is nog geen eind aan wat cyberspace kan bengen? Kunnen we maar blijven doorgaan met gegevens opslaan? Is er een eind aan de techniek in zicht of begint het allemaal pas?

Een heleboel vragen komen op

Komen we om in de gehomogeniseerde, uitgevlakte brei van kennis, waar de diversiteit ten offer is gevallen aan de globalisering en we alleen nog als brave consumenten dienstbaar zijn aan wat grootmachten? Of gaan we juist nieuwe hoogtepunten beleven wat betreft wetenschap, kunst en individualiteit?

Is cyberspace het beloofde land waar in al onze behoeftes wordt voorzien? Lost de technologie haar eigen problemen weer elegant op of gaan we langzaam op in een nieuwe bestaansvorm, waarin natuurlijk- en kunstmatig leven naast elkaar bestaan en de bewuste computer de volgende stap is in de evolutie, zoals Ray Kurzweil profeteert? Wat is te voorzien qua ontwikkeling van cyberspace en in hoeverre gaat dat de stad en de burgers in de stad beïnvloeden.

Het is goed om te beseffen dat cyberspace en de transparantie die het internet meebrengt een entropisch effect heeft, het leidt (op termijn) tot vervlakking, tot afname van diversiteit en trekt iedereen omlaag tot het gemiddelde niveau. De globale effecten van de verbonden economie zijn wat dat betreft al duidelijk, werk gaat naar de goekdoopste plek, inkomens komen onder druk omdat het werk vaak ook elders gedaan kan worden, de middengroepen verdwijnen daardoor.

Naast de soms angstige perspectieven en scenario's die rationeel te bedenken zijn, zijn er ook positieve suggesties en visies. Komen we om in de gehomogeniseerde, uitgevlakte brei van kennis, waar de diversiteit ten offer is gevallen aan de globalisering en we alleen nog als brave consumenten dienstbaar zijn aan wat grootmachten? Of gaan we juist nieuwe hoogtepunten beleven wat betreft wetenschap, kunst en individualiteit en samen menszijn?

Volgens de Wet van Moore worden computers nog steeds krachtiger, zuiniger en kleiner en dat gaat - ook volgens chipmaker Intel - gelei-

delijk toe naar digitale systemen die alles kunnen maar niet meer groter hoeven te zijn dan een biologische cel. Computers worden zo klein en krachtig, dat ze overal ingezet kunnen worden tegen minimale kosten, in ieder geval wat de hardware betreft. Dat zou ook moeten gelden voor energieverbruik, opslag en transmissie. Maar wat gaat dat betekenen voor de mens, gaan we ons leven en lijf vol laten stoppen met chips?

Er zijn wel duidelijke perspectieven dat we nu of binnenkort altijd, overal en zonder beperkingen toegang zullen hebben tot computerkracht, het internet-of-things, wearables, en dat ons leven qua comfort en veiligheid daarmee beïnvloed gaat worden. We kunnen wellicht verwachten dat cyberspace 2.0 meer internet-of-things zal bevatten, cyberspace 3.0 meer artificial intelligentie en expert systemen, maar maakt dat veel uit?

Voorlopig is het samenwerken van mens en computer een logisch pad. Het combineren van de menselijke vaardigheden zoals patroonherkenning met wat de computer goed kan, dus het zware reken- en zoekwerk, is een realistische optie. Luis von Ahn noemt dat 'human computation', waarbij computer en mens elkaar aanvullen. Hij bedacht allerlei slimme methodes om gebruik te maken van de kwaliteiten van menselijke gebruikers van internet, zoals het classificeren van foto's via een spel (ESP) waarbij honderdduizenden spelers helpen om op een leuke manier die foto's van een passende aanduiding te voorzien.

De mensen die er hun beroep van maken de toekomst te schetsen, hebben hun eigen visie, die vaak neerkomt op het zien van breuklijnen in de ontwikkeling.

Futurologen

Volgens de futurist David Houle zijn we bezig aan een nieuwe fase van de globale economie, het informatie tijdperk met enorme groei door internet en computers en vooral mobiele telefonie is overgegaan in wat hij het 'shift' tijdperk noemt, de tijd van grote verschuivingen. De financiële crisis van 2008 was volgens hem het signaal dat die nieuwe fase ging beginnen, de integratie van de economie was ver genoeg voortgeschreden en de Westerse grootspraak en schuldafwenteling werkte niet meer; tijd voor een grote reorganisatie.

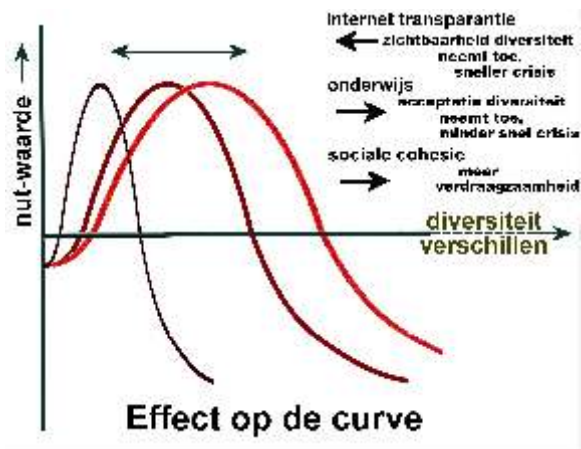
De recessie, getriggerd door de connectivity en globale afhankelijkheid, is de opmaat naar een nieuwe tijd. De oude meetpunten, zoals het BNP en de oude groeicijfers werken niet meer, de echte crisis kwam en komt veel harder aan dan de economen verwachtten, en is ook een global gebeuren, maar het echte BGP (Bruto Global Product) kunnen we niet becijferen en wordt ook niet beïnvloedt door nationale maatregelen als de rente of geldhoeveelheid. Het echte herstel blijft uit, omdat de oude visie van de overheid en central banken niet meer werkt. Europa zal in de visie nog lang blijven modderen, maar ook de groei-naties zoals China zien meer schokken en groeistuipen en de wereldeconomie wordt bepaald door grondstofschaarste en de biosfeer. Het nationalism zal verdwijnen, omdat geld (capital) niet meer ingeperkt kan worden en snel kan verschuiven maar de macht van de steden zal toenemen en globale ondernemingen (globocorps) gaan zich ook meer op die steden als grote afzetmarkten richten. We gaan in zijn visie van plaatsgebonden bestaan via schermgebonden naar vrije ruimte als bepalende factor in onze werkelijkheid en dus niet meer nationaal of politiek gebonden, maar met mobiliteit als essentie.

Lange termijn, dystopia en entropie

Over wat er op termijn gaat gebeuren, kunnen we misschien het beste afgaan op wat science-fiction schrijvers allemaal bedacht hebben en in films, games en boeken vorm gegeven. Helaas zijn dat vooral negatieve beelden en vaak dystopisch (anti-utopisch) met schilderingen van totalitaire systemen, robots, cyborgs en een grimmige strijd om het bestaan voor de onderklasse. Meestal schildert men samenlevingen waar de verschillen toenemen en degenen aan de goede kant van de streep niet meer solidair willen zijn met de rest. Er zijn ook wel meer positieve beelden, waarbij er nieuwe evenwichten gevonden zijn.

Wat opvalt, is dat weinig toekomstvisies tenderen naar een situatie, waarin de individualiteit verdwenen is en de collectiviteit heerst. Toch beslaat de periode waarin dat andersom was en individualiteit geleidelijk ging overheersen maar zo'n tien- tot twaalfduizend jaar. Voor zover de wetenschap, DNA onderzoek en de archeologie nu kunnen zien, is het op vooruitgang gerichte zelfbewustzijn en de niets ontziende macht over de natuur een vrij recente evolutionaire stap.

Waarom zouden we niet terug kunnen naar een samenleving waarin individualiteit weinig waarde heeft en stabiliteit zo veel meer, waarin we weer net als de voorhistorische mens tevreden zijn met de status quo, vooruitgang niet meer

telt en we meer één zijn met de natuur? Is dat wat cyberspace ons eigenlijk brengt of gaat brengen? Een terugkeer naar een tijd zonder machtsstreven en zonder de behoefte anders te willen zijn?

Dat is een vreemde gedachte, maar toch niet onlogisch. Cyberspace is een entropisch fenomeen, de transparantie ervan beperkt en het vlakkt de individuele verschillen tussen mensen, culturen, landen en rassen uit. We verstarren langzaam tot misschien een comfortabel maar vastgelopen systeem.

Gaan we uiteindelijk daardoor terug naar de staat van de Cro-Magnon mens, met weliswaar digitale hulpmiddelen (misschien robots), een langer leven en veel comfort, maar zonder de ambitie van het individu in de afgelopen millennia? Waarbij vooruitgang die ons niet gelukkig maakt wordt afgewezen, er 'eeuwige' waarden komen en we vooral de stabiliteit dienen en ons bezig houden met de 'andere' wereld?

Denk aan een samenleving zoals van de Aboriginals voordat het Westen het continent Australië koloniseerde.

Dit scenario van de grote vervlakking is misschien niet wat de technocraten voor ogen hebben, maar die zijn altijd al blind geweest voor de echte consequenties. En voor de huidige, op zelfvervulling gerichte mens is het natuurlijk ook niet erg acceptabel want wat moeten we dan met individuele ambitie, zingeving en vrije wil?

Willen we juist niet nog meer individuatie, expressie, een toekomst waarin ieder z'n potentie maximaal kan uitleven? Waarin we de tech-

niek gebruiken om alles beter, mooier, sneller, effectiever te maken, met misschien computers die het 'leven' van ons overnemen als resultaat?

Bij de geschetste extreme ontwikkelingen van ons mens-zijn met een verder ontwikkelde cyberspace technologie is er mogelijk nog een derde weg; misschien een middenweg? Iets waarbij we collectief en individueel belang beter verbinden en meer mikken op geluk dan op comfort en nog meer automatisering, robotisering en maakbaarheid.

Global Brain

Je kunt de computerkracht van het internet en de daar beschikbare kennis van experts namelijk ook zien als een krachtig hulpmiddel, als een breinprothese die je eigen mogelijkheden verbreedt met rekenkracht en een metageheugen (niet alleen data, maar ook manieren om die te vinden). Het gaat nog een stapje verder wanneer zelfstandige supercomputers of netwerken dingen zou kunnen die boven het menselijke begrip uitgaan, maar wel logisch en rationeel blijven.

Er komen steeds krachtiger systemen en netwerken. Daarom wordt er gedacht aan de mogelijkheid dat met steeds meer verbindingen en data het internet een soort wereldbrein kan worden. Even afgezien van echt bewustzijn kan de combinatie en integratie van zoveel rekenkracht, ingevoerde expertise en verbindingen oplossingen gaan genereren op een niveau dat wij als mensen niet meer kunnen volgen. Dat is niet erg want als het werkt kunnen we gewoon meer overlaten aan het systeem.

Volgens onderzoekers zoals Francis Heylighen kan internet uitgroeien tot een 'global brain'. We kunnen beter leren begrijpen hoe beslissingen door mensen genomen worden en daaruit algoritmes afleiden voor internet beslissingen zonder menselijke tussenkomst. Het systeem moet daartoe uitdagingen (challenges) leren herkennen en aanpakken, probleemoplossend maar ook als leerproces van de machine zelf.

Het internet lijkt qua functioneren een beetje op onze hersenen, met neuronen die gegevens overbrengen. Er is een verbluffende overeenkomst tussen hoe de codering van DNA werkt en hoe computers werken. Kunnen we daar niet wat van leren en nieuwe generaties systemen bouwen met bio-chips of zelfs DNA-technologie, net zoals we nu quantum-computers hebben? Daar wordt aan gewerkt!

Extremen aanpakken, de verschillen in inkomen, vermogen, kennis, cultuur

Verschillen zijn, waar dan ook, voedsel voor verandering en extreme verschillen, zoals de diversiteits-effect cruve aangeeft, tot crisis. Ze leiden uiteindelijk tot correcties, maar als we ons ervan bewust zijn, kunnen we maatregelen nemen of die veranderingen positief inzetten. Hoewel in grote lijnen cyberspace vervlakkend werkt, zijn er ook extremen in bijvoorbeeld vermogen en macht, die door de openheid duidelijker worden. Daar kunnen we iets aan doen, door internationale maatregelen bijvoorbeeld kapitaalvlucht en vermogens-accumulatie tegengaan, en dus tot eerlijker belastingheffing komen.

Ook zijn we door de dreigende robotisering gedwongen om eens goed te kijken naar wat we doen om een samenleving met weinig werk in te richten.

Discussies over een basisinkomen komen op gang, en dat is hard nodig. Vooral als we de gevaren beseffen van zo'n aanpak zal dat misschien leiden tot een nieuw sociaal normbesef. Want iedereen een basisinkomen maar bijvoorbeeld wonen in de grote steden dan uitsluiten (want huursubsidie past niet in zo'n beeld) betekent getto-dreiging. Cyberspace dwingt dus tot nadenken over een rechtvaardige samenleving voor allen en in dat houdt in zekere zin het einde van het roofkapitalisme en neokolonialisme in. Dat gaan we niet morgen zien, maar als we er niets aan doen, zitten we anders met een wereld met een paar rijken in hun afgeschermden resorts/forten en de rest van de massa als minkukels daarbuiten.

De nieuwe fysicalisering

Er komt een herwaardering voor het weer fysiek aanraken en ontmoeten. Bij alle bedreigingen van vervreemdende telecommunicatie en cyberspace ligt in fysicaliteit het tegengif. Elkaar ontmoeten, aanraken, onderwijs door levende mensen, dat hebben we nodig om tegenwicht te brengen in de eenzijdige 'denk-cultuur'. Dat heeft praktische consequenties waar we nu al rekening mee kunnen of moeten gaan houden. Met name de rol van de stad als contactmedium kan hier een rol spelen. In een wereld waarin steeds meer mensen in de stad gaan wonen, die trend is onmiskenbaar (nu al 50% en dat gaat naar 70% of meer),

is een essentiële functie van die stad steeds meer het faciliteren van fysieke contact. Zaken doen, opleidingen, kopen en werken kan ook elders of thuis, maar elkaar ontmoeten in levende lijve is waar de stad de beste mogelijkheden voor biedt, het is of wordt de kernfunctie van de stad. Steden die aan de inwoners de beste fysieke mobiliteit en contactmogelijkheden bieden, hebben daarin een voorsprong, ze bieden een betere leefomgeving.

De verantwoordelijkheid van stadsbesturen in dit opzicht is duidelijk, zij kunnen op stedelijk schaal infrastructuur, vervoer, en fysieke cohesie regelen door zelf te investeren, door sturing te geven of initiatieven van anderen te bevorderen.

Het idee van een verbonden stad, die nog verder gaat dan de digitale stad en de 'witte stad', die uitgaat van delen en samendoen is erg belangrijk. We moeten de grondstoffen, middelen en capaciteiten samenbrengen en delen, dat is een ecologische noodzaak, maar er is een psychologische noodzaak om elkaar ook te ontmoeten.

De stad moet aanvullen of compenseren wat we in cyberspace verliezen, de aantrekbaarheid. Dat kan, moderne systemen qua communicatie moeten daartoe geïntegreerd worden met de fysieke infrastructuur, vervoer, distributie van energie, water en afvalproducten, maar ook met zorg en vermaak. De compacte stad, een oud Amsterdams idee, kan samen met de digitale stad, een recentere maar ook Amsterdamse visie, groeien naar een verbonden stad. Internet is daarbij onontbeerlijk, maar als we elkaar niet makkelijk de hand kunnen schudden en in de ogen kijken, wordt het een doodse stad.

Open Source

Kennis en vooral wijsheid zien als een 'open bron', waar iedereen zich aan kan laven, is een inspirerend beeld. In de ICT is de Open Source beweging niet alleen leverancier van allerlei nuttige software en systemen, maar vooral ook een alternatief voor private (proprietary) ontwikkelingen. Dat stimuleert meedoen, innovatie, beperkt monopolistische tendenzen en betreft een veel bredere groep bij de ontwikkeling.

Het is dus niet alleen een ideaal, gedragen door altruïstische idealisten, maar een echt alternatief traject en daarom belangrijk en hoopgevend. Het heeft ook nadelen, de 'Heartbleed' crisis vanwege een fout-

je in een open-source protocol maakte iedereen daarvan bewust, maar het is wel de praktische uitwerking van het 'information wants to be free' motto.

Open source gaat niet alleen om software, het is een bottom-up en geen top-down principe dat voor alle informatie van belang is. Als bijvoorbeeld alle overheidsinformatie openbaar zou zijn, kunnen beslissingen beter onderbouwd, bekritiseerd en dus geaccepteerd worden. Dat zou bijvoorbeeld ook kunnen gelden voor wat geheime diensten allemaal weten en doen. Volgens onder meer Robert David Steele, die uit die spionage wereld komt, zou zo'n 'Open Source Everything' veel conflicten, maar ook corruptie en milieuproblemen voorkomen. Open Source biedt een hoopvol perspectief en juist omdat iedereen daar aan kan meewerken en in de mondiale cyberspace cultuur die groeit vanuit de eigen optiek kan bijdragen is het één van de meest positieve aspecten van internet. Bescherming en steun voor het brede open source ideaal is dus gewenst en zou een politieke prioriteit moeten worden.

De spirituele dimensie ook in cyberspace

De futurologen blijven angstvallig wegblijven van een opleving van de spiritualiteit terwijl de science-fiction schrijvers daar juist vaak wel mee rekenen.

Het mag niet van de wetenschap, maar vooruit, dat is toch een doodlopende weg, vinden velen. In spiritualiteit, en dat is een heel breed begrip dat ook yoga en meditatie omvat, ligt een uitdaging en een uitweg uit het geestdodende materialisme ligt en dat cyberspace daarbij kan helpen. In ons land zijn tussen de 10 en 20% van de mensen actief met de 'nieuwe spiritualiteit' en dat gaat veel verder dan de new age cursussen, er wordt wat geworkshopt, aan shamanisme gedaan, natuurfestivals gehouden, ayahuasca geprobeerd, groepswork gedaan en geluisterd naar al dan niet serieuze leraren en meesters.

Om die spirituele dimensie in te passen in de structuur van onze samenleving hoeven we misschien geen kerken en moskeën te bouwen, maar er moeten wel voorzieningen voor zijn. Wat precies is nog niet duidelijk, maar dat bijvoorbeeld festivals, een van de groeisectoren waarin Amsterdam vooroploopt, ook een spirituele en ecologische component hebben, kan iedereen ervaren die eens een keer in Rui-

goord gaat kijken. Die ontwikkeling is onmiskenbaar, maar nog niet breed geaccepteerd. Wunnen wachten op wonderen of nieuwe profeten maar misschien ook de profeten van onze tijd, die science-fiction schrijvers, filmmakers en filosofen, serieus nemen. En onderschat niet dat de mensheid vaak heel goed is in het anticiperen op de toekomst, we weten collectief vaak waar het heen gaat, op een onbewust niveau. Een mooi voorbeeld is dat in Frankrijk al voor de Eerste Wereldoorlog meer meisjes dan jongens werden geboren, alsof ‘men’ al wist dat je het verlies aan mannen die zouden gaan sneuvelen alleen maar oplost door vrouwen die kinderen kunnen krijgen. Wat als we met dat in het achterhoofd big data technieken zouden kunnen inzetten om onbewuste maar valide toekomstbeelden te isoleren?

Rituelen bieden zingeving

Er is het belang van rituelen, die naast hun psychologische en sociale functie ook het spirituele stuk in ons ondersteunen. In een stad zijn veel rituelen, de kop koffie of het pilsje om de hoek zijn rituelen, maar ook de Sinterklaas optocht en de Stille Omgang in Amsterdam kennen we als duidelijker groeps-rituelen. Daar kunnen we cyberspace ook bij gebruiken. Dat biedt enorme perspectieven, want rituelen bieden zingeving; de zogenaamde primitieve mensen besteedden er enorm veel tijd aan en waren (en zijn) daar niet ongelukkiger door, voor zover we weten. Rituelen in cyberspace zijn voor mij een positieve ontwikkelingsrichting en ik hoop dat de rationele beheerders van het systeem dat ook toelaten. Vijf keer per dag bidden en even je arrogantie vervangen door deemoedigheid zoals de Islam dat voorschrijft, is heel gezond en bevredigend en verdient een plaats in de toekomstvisie? Vroeger was er het Angelus om 12u, dus waarom geen ruimte voor andere religieuze rituele momenten.

Spelen en leren op maat

De mens wil groeien en leren en spelen is daarvoor evolutionair de aangewezen weg. Ik hoop dat de computergames industrie inziet welke belangrijke taak ze hebben in een wereld waarin de traditionele tijdsbesteding als werk (deels) verdwijnt. De technologie maakt vooral samen spelen mogelijk, je kunt nu schaken, maar ook tennissen met mensen aan de andere kant van de wereld.

Met nieuwe sensors en actuators komen nieuwe mogelijkheden om samen online te spelen in beeld; we kunnen emoties beter delen, meer dan alleen zien en horen is mogelijk.

Het onderwijs krijgt daarmee ook nieuwe kansen. ‘Asynchronous learning’ (niet meer strak volgens een vast rooster en curriculum) en ‘competency based education’ (individueel aangepast aan niveau en talent) komen in beeld, leren op maat. Bedreigend voor het huidige systeem, maar voor de student en leerling veel meer toegesneden, met ruimte voor andere dingen en meer proberen, spelen, minder dwang. We raken daarmee vast wat discipline en focus kwijt, maar dat kan met de individuele aandacht wel weer worden gecompenseerd. In cyberspace is, dank zij de communicatie-media en betere software, een persoonlijke band tussen leraar en leerling, zoals in de tijden van meester en gezelschap, weer haalbaar. De beperkingen qua plaats en tijd zijn tenslotte veel minder, maar het blijft de vraag of fysieke aanwezigheid van een leraar niet beter werkt.

Actief leren, en daarbij speelt bewegen zeker een rol, de wetenschap op het gebied van embodied cognition en spiegel-neuronen wijst dat steeds meer, past misschien minder in het klassieke systeem, maar vraagt wat meer dan allemaal maar aan de computer.

We zullen ons moeten instellen op die nieuwe onderwijsmodellen, alle kinderen een iPad geven en de oude vaardigheden loslaten lijkt niet de goede weg, maar ons meer losmaken van de fysieke beperkingen van vroeger qua boeken, lesroosters, klaslokalen en vaste toetsen is denkbaar.

Seks normaliseren, seksbranche in cyberspace

Het is een beladen onderwerp, nog steeds, maar cyberspace en seks zijn op een interessante manier complementair, ze vullen elkaar aan en je kunt leuke dingen doen met cyberseks. Amsterdam is en was al een van de belangrijke spelers in de teleseks en internet-porno cultuur. Dat is onderhuids zeker een van de branches waarin men vooroploopt, een erfenis in zekere zin van de vroege tolerantie op dat gebied in ons land. Met de ontwikkeling van virtual en augmented reality en steeds meer sensors en actuators (motortjes en op afstand bedienbare devices) ook in de e-Health en fitness, komen er nieuwe mogelijkheden en het is niet ondenkbaar dat hier een hele industrie qua dienstverlening,

contactsites en handel ontstaat. Ontwikkelingen als sexting (het verturen van sexboodschappen van allerlei aard en met allerlei bedoelingen) maar ook online dienstverlening van velerlei aard is een branche, een industrie. Er wordt geld mee verdiend, en hoewel er zeker kwalijke randverschijnselen zijn zoals vrouwenhandel en kinderporno, valt dat niet te ontkennen. Amsterdam is al lang een stad waar bezoekers niet alleen komen voor de musea en de grachten, dat willen wegpoetsen zoals wel is gebeurd door fatsoensrakers in de politiek is dom en kortzichtig.

Voor culturen waar seks nog is weggestopt kan internet voorlichting bieden, inzicht in wat toch heel menselijke ervaringen en emoties zijn. Voor alle culturen is toegankelijke informatie over seks nuttig om discriminatie te verminderen, zelfacceptatie te bevorderen en isolatie te voorkomen. Meer contactmogelijkheden, meer keus, meer alternatieven en waar een heel groot gedeelte van ons geluksgevoel toch met relaties en seks van doen heeft, interessante perspectieven. Het is makkelijk om seksrobots, dildonics of teleseks af te schilderen als ziek en ontaard, maar vanuit welke perspectief gebeurt dat?

We zijn heel lang onderhorig gehouden, gehoorzaam aan kerk en bekrompen moraal, uit angst voor de grote ontlading en het Bonobo gedrag. Historisch gezien waren die beperkingen misschien terecht, zonder pil, profilakse, preventie, effectieve geneesmiddelen, abortus, gelijkberechtiging of duidelijk erfrecht voor vrouwen was dat misschien nodig, maar we leven in een andere tijd.

Ik denk dat we nog heel interessante ontwikkelingen gaan zien in cyberseks. Dat gaat niet aan de oppervlakte, maar onderhuids doordringen. Grote organisaties als Apple blijven bewust op afstand en de religies hebben nog veel macht in dit opzicht, maar het is niet tegen te houden.

De psychologie positief gebruiken

Het inzicht in hoe en waarom we denken neemt toe, maar als we dat alleen gebruiken om afwijkende denkvormen te definiëren en te isoleren schieten we niet veel op. In het handboek over psychiatrische kwalen, de DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Di-

sorders) rubriceren en classificeren we dat allemaal; normaal zijn is daarin nog net geen ziekte.

Inzicht in onze psyche, de basis van alle kennis zeiden de Grieken al, kan veel positiever gebruikt worden. Juist cyberspace biedt daarvoor alle mogelijkheden. Denk aan psychologische apps voor zelfkennis, zelftraining, bewustwording, typologie en therapie; niet omdat we ziek of slecht zijn, maar omdat we willen groeien en ons zelf (of zelve) leren kennen.

Als voorbeeld: het lijkt er op dat we makkelijk een parasitaire relatie met sociale media en het web ontwikkelen, dus een deel van onze zelfstandigheid en onafhankelijkheid verliezen doordat we steeds naar anderen luisteren of de mening van anderen accepteren. Waarom dan geen technieken ontwikkelen om die relaties te evalueren, te kijken of we er beter van worden of alleen maar energie verliezen. Denk aan een simpel icoontje bij alle Facebook contacten dat aangeeft hoe de communicatie verloopt, is het geven of halen?

Parasitaire (verslavende, afhankelijke, ziekmakende) relaties zijn heel bepalend voor ons geluksgevoel, daar wat helderheid in krijgen kan enorm helpen. En dat kan met dezelfde soort technieken die men nu gebruikt om te bepalen of je misschien terrorist bent of kunt worden.

Diversiteit wordt bedreigd, maar ook beschermd

Bij alle mooie dingen en kansen die cyberspace biedt, is op termijn de bedreiging van de diversiteit voor mij het meest beangstigende aspect. Het mag lijken dat het individu alle kansen krijgt op zelfontplooiing door de toegang tot anderen en andere kennis, maar op lange termijn kan cyberspace entropisch, globaliserend en vervlakkend zijn.

Daar ligt dus de grote uitdaging, lukt het om met dezelfde of nieuwe technieken die trend te keren. Creativiteit naast sociale verantwoordelijkheid, veiligheid en vrijheid beide waarden.

Culturele diversiteit is onontbeerlijk, dat kunnen we leren van biodiversiteit. In de DNA van bedreigde soorten (en misschien alleen daar) kan het verweer, de immuniteit of de regeneratieve kracht zitten om te reageren op omstandigheden, ziektes of verandering.

Het mooie rechtsprincipe van gelijkheid, dat al wat is afgekloven tot gelijkwaardigheid en gelijkberechtigtheid en dat we tegenkomen in concepten als netneutraliteit en toegangsrecht voor allen zal in het

licht van de waardering voor diversiteit nog eens moeten worden bekeken. Verschillen overeind houden is essentieel, niet alleen om het individu te valideren, maar omdat we gewoon niet weten welke cultuur, welke afwijkende mening, welke unieke identiteit absoluut niet verloren mag gaan. Cyberspace als de verzamelplaats, als het reservaat van de ongelijkheid en diversiteit zien, is dan het tegenwicht tegen de vervlakking.

19 Virtuele Verbondenheid: sociale netwerken en digitale gemeenschappen

We zitten op Facebook of LinkedIn, we emailen of twitteren, whatsappen of sms-en nog, maar we zijn ondertussen deel van een of meerdere elektronische communities, van virtuele steden of tribes naast onze fysieke burens. De internet infrastructuur en de diensten van cyberspace maken deel uit van de infrastructuur van de verbonden stad, dat valt niet te ontkennen. In dit boek accepteren we dat de smart city aanpak min of meer is of wordt gerealiseerd en dat sociale netwerken en communicatie via internet gemeengoed zijn.

Sociale netwerken, vrijwel iedereen doet er aan mee of is een verklaard tegenstander, het fenomeen 'social networking' via virtuele gemeenschappen en sociale media is onmiskenbaar een deel van onze moderne internet-wereld.

Kunnen we nog zonder onze WhatsApp, Facebook, Google+ of LinkedIn contacten en cybercommunity, zijn ze nuttig of doen we alleen maar mee omdat collega's, vrienden en leidinggevendens dat waarderen? Het is natuurlijk leuk dat je een cybernetwerk hebt, contacten met veel mensen en makkelijk en snel berichten uitwisselt. Wat gebeurt er echter met al die gegevens, foto's en opmerkingen en wie checkt dat allemaal, nu en in de verre toekomst? Zijn sociale netwerken niet te groot en onpersoonlijk om nog nuttig te zijn en wanneer verzuip je in de contactenstroom en ontstaat gridlock?

Allemaal vragen met veel antwoorden, die positief of juist erg negatief kunnen uitvallen. Ondertussen valt niet te ontkennen dat het een maatschappelijk en psychologisch fenomeen is. Je meldt je aan en dan voel je jezelf lid van zo'n netwerk, krijgt nieuwe contacten, je digitale status gaat omhoog, en je kunt er misschien zelfs beter van worden. Snel en meer relevante informatie, uitwisseling van zakelijke nieuwtjes, contacten, beurstips, sneller een andere baan vinden, leuke afspraken, de voordelen lijken op te wegen tegen de nadelen zoals het vrijge-

ven van persoonlijke informatie en het achterlaten van een digitaal voetspoor en soms een schaduw in cyberspace.

Onontkoombaar

We kunnen er natuurlijk niet omheen, sociale media zijn in de 21-ste eeuw dé manier om contact te leggen en te onderhouden via internet. Miljarden mensen doen er aan mee, besteden er veel tijd en moeite aan en vinden er bevrediging, tijdverdrijf en business in of zoeken via dating-sites verbinding met anderen.

Voor veel mensen is hun relatie met cyberspace vooral een sociaal gebeuren, ze communiceren met anderen via sociale media, ze voelen zich verbonden met een bepaald onderwerp, vormen cybertribes en hun sociale leven is voor een deel verplaatst van de fysieke wereld naar contacten via e-mail, chats, tweets, sociale media of Skype. Dat men zich daarbij blootgeeft, voor de mensen aan de andere kant van de verbinding, de vrienden op Facebook maar ook aan allerlei organisaties die aan het vissen en filteren zijn, raakt ze niet erg. Het is toch leuk, je leert andere mensen kennen, soms in andere landen of culturen, je bent cyberspace burger, netizen!

Anderen zijn juist erg bezorgd over hun privacy, over wat er met al die gegevens gebeurt, en neigen er toe, juist niet de hele tijd op Facebook te logeren en alles te delen. Het is ook een proces: in het begin is men overenthousiast, ziet alleen maar voordelen, maar na een tijdje en misschien wat wijzer geworden door nare ervaringen wordt men veel voorzichtiger. In landen, waar internet nog relatief nieuw is, ziet men dat er vrij onvoorzichtig wordt omgegaan met de sociale media. Men zet vrolijk beelden van dronkenschap, te uitbundige feesten en dergelijk op het internet, maar beseft niet dat die later wel eens erg lastig kunnen blijken.

Sociale netwerken bestaan al heel lang, denk aan de kerken, de Vrijmetselarij, Rotary, beroepsverenigingen, verenigingen in het algemeen. We zijn allemaal al ingebed in sociale netwerken, onze familie, buurt, gemeente, clubs en ook de kroeg om de hoek is een netwerk. We zijn al allemaal verbonden, denk aan het “small world phenomenon” van Stanley Milgram, die stelde dat we maar iets van zes ‘links’ of stappen verwijderd zijn van ieder ander op deze aardbol, met internet kan dat nog heel snel ook.

Online of virtuele sociale netwerken, ook wel virtual communities (naar Howard Rheingold, H.) of e-communities genoemd, gebruiken het internet of e-mail als verbindingsmiddel en dat heeft een enorme vlucht genomen. In ons land hebben miljoenen mensen zich al aangemeld; het aantal actieve gebruikers is wat minder, omdat men ook weer relatief snel afhaakt of gewoon niet meer actief is. Online netwerken hebben de samenleving ingrijpend veranderd, qua impact zijn ze zeker te vergelijken met de mobiele telefonie. Als voorbeeld de politiek. Verkiezingen blijken zeer online-gevoelig, dat bleek wel bij de verkiezingen van president Obama. Via internet kan men grote groepen geïnteresseerden in een korte tijd bereiken en mobiliseren.

De online communities bestaan al sinds de eerste telefoonmodems. Usenet (sinds 1980) en The Well (1985) in Californië zijn bekende voorbeelden. Via de bulletin boards en allerlei internet experimenten zijn we nu aangekomen bij wat wel Community 2.0 wordt genoemd, met $web\ 2.0$ Web 2.0 technieken waarbij de deelnemers zelf steeds meer bijdragen en de uitwisseling onder elkaar de hoofdmoot vormt. Er is een eigen vorm gegroeid, met een eigen etiquette en eigen regels, die vooral draait om reciprociteit, voor wat hoort wat. Verder zoekt men erkenning (prestige) en ziet men deelname als een doelmatige manier om kennis en contacten op te doen.

Uitwisseling is erg belangrijk, maar ook het spelelement trekt deelnemers. Multi-user games met eigen, soms erg fictieve persoonlijkheden (avatars) en profielen bieden een uitweg uit de dagelijkse beslommingen. Online communicatie laat toe om je anders voor te doen dan je bent, een fictieve persoonlijkheid of identiteit aan te nemen, te ontsnappen aan je uiterlijk, je karakter en je beperkingen.

Men zoekt naar erkenning, naar respect en menselijk contact, erbij horen; het draait om je goed voelen door gezien te worden, soms is ook interesse in een bepaald onderwerp en kennis verwerven de drijfveer. Tegenwoordig komen daar steeds meer materiële doelen bij: men zoekt werk, gunsten of wil iets kopen of verkopen. E-communities zijn steeds meer handel geworden voor de organisaties die ze faciliteren en voor de deelnemers. Er zijn allerlei modellen om er geld mee te verdienen, via advertenties of een betaald lidmaatschap, ze vormen het lanceerplatform voor zakelijke en ideële initiatieven. Online netwer-

ken spelen een steeds grotere rol binnen recruitment en zijn een dankbare bron van informatie voor trendwatchers, overheid, particulier speurwerk en de misdaad.

Het is niet altijd duidelijk hoe het allemaal betaald wordt en wie profiteert. Wie (gratis) lid wordt van een sociale netwerksite draagt in feite de persoonlijke informatie die hij invult gratis over aan die sites, die daarmee kunnen doen wat ze willen. Dat staat in de kleine lettertjes van de voorwaarden waar je meestal snel doorheen klikt. Deze sites kunnen die info vervolgens doorverkopen aan adverteerders, die daarmee de doelgroep van hun publiciteit nauwkeuriger kunnen bepalen. Wie denkt dat hij of zij gratis lid is van een sociale netwerksite moet ook beseffen dat het lidmaatschap eigenlijk betaald wordt via de winst van producten van bedrijven die op die sites adverteren. Facebook is in essentie een advertentie-verkoop organisatie, voor een elektronisch magazine dat je nog zelf schrijft ook.

Wat doen we er mee? Sommigen zetten hun hele leven erop, anderen kijken vooral naar wat anderen posten. De mate van participatie verschilt. Er zijn lurkers die alleen maar passief wat meekijken, nieuwkomers die vaak overenthousiast zijn, echte insiders die vol meedoen, maar ook online leiders die forums en discussies modereren en initiëren.

Veel communities zijn uitgegroeid tot informatiebronnen voor een veel breder publiek of daar ook specifiek voor opgezet, zoals de wiki's (Wikipedia). Ook daar zijn er verschillen qua participatie, de actieve groep is meestal beperkt. De 1-9-90 regel gaat op, 1% is creatief, 9% heeft kritiek of commentaar, 90% consumeert.

Cyber socialisme

Waar in de Westerse wereld het sociale model en de zorg voor elkaar eigenlijk in de ban is, hebben we de sociale media als zoethouder en masse omarmd. Socialisme is uit, iedereen voor zichzelf, voor de ander zorgen was iets van de twintigste eeuw en niet meer van nu, nu Facebook je toch!

Zelfs instituten als het CBS nemen nu aan dat als je een account hebt je ook aan social media doet en hun berichten en onderzoeksconclusies zijn zwaar gekleurd door het geloof in zaken als het grote heil van telewerken, sociale media en ICT als innovatiemotor.

Ik ben wat kritisch. Dat een groot deel van de social media accounts vaak op non-actief staat, valt blijkbaar niemand op. Misschien is het in de vakantietijd even leuk voor contact met het thuisfront, maar het wordt verder als lastige ballast op je systeem beschouwd. Het gevoel, dat je overal vrienden hebt is een illusie, die snel verwaait als je echt iets wilt, steun vraagt of meer wilt delen dan onbenullige nonsens. Cybersocialisme, want dat is de onuitgesproken belofte van de social media, is zo hol als glasfiber. De illusie van een peer-to-peer en dus ongeëlaagde communicatiestructuur en contacten op gelijk niveau met veel meer mensen dan we normaal in de fysieke wereld, in de kroeg en via die ouderwetse telefoon aankunnen, loopt op tegen fundamentele beperkingen.

Netwerk-filosofie: grenzen aan het nut

Een sociaal netwerk bestaat net als een fysiek netwerk uit verbindingen en netwerkpunten (nodes). Die nodes kunnen individuen zijn of organisaties, die met elkaar verbonden zijn en iets gemeenschappelijks delen, een interesse, belang, visie, vriendschap of een bepaalde overtuiging. De verbindingen (ties/links) tussen de leden bepalen wat er gebeurt in het netwerk en wat het resultaat of product van het netwerk kan zijn, zoals onderlinge hulp, educatie, crisisbeheersing, emotionele steun of alleen maar wat leuterkoek.

Veel kleintjes maken één grote, maar met wat voor soort links gaat dat op? De links zijn niet allemaal gelijk, en dat onderscheid is belangrijk. Er kunnen zwakke links zijn en sterke, de mate van contact kan verschillen. We hebben meestal maar een paar sterke en veel zwakke links. Mark Granovetter stelde dat je beter veel zwakke links kunt hebben dan een paar heel stevige, de 'strength of weak ties'. En als je dan een zwakke link makkelijk kunt versterken, door e-mail contact te zoeken, dan combineert dat de voordelen van zwakke en sterke links. Het voordeel van sociale media is dat je daar snel en flexibel mee kunt omgaan, dus van een zwakke link snel een sterke kunt maken.

Er wordt wel gesteld dat de waarde van een netwerk samen hangt met de omvang ervan. Meer verbindingen zou meer waarde inhouden, dus $1+1=\text{meer dan } 2$. Er wordt voor wat betreft het effect en het nut van netwerken ook vaak verwezen naar Metcalfe's

Law, die uitgaat van een ‘network effect multiplier’ ofwel dat de waarde van een netwerk proportioneel is met het kwadraat van het aantal verbindingpunten (nodes) of deelnemers.

Toen Robert Metcalfe in 1980 bezig was met Ethernet netwerken klonk dat heel leuk en met voorbeelden als de faxmachine werd het aannemelijk gemaakt dat meer gebruikers meer waarde brengen. In de begindagen van het internet leek dat ook te kloppen, maar gaandeweg werden de beperkingen duidelijk.

De opbrengst per klik, het nuttige resultaat aan echte informatie (bits that byte) nam steeds meer af. Data is geen informatie, hoeveel deep linking en AI-zoekmachines je er ook op loslaat. Het net raakt verstopt met gegevensbergen, waar je niet meer doorheen kunt komen, het loopt vast in de chaos. Er komt meer ruis en meer behoefte aan filteren en ‘huishouden’; dat beperkt het nut en de waarde. Je merkt dat snel als je veel Facebook contacten hebt, dat levert je vooral een berg onzin. Bij meer deelnemers nemen de beheerkosten toe, terwijl de veiligheid, de traceerbaarheid en de betrouwbaarheid afnemen als de omvang van een netwerk toeneemt. Wat hiërarchie kan dus geen kwaad, maar is niet altijd goed te regelen. Daarom is het vaak beter bij meer netwerken of groepen in een netwerk betrokken te zijn dan alle energie in een enkel netwerk te stoppen. Dat kun je bereiken door lid te zijn van meer sociale netwerken, maar ook dat heeft z’n grenzen. Versnippering van je aandacht is het grote probleem van sociale media (en van cyberspace in het algemeen).

Netwerken worden dus in Metcalfe’s visie waardevoller als ze meer knooppunten (nodes) bevatten, maar dat is wel erg algemeen gesteld. De kwaliteit van de netwerk onderdelen, dus de knooppunten (andere leden) en de verbindingen spelen ook een rol. Snellere verbindingen lijken heel positief, maar kunnen bij feedback tot ongewenste opslingering leiden, een beetje demping in een systeem kan geen kwaad. En sommige deelnemers in een netwerken veroorzaken ellende, ruis of erger. Ook de dynamiek van een dienst of netwerk speelt een rol, we willen graag actief zijn in een populair netwerk, niet in iets wat wankelt. Er is aangetoond dat als het aantal deelnemers afneemt, de waarde heel snel in elkaar zakt. Groeiende netwerken zijn dus beter dan krimpende, dat is een psychologische kwestie.

In een netwerk tellen de overeenkomsten, maar ook de verschillen.

Volgens de Nederlandse netwerkprofessor Jaap van Till houdt meer verschil tussen de elementen in een netwerk ook potentieel meer resultaat in. Het is dus in zijn visie beter om te streven naar contacten met zoveel mogelijk verschillende andere elementen, of dat nu speelt tussen mensen, organisaties, landen of denkbeelden. Uitwisselen met gelijkgestemden levert in zijn visie minder op dan echt gaan voor het andere. Navelstaarderij, alleen je eigen standpunt zien, confirmatie zoeken, dat is niet effectief, je kunt beter contact maken met iemand of iets dat heel anders is, grensoverschrijdend opereren, daar zit meer vitaliteit en leerpotentieel in. Zijn VTP (Van Till's Principle) principe van 'maximale verbondenheid' (Maximum Well-Connectedness) gaat ervan uit dat de kwaliteit van externe verbindingen de vitaliteit van een orgaan, entiteit, bedrijf of mens bepaalt.

Ik geloof dat dit wel opgaat, maar dat de diversiteit (de verschillen) ook te groot kan zijn, dan loopt het weer fout. Dan zijn de verschillen te groot en ontstaat er weerstand en chaos. Er is sprake van een diversiteits-effect curve met een maximum nut, maar ook een afglijden naar crisis en verlies van waarde als het verschil te groot wordt. Diversiteit en informatie liggen dicht tegen elkaar aan. Diversiteit productief maken is eigenlijk gegevens (verschillen) omzetten in echte informatie, die er toe doet. In een netwerk gaat het om de contacten en dus eigenlijk om de verschillen.

Contacten, de ander, sociale constructies zijn echter ook afhankelijk van de context en dat is een aspect van netwerken dat weer samenhangt met het perspectief en het beoogde doel. Je kunt cyberspace zien vanuit een communicatie-perspectief, maar ook als kennisbank of als vitaliteits-mechanisme (vooruitgang), daar passen dan weer verschillende optimale contactvormen bij. En als je het gebruikt als zoethoudertje van de massa of als repressiemiddel is de context ook weer anders.

De vraag is ook uit hoeveel mensen een netwerk moet bestaan om optimaal te functioneren. Dat is heel verschillend, omdat er enorme verschillen zijn als het erom gaat wat men wil bereiken. Samen leven, samen werken of samen uitgaan, dat vraagt verschillende manieren van interactie, de context verschilt.

Dunbars nummer

Duizenden Facebook vrienden hebben is niet erg zinnig en dat komt omdat we als mensen beperkt zijn qua tijd, geheugen en aandacht. Er is daarom in discussies over sociale media vaak sprake van (Robin) Dunbars Nummer: de regel van 150, die suggereert dat een (fysiek) sociaal netwerk niet meer dan 150 leden kan omvatten. Dat is biologisch de capaciteit van de gemiddelde mens qua zinvolle (fysieke) communicatie met anderen. Dieren en mensen kunnen maar met een beperkt aantal anderen een hechte groep vormen. Dat komt omdat het geheugen (working memory) beperkt is en omdat zinvolle relaties meer vragen dan af en toe wat groeten of e-mailen. De groeps grootte bij apen wordt beperkt door de tijd dat ze bezig zijn de sociale rangorde te onderhouden met vlooiën en dergelijke, vaak rituele bezigheden. Bij mensen geldt iets dergelijks en na onderzoek kwam Dunbar tot een effectieve groeps grootte bij mensen van ergens tussen de 120 en 300, met een mediaan van 150 mensen waarmee je een zinvolle en bestendige relatie kunt hebben. Dat gaat op in stammen met primitieve communicatie, maar is ook relevant in sociale media.

Dunbars nummer blijkt een factor bij verdere evolutie want we leven niet meer in zo'n beperkt stamverband. Grotere groepen kennen meer specialisatie en vooruitgang in technische zin. Wil je met meer mensen kunnen omgaan, dan is gelaagdheid en specialisatie essentieel, dan krijg je een sociale verdeling in leiders/priesters, vechters/jagers en ambachtslieden/boeren. Rituelen spelen daarin een belangrijke rol, het zijn efficiënte platformen om contacten te optimaliseren en te beperken tot functionele aspecten; je hoeft niet close te zijn met de leider, de priester of de smid om gebruik te kunnen maken van zijn of haar talent. Ze leiden tot hiërarchie en specialisatie zonder af te doen aan het groepsgevoel.

Dat organisaties niet te groot mogen zijn is al langer bekend en dat ook een hiërarchie aan natuurlijke regels moet voldoen is al heel lang duidelijk. Een leger is zo georganiseerd, met een hanteerbare groeps grootte en effectieve verhoudingen tussen lagen (vaak 1:3) Bedrijven zoals het Amerikaanse 3M hebben dat ook ingezien en hun vestiging- en nooit erg groot laten worden.

Nu zouden sociale media niet hiërarchisch zijn, maar dan komt dus de beperking van Dunbars nummer om de hoek kijken. Omdat online

communicatie andere doelen heeft, sneller werkt en gemakkelijker te beheren is, kan het aantal daar groter zijn, maar is er ook het gevaar van “free-riders”, die niets bijdragen maar wel profiteren. Zelfs als die netwerken erg slim zijn opgezet is het psychologisch vrijwel onmogelijk om met meer dan 300 mensen zinvol contact te hebben en dat is wat nu ook wordt ingezien. De psychologen van cyberspace hebben Dunbars nummer ook ontdekt, maar wijzen op het verschil tussen de zwakke en sterke links en de overstap er tussen. Je zou best meer zwakke links kunnen hebben dan 300, die je dan desgewenst en incidenteel kunt versterken, upgraden naar sterke links.

Nu is het de vraag of er nieuwe vormen en technieken komen, die via gelaagdheid of door effectievere one-on-one communicatie kunnen helpen die Dunbar grens verder te verschuiven. Geheugensteuntjes als direct zichtbare communicatie-historie, foto's, achtergrondinformatie over de andere gebruikers helpen natuurlijk. Dat is wat Google en Facebook ook gebruiken om je communicatiebereik en groep wat uit te breiden. Je hoeft niet de naam van iedereen te onthouden, die staat in beeld en ook extra informatie probeert men toegankelijk te houden. CRM (customer relations management) software heeft in dit opzicht ook een hele ontwikkeling laten zien.

Er is ook het gevoel, dat af en toe een fysieke ontmoeting helpt om contacten vitaal te houden, cyberspace alleen wordt snel steriel. Ik denk dat een bredere studie van de dimensies of perspectieven van netwerken heel nuttig zou zijn. Voorbij het technische is er een organische, een psychologische, sociale en zelfs een spirituele (of magische) kijk op netwerken zoals cyberspace nodig. En wat zegt de filosoof?

Peter Sloterdijk: bubbels

Het is interessant om de sociale media te zien in het licht van wat de Duitse filosoof Peter Sloterdijk ziet als “bubbels” ofwel sferen, relaties met anderen. Onze persoonlijke sfeer raakt die van anderen, er zijn de wereldsferen en er is een raakvlak tussen sferen, waar wrijving en in onze tijd “foam” (schuim) ontstaat, met subculturen en tribes (stammen) en een bijna oneindige keus in sfeertypes, maar geen sturing meer, je moet zelf kiezen, voor jezelf opkomen. Sloterdijk, P.>rdijk is een soort new-age filosoof met ‘n Osho tintje, altijd

bezig bruggen te slaan tussen de oude metafysische tradities en de postmoderne deconstructie materialisten.

Zijn beeld van 'social spheres' of 'microspheres' past goed bij wat we zien in menselijk interactie, waarbij hij het contact vooral plaatst in paarvorming (dividuen), te beginnen met de baarmoeder-beleving, waar de placenta onze eerste communicatiepartner is.

Het nadeel van sociale bubbels is wel dat te sterke bubbels zonder duidelijke wrijving leiden tot sociaal isolement, en vereenzaamde en vervreemde individuen. In onze moderne overvloed aan keuzes en sferen zijn we toch ontevreden, verveeld en stuurloos. Dat zouden we volgens Sloterdijk dan maar moeten aanpakken door meer gewicht te geven aan wat we doen, zoeken naar activiteit, virtuositeit, vitale projecten en hoopvolle ontmoetingen.

Waarom willen we het

De mens is een reflectie van de ander, dat is een oude wijsheid, zonder de ander zouden we niet zijn wie we zijn, menszijn is delen, uitwisselen, leren. In het contact met de ander proberen we onze behoeften te bevredigen, aan materiële zaken, maar ook emotioneel en spiritueel hebben we de ander nodig. Een paar zaken lijken daarbij van belang, zoals veiligheid, relaties en ambitie en natuurlijk ook de tegenhangers of complementen daarvan, zoals avontuur, isolement en luiheid.

Cyberspace biedt natuurlijk veiligheid, je bent verbonden, dat gaat nog een stap verder dan de mobiele telefoon. Die biedt een soort fysieke veiligheid, je kunt iemand bellen als er problemen zijn, we kennen de verhalen van mensen die in de jungle of bij een lawine op die manier gered zijn. Tegenwoordig is zonder mobieltje op stap gaan voor veel mensen onveilig. Cyberspace biedt je ook contactmogelijkheden en ook de veiligheid van het kunnen vinden van informatie.

Veiligheid kan ook betekenen, dat je jezelf wat meer bloot kunt geven, dat je veiliger naar buiten kunt treden. Voor veel wat introverte mensen is cyberspace wat dat betreft een uitkomst, ze kunnen hun interactie met anderen beperken tot alleen tekst, spraak of e-mail. Dat is lekker veilig, je kunt wat experimenteren en zo toch relaties opbouwen, maar je verschuilt je achter je IP-adres, je e-mail, game- of Facebook identiteit en die kun je er eventueel gewoon afhalen.

Cyberspace biedt dus avontuur in dit opzicht. Introverte mensen geven vaak aan dat ze sociale media waarderen, terwijl extroverte types toch al naar de kroeg, de voetbalvereniging of feesten gingen.

Eigenlijk is er nog vrij weinig bekend over de relatie tussen persoonlijkheidstypes en gedrag in cyberspace. In de psychologie zijn allerlei vrij uitgewerkte systemen voor persoonlijkheidstypering (astrologie, Myers-Briggs, Enneagram, Big Five, etc.) en ik neem aan dat men bij Google, Facebook en bij NSA-profilering daar ook gebruik van maakt, maar dat nog een beetje geheim houdt.

Het zou mooi zijn als er wat meer inzicht groeit in wie we zijn, in onze persoonlijkheid, niet bij Google, maar bij iedereen zelf. Dan zou je beter cyberspace activiteiten kunt kiezen die bij je passen, en dat kan ook betekenen dat ze je uitdagen. Experimenteren met veiligheid, avontuur, durven je bloot te geven, plekken ontdekken waar je dat kunt doen, spelen, in games, virtuele werelden zoals Second Life of op portals, social sites, in afgesloten communities of ook heel openbaar; daar leert een mens van. Erg belangrijk is dat je niet voor eeuwig vastzit aan de fouten waar je van geleerd hebt, eigenlijk zou het al op scholen onderwezen moeten worden hoe je dat kunt regelen, door bijvoorbeeld de juiste instellingen van Facebook.

Dit onderwerp gaat dus ook over zelfkennis en daar ga ik in het hoofdstuk 23 over psychologie en zelfbeelden in cyberspace meer op in. Belangrijk is wel, dat we meerdere identiteiten hebben, ook in cyberspace en dat we afhankelijk van de omgeving soms andere stukken van onszelf laten zien, bewust of onbewust. Op LinkedIn wil je meer serieus overkomen dan op de Facebook pagina van je buurtkroeg.

Netwerken is ook steun zoeken

Relaties, we kunnen niet zonder en dan niet alleen om een levenspartner of vrienden te ontmoeten. Veel mensen gebruiken internet om hun relatiekring te verbreden, om van anderen te leren, kennis te delen, kortom om te netwerken. We zijn, vreemd genoeg als je denkt aan de privacyzorgen, heel genereus in het delen op internet. Er zijn enorm veel vraagbaken, sites waar je hulp kunt zoeken, steunpunten voor mensen met gelijke interesses, ziektes of problemen en om hulp vragen is vrij normaal. Veel mensen gebruiken dat, als je bijvoorbeeld een computerprobleem hebt, kun je dat via Google op allerlei sites aanklaarten. Dat gebruik maken van de cyberspace community noemt

men ook wel crowdsourcing, je vraagt je netwerk of het netwerk om hulp.

In de wetenschap en het onderwijs hebben die toegenomen contacten en onderlinge steun echt voor een vloedgolf gezorgd; meer samenwerking, meer uitwisseling en vaak heel snel. Dat heeft ook te maken met globalisering, alles en iedereen kunnen bereiken.

Het draait tegenwoordig, zeker in de witteboorden-wereld, om je netwerk en ook als je een baan zoekt kan dat helpen. In veel beroepen bepaalt je sociale netwerk je positie en dat is ook met online netwerken het geval. Men spreekt ook wel van sociaal kapitaal, je netwerk is in die zin een investering in jezelf. Ook online contacten onderhouden is in die zin meer dan een hobby, het betekent het opbouwen van een positie.

Maar dat werkt twee kanten uit, want ook de werkgever kan even gaan speuren en je hele digitale verleden en je contacten in beeld krijgen, en daar kan wel eens iets bijzitten wat je niet aan de grote klok wilt hangen. Dat laten verdwijnen is erg moeilijk, je geeft de auteursrechten op je eigen gegevens in feite geheel of gedeeltelijk op als je lid wordt van zo'n internetwerk. Je verleden wissen kan, er ontstaat een soort recht op vergeten, maar heel veel zal toch blijven hangen, ergens in cyberspace.

Maar er is meer, netwerken kunnen ook een val zijn. Je voelt je wel deel van een soort gemeenschap, maar je kent die e-vrienden of e-kenissen niet fysiek en dat kan tegenvallen als je ze echt ontmoet of nodig hebt. Het kunnen zelfs nep-personages zijn of lieden met heel verkeerde bedoelingen.

Sociale netwerksites brengen ook het risico mee dat mensen een kortere aandacht-spanne krijgen, sensatiebelust worden en niet meer in staat zijn zich in te leven in de medemens. Tenminste, dat blijkt uit onderzoek van Susan Greenfield, een Engelse professor neurologie uit Oxford. Zij pleitte voor internetwetgeving die meer aandacht besteedt aan bredere kwesties, zoals de effecten op de ontwikkeling van het kind en de sociale gevolgen.

Er groeit een generatie op die gewend is aan de schijnveiligheid van een mobieltje en altijd bereikbaar zijn en die communiceert via beperkte middelen zoals telefoon, chatten en e-mailen. Men mist dan het persoonlijke, fysieke contact met die veel rijkere uitwisseling van

emoties en wat we niet-verbale communicatie noemen. Nog veel belangrijker is dat het gevoel voor avontuur, voor risico, voor ontdekken en ondernemen langzaam verdwijnt; we worden heel veilige, maar angstige wezens in een cyberkooi van onechtheid.

Heel langzaam wordt duidelijk, dat de sociale media als modeverschijnsel misschien over de piek heen zijn. De gebruikers zijn niet meer zo enthousiast, gebruiken het wel, maar beperkter en voorzichtiger. Er zijn missers zoals met Hyves in ons land en de grote sites melden nog wel wereldwijde groei, maar zoeken ook driftig naar nieuwe leden via soms irritante koppeltechnieken en nieuwe diensten.

e-Dating

De meest actieve vorm van sociaal netwerken, maar dan gericht op een specifiek doel: het fenomeen datingsite. Dat wordt meestal niet erg serieus genomen in studies of artikelen over social networks, maar is heel populair en wat ook belangrijk is, er wordt dik geld mee verdiend. Online dating is het maken van afspraakjes via het internet, meestal met als gemeenschappelijk doel het komen tot een vriendschaps-, liefdes- of seksrelatie.

Voor dating sites zoals Parship of Relatieplanet (inclusief de seksueel getinte varianten zoals alt.com) is het zgn. “monetising the network” probleem, dus hoe geld te verdienen aan internet, in de praktijk opgelost. Je betaalt vaak om op de dating site te mogen kijken of er te staan. Vaak is er alleen een beperkte snuffelmode om nieuwe betalende leden te trekken, het is vaak erg commercieel met soms fake contacten om je maar te laten betalen of upgraden. Sommige sites richten zich op bepaalde soorten contacten (seksueel/erotisch, senioren, vriendschap of romantisch) en er zijn ook websites die zich op een bepaalde etnische groep richten. Er zijn in Nederland tussen de 250 en 300 dating websites.

Blogosphere, user generated content

Sociale media zijn ook een manier geworden om je te manifesteren, iets te publiceren of zoals bij YouTube een video te delen. Personal publishing en blogging door allerlei mensen, ook wat we vroeger amateurs noemden, is door het internet een breed fenomeen geworden, dat nog steeds groeit. Het kan gaan om eigen teksten, video, muziek, foto's; YouTube staat vol met filmpjes van gewone gebruikers.

Een weblog, ook aangeduid als blog of vlog (met video), is een website die periodiek geordende berichten (posts) bevat. Er zijn er ondertussen miljoenen die vaak zijn ontstaan als een soort uitbouw van een eigen website of via speciale blog-sites. Via sites als WordPress kun je zelf eenvoudig zoiets opzetten.

User-generated content is een toverwoord, iedereen wil zijn bijdrage op het scherm zien en weten hoeveel anderen dat ook gezien hebben. Het is de moderne vorm van zelfmanifestatie en zelfbevestiging zoals vroeger in bepaalde bladen (vanity-publishing); de wens om gezien en gerespecteerd te worden, beroemd te zijn. De opkomst van de amateur videographer, schrijver, dichter, columnist is heel breed. De drijfveer is ijdelheid, maar ook creatieve drang. Men wil gezien worden en dat ook merken; in die zin is ook gebleken dat sites waar de bezoeker commentaar kan geven beter scoren dan one-way sites.

Dat iedereen alles kan delen wordt wel de opkomst van de media-amateur genoemd en daarmee bedoelt men dat het niet altijd gaat om kwalitatief goede bijdragen, er zit veel rommel tussen. Het wordt ook wel internet suikergoed genoemd, iedereen wil iets laten zien, horen, poneren, etc.

Online-offline verbinden

Steeds meer zien we koppelingen tussen de fysieke ontmoeting en de virtuele communicatie. Het een vult het andere aan, en succesvolle nieuwe initiatieven draaien dan ook vaak om die combinatie. Gebruik cyberspace resources (contacten, content, rekenkracht) om fysieke ontmoetingen en acties te ondersteunen. Denk aan de navigatie, je weg vinden maar ook files vermijden is zo'n combinatie van fysiek verplaatsen en online informatie. Bijvoorbeeld FourSquare is bedoeld om fysiek verkeer en ontmoeten te bevorderen. Krachtige vertaaldiensten, die online verkeer tussen mensen met een verschillende taal ondersteunen kun je ook gebruiken als je iemand fysiek ontmoet om de communicatie makkelijker te maken.

Integratie van offline (fysiek) en online (internet) is waar nog heel veel te bereiken valt.

Geld verdienen door de gebruiker te activeren

Sociale netwerken zijn een medium geworden zoals TV, krant of telefoon en daarom ook een drager van commerciële boodschappen en

een middel om contact te maken tussen aanbieder en consument. Het zijn interactieve advertentie-dragers en daar komt ook het geld vandaan. De mogelijkheid dat de consument meedoet, zelf zijn mening geeft of content genereert en dus een veel sterkere band heeft met het medium, fan wordt, kan nieuwe mogelijkheden bieden.

Actieve participatie of moderatie van herkenbare of quasi-gewone gebruikers, die de discussies en eigen of andermans forums sturen in een voor de adverteerder of site-owner gunstige richting, kan een middel zijn om bezoek en participatie te genereren. Fan-sites, die dus niet al te direct hangen aan een bepaalde organisatie maar wel een podium bieden aan enthousiaste klanten, bewonderaars of lezers zijn zeer effectief. Two-way wint dus van content pushing, pull wint van push, de gebruiker is ook producent, iedereen wil meedoen of meetellen.

De social networking sites zijn een groeiend medium voor adverteerders, want via de informele kanalen gaat informatie, bijvoorbeeld over een nieuwe CD, film of boek en commentaren over produkten, het snelst rond. Nadat een paar jaar geleden de grote merken en reclamebureaus achter een plek in virtuele 3D werelden als Second Life aanhouden (maar die hype is flink afgevlakt) zijn social networking sites nu de grote troef in de marketing. Via banners, maar meer nog door actieve “presence” via praatgroepen, forums en via virale acties (niet direct herkenbaar als komend van het bedrijf) probeert men mee te liften met de belangstelling voor dit medium. Net zoals men games heeft ingebed in de brede communicatie-mix, kunnen ook social networks worden gebruikt. Organisaties kunnen zich profileren met hun eigen websites met forums en content, maar ook hun content en boodschappen laten verspreiden binnen de diverse netwerken. Opinieleiders gebruiken, steunen of in het zadel helpen is een effectieve insteek, cyberlobby gaat via de achterdeur van de informele kanalen.

De invloed van social media en user-generated content in relatie tot advertentiewaarde is een moeilijk onderwerp. Eenvoudige statistieken met aantallen lezers, kijkers, unique visitors of clickers voldoen niet meer. Vertrouwen, integriteit en vorm spelen een belangrijke rol, maar die hangen weer af van de gebruikte bronnen, de tekst, taal, interactie, graphics. Manipulatie van materiaal op internet is aan de ene kant vrij eenvoudig, zoals malware verspreiding iedere dag weer bewijst, maar

een bepaald merk of bedrijf positioneren is toch nog meer een kunst dan een kunde.

Ook voor intern gebruik in een organisatie of netwerk (intranet) spelen blogs en sociale netwerken een rol. Ook daar is geloofwaardigheid essentieel en ligt de keuze qua gebruik en rangschikking van externe bronnen gevoelig.

Interactie tussen TV en social media

Men stelt wel dat internet en sociale media het TV kijken en andere “oude” media zoals boeken en kranten kannibaliseert. In wezen is de hoeveelheid “vrije” tijd in de loop der jaren niet veel veranderd, alleen vullen we dat anders in en verschuift de besteding van passief naar actief. Oud en nieuwe vinden nieuwe combinaties. Reageren op TV-uitzendingen of andere actuele gebeurtenissen blijkt al een belangrijk deel van social networking te vullen. Volgens Nielsen staat in de VS bij 31% van de internetters de TV op de achtergrond aan, de media vullen elkaar daarin eerder aan dan dat ze concurreren. Het tweede scherm in je hand is dan voor persoonlijke communicatie of informatie zoeken, de gezamenlijke huiskamerbuis voor omroep of films.

Er vormen zich “telecommunities” – mensen die tegelijk kijken naar een TV-programma en ondertussen zitten te chatten of te twitteren. Ook gebruikt men het internet dan om additionele informatie, bijvoorbeeld over sportuitslagen of sporters, boven water te krijgen of te reageren op TV-programma’s. De media vullen elkaar op zo’n manier dus aan. Dit kan een belangrijke ingang zijn voor advertizing of interactieve participatie, commercials kunnen zich - net zoals nu met 0900 nummers – richten tot de TV-kijker en die laten reageren via websites, Twitter of Facebook op het het scherm in de hand.

Cyber-imperialisme, de oligopolie van de portals

Een aantal grote clubs zoals Google en Facebook zijn nogal machtig aan het worden, ze streven naar een monopolie en je zou ze imperialistisch kunnen noemen, met een focus op (markt-)macht. In feite zien we dat aanbieders, portals en providers op de markt voor brede ‘extended’ communicatie allemaal proberen het hele pakket te gaan

bieden, dus social media, e-mail, videoconferencing, chatten, cloud diensten, apps en app-stores.

De strijd om de consumentencommunicatie tussen e-mail aanbieders en sociale mediagiganten betekent vooral dat iedereen alles gaat aanbieden en dat ook integreert. Google gaat uitbreiden naar Google+, Microsoft biedt naast Office en Windows ook Skype en cloud-diensten en de Xbox, Amazon levert steeds meer diensten, het loopt allemaal een beetje door elkaar. Het bedrijf dat als eerste zowel een flinke aanhang heeft, als ook alle diensten via haar portal (en een enkele knop op de smartphone zoals Facebook) kan aanbieden, zou dan wel eens tot machtige marktleider kunnen uitgroeien, een situatie die Microsoft met Windows wist te bereiken en nu in zicht is voor Facebook en Google.

We zien dat de grote spelers, vaak onder het mom van menslievende projecten om internet naar de brede massa (in de derde wereld met name) te brengen, ambitieuze projecten opstarten. Google wil met Google Project Loon via High Altitude Balloons dus ballonnen die hoog in de stratosfeer (20 km hoog)boven de aarde zweven internet toegang bieden aan gebieden waar kabel of radio-internet niet komt. Men wil uiteindelijk met 300 ballonnen landen als Nieuw Zeeland, Australië, Chili en Argentinië internet bieden. Concurrent Facebook investeert nu in hoogvliegende drones, ook om meer internet toegang te faciliteren.

De uitdaging is om meer gebruikers te krijgen in de afgelegen gebieden, men spreekt over de 'next 5 billion internet users'. Men wil, en dat wordt breed gesteund, internet betaalbaar maken in de derde wereld. Door investeren in organisaties en diensten en door technische middelen zoals betere compressie, caching, proxies, CDN's (content delivery networks), wifihotspots en goedkopere hardware (smartphones) wil men dat bereiken en zo klanten vinden.

Wel toegang, geen kansen

Nu lijkt het allemaal heel positief, iedereen toegang tot alles. Een reis naar Marokko leverde voor mij de vraag op of de zogenaamde vooruitgang door het aanpakken van analfabetisme en toegang tot internet wel zo'n eenduidig positieve zaak is. In Marokko zie je dat op het platteland en in de oude stadsdelen de vrouw nog steeds weggestopt

wordt, vaak feitelijk opgesloten en helemaal geen deel neemt aan het openbare leven. Maar het gaat tegenwoordig dan wel om generaties vrouwen, die op school hebben leren lezen (en internetten) en al dan niet stiekem via Cyb<\$I[]cyber-internetcafé>ers (internetcafe's) een blik op de wijde wereld hebben kunnen werpen. Eenmaal huwbaar worden ze dan weggestopt, krijgen vaak niet eens toegang tot boeken of internet, want dat is gevaarlijk modern en voelen zich als gevangenen. Mijn vraag is of we hen zo niet ongelukkiger maken dan in de oude toestand, waarin ze wel beperkt waren, maar geen idee hadden van wat er buiten hun harem, keuken of woonkamertje gebeurde? Dit is natuurlijk een heel moeilijke kwestie, maar het gevolg van een grote dissonantie tussen werkelijkheid en belofte is psychologische frustratie. Dat kan zich op allerlei manieren uiten, zou je bijvoorbeeld als weggestopte vrouw of meisje met misschien toegang tot internet dan ook niet eens gaan proberen hoe dat nu werkt met virussen en zo?

Openheid is tweesnijdend zwaard: quasi democratisch

Er wordt veel belang gehecht aan internet als een middel om meer mensen te betrekken bij de samenleving en die transparanter te maken. Dat is in zekere zin ook gebeurd, economisch heeft het internet heel veel aan het licht gebracht, maar daarmee ook de marges in de handel aangetast en de bewegingsvrijheid van ondernemers, politici en burgers (en hopelijk ook van criminelen) beperkt.

De gedachte of hoop van onder meer John Perry Barlo<\$I[]Barlow, J.P.>w dat internet een bij uitstek democratisch medium zou worden (democratic empowerment) is niet echt uitgekomen. Het geeft weliswaar ruimte aan de burger, maar is ook een middel voor repressie, voor overheidscontrole, voor manipulatie, slimme (vi<\$I[]viral marketing>ral) marketing en Big Brother tactieken. De beïnvloeding van de publieke opinie is misschien zelfs gemakkelijker geworden, omdat de vertraging in de feedback loop bij de papieren media er tussenuit is gehaald.

Sociale media zouden democratisch zijn, omdat iedereen er toegang toe heeft of zou moeten hebben. Iedereen zou kenniskunnen nemen van wat er speelt en ook de eigen mening weer delen met anderen. De omwentelingen in de Arabische landen zouden dan ook te danken zijn

aan de moderne media en internet, maar in bijvoorbeeld Iran gebruikt het (nog) niet omvergeworpen regime Facebook en internet-verkeer juist om tegenstanders te traceren en op te pakken. Ook bleek het aantal twitter gebruikers daar beperkt.

De rol van internet in de recente revoluties werd, zeker in de Amerikaanse politiek en media, zwaar overdreven. De moderne internet diensten en mobiele media zouden goed zijn voor de democratie, maar dat is dus maar betrekkelijk waar. Het is ook een illusie, want de VS zelf willen een totale internet-stopknop optie voorbehouden, zogenaamd om cyberaanvallen af te kunnen slaan. Ook behoudt de VS zich het recht voor, overal en altijd en zeker op internet haar normen en waarden te verdedigen en de inbreuken daarop wereldwijd aan te kunnen pakken, een soort cyberimperialisme dat paradoxaal staat tegenover het gejuich over “vrij” internet, cohesie en democratie. Zo blijkt ook, dat niet alleen in landen als Egypte, maar ook in Birma en elders vrij makkelijk de stop uit het hele internet-verkeer getrokken kan worden of het, zoals in Turkije of China, ernstig beperkt kan worden. Als de telecombedrijven (onder druk van de staat) medewerking verlenen aan het traceren van “subversief” verkeer en sites, kan datzelfde internet zeer gevaarlijk zijn. Net zoals in WOII de bevolkingsregisters de basis waren voor de Jodenvervolging, kunnen nu e-mail-verkeer, chatberichten, tweets en posting op b.v. Facebook gebruikt worden om tegenstanders van het regiem te traceren; in Iran zijn al cyberactivisten onthoofd.

Deze schaduwkant van internet, de digitale schaduw of noem het maar Big Brother, is een dreigend gevaar, mede omdat content in principe eeuwig bewaard kan worden en vaak ook wordt, en dus jaren later iemand in het nauw kan brengen. Ook in Nederland gebruiken niet alleen werkgevers, maar ook de overheid al social media als LinkedIn, Google en Facebook om naspeuringen te doen, bijvoorbeeld naar wat uitkeringstrekkers uitspoken.

Dubbele rol en dubbele boodschap, manipulatie

Sociale media zien als de wonderolie voor allerlei problemen is dus wat kortzichtig, zoals alle werktuigen kun je ze positief en negatief gebruiken. De voordelen zijn breed uitgemeten, de nadelen ook aangestipt en met steeds meer studies aangetoond. Sociale media zijn geen

wonderolie, maar bieden wel enorm veel mogelijkheden tot contact, uitwisseling, meningsvorming en beïnvloeding. Dat is het bedrijfsleven niet ontgaan, de grootmachten in meningsvorming zijn tegenwoordig Google, Facebook, Twitter, Wikipedia en de talloze fora en uitwisseling-sites. Dus storten bedrijven, organisaties en de overheid zich op de sociale media, passen ze aan voor eigen behoeftes, starten in-company social media initiatieven en zetten afdelingen op die hun social media profielen moeten sturen en manipuleren. Het is de grote mode.

De nadelen van sociale netwerken worden zelden diepgaand behandeld, want dat is niet modieus, we geloven liever de utopie van een ideale digitale toekomst. Toch weten we van internet-verslaving en “desocialisatie” omdat men bij veel online leven minder traditionele en fysieke contacten heeft en er een soort internet-eenzaamheid ontstaat, die ook sociaal psychologische gevolgen heeft. Het wordt erg individueel, ieder voor zich en het net voor ons allen. We raken dan soms de connectie met de werkelijkheid kwijt, Kenneth Calhoun noemde dat het dystopia argument, alles wordt onpersoonlijk, we worden nummers in plaats van mensen. Dan gaan we als nummers reageren, mogelijk zelfs speciale online subpersonalities ontwikkelen; veel e-mail verkeer is al kortaangebonden of grof.

Netiquette is een mooi begrip, je keurig gedragen, maar in de praktijk raffelen we veel af, niet beseffend dat ook die e-mails, tweets en chats ergens bewaard gaan worden.

20 De rol van spel, cultuur en ritueel, de (lokale) media

Amsterdam is een culturele smeltkroes, maar ook nog steeds een spelbepaler, nationaal maar ook internationaal. Nieuwe trends, nieuwe kunst, creatieve innovatie, het groeit tussen de naden en in de rafelranden van de welvaartsmaatschappij en is een van de sectoren die Amsterdam maakt tot Amsterdam; uniek, magisch, een brandpunt en trekker voor de creatievelingen.

Genoeg grote podia, die bakken geld kosten, maar de topbands willen ook in Paradiso staan, waarom? We zijn, met forse tegenwerking van de overheid, festival-plek nr 1 geworden, dat is een topsector die niemand ziet. We zijn een cruise-bestemming en die grote cruisekastelen zijn leuk, maar in de binnenlandcruises gaat net zo veel om en de Haven heeft eigenlijk niet gedacht aan een goede plek voor die Rijnbakken, aan een grote passantenhaven voor jachten. Gastvrijheid is waar Amsterdam geld mee kan en moet verdienen, maar dan moet er wel wat te beleven zijn, niet meer van hetzelfde wat men elders ook al krijgt aangereikt. Kleinschaligheid, diversiteit, het is uniek dat je in Amsterdam lopend (ook 's nachts) rond kunt trekken en dat er wat te doen is, legaal, gedoogd, op het randje. Amsterdam was lange tijd avontuur, spanning, vreemd en tegelijk schattig, de schrijvers, de schilders, muzikanten, creatieven, de hackers, ze kwamen hier en bleven hier vaak, maar worden nu met beperkende visa-regelingen weggepest.

Men praat over topsectoren, over industrie, tuinbouw, maar dat toeristen vooral naar Amsterdam komen vanwege de sfeer, de tolerantie, de rafelranden (sex en weed) en de magische sfeer heeft het niet tot prioriteit kunnen maken. Natuurlijk, we hebben mooie musea, een leuke en oude binnenstad, maar binnenkort heeft iedere grote stad een Hermitage franchise of een Guggenheim rip-off. De paar bijzondere winkeltjes die er nog zijn vallen echt niet op tussen de standaard bezetting van de A-lokatie. Bovendien wordt die binnenstad ernstig bedreigd door de online retail, groeien we dicht

met fietsplekken maar blijven autootje pesten zonder ander beleid dan de kassa, is de weide- en buitenwijkwinkel de pest voor de diversiteit van het originele aanbod en gaan we de bezoekers ook nog eens fouilleren.

Het brede cultuurbeleid, en dat is veel meer dan een kunstenplan en subsidie-verdeling, mankeert. Te veel gaat naar de 'grote' evenementen en upmarket podia, die dan wel publiek trekken, maar is dat niet te elitair, te grachtengordel, te duur en over de hoofden heen van de massa. Die krijgen de Gay Pride, Sail, af en toe een voetbalfeestje, maar een stad met zoveel minderheden zou toch niet alleen een Kwakoe (flakkerend als een nachtkaa) maar een Turks, Marokkaans, Afrikaans en Belgisch volksfeest moeten hebben. Daar zit de culturele doorbloeding, daar integreert men, bouwt respect op voor elkaars cultuur, daar kan de soms opgekropte energie zich manifesteren. Holle prestige-events zoals het Holland Festival (elk dorp heeft nu zoiets) kosten geld, maar vooral aandacht, dat gaat om 'schone kunsten' maar Amsterdam is juist een trekker voor duistere, magische, net boven het maaiveld bijzondere dingen.

Er is een vrijplaatsen beleid, maar dat buigt zo naar de status quo, naar de belangen van eigenaren en corporaties, dat het snel duffe oorden worden en de echte gangmakers verder trekken, naar Berlijn, Barcelona. Een veel actiever beleid om leegstaande panden te hergebruiken stimuleert. De de Wibautstraat is een prachtig voorbeeld over wat er allemaal kan en hoe heel diverse stromingen dan samenkomen in een 'Knowledge Mile'. Maar verderop in de Weesperstraat laat de gemeente zelf lege plekken vallen, leegstand en verkrotting op rollatorafstand van de Hermitage en Waterlooplein.

Er zijn zeker leuke evenementen, die ook internationaal scoren zoals IDFA en allerlei muzikale happenings, maar hoe vernieuwend is eigenlijk een filmmuseum, een documentaire festival, is dat niet te veel 'telefoonboek', te veel 20-e eeuw? Een cultuurplan voor de toekomst zou onderscheid moeten maken naar hoge en lage cultuur, en juist die kleinschalige, misschien ordinaire, grass-roots be-

wegingen moeten stimuleren, een substraat en infrastructuur scheppen die dat ondersteunt.

De teloorgang van de lokale media cultuur in Amsterdam

Amsterdam had al vroeg een lokale omroep, er was een pionierende Digitale Stad en er was een van de eerste dekkende kabelsystemen, dus het is eigenlijk jammer dat het onderwerp lokale media is weggezakt tot wat overal elders ook draait, de voorsprong ging verloren. Het was ooit, met een wat warrige financiering van allerlei groepen en van allerlei kanten, een levendige, amusante en onlogische afspiegeling van wat er vooral bij de minderheden leefde. Innovatie, groepsbelang, persoonlijke ambities, het liep allemaal door elkaar en het sociale kapitaal droop ervan af. Initiatieven als de Digitale Stad, Kleurnet televisie, de hackers, de rafelranden ontmoetten elkaar, Daklozen Televisie was een wereldprimeur. Door inmenging van de politiek, die vooral haar behoorlijk omarmde en status-quo gevoelige en dus slaafse AT5 wilde steunen en weinig begreep van de internet-revolutie, ging dat karakter van de lokale media geleidelijk aan verloren. Salto werd een te duur faciliteits-instrument, een bijna commerciële uitbater, de spread qua programmamakers versmalde tot religieuze en eng-etnische groepen, de kansen om ook kleinschalig digitaal Amsterdam te ontwikkelen (deel van de kabel-verkoop overeenkomst in 1995) werden niet benut. De ooit bij de oprichting beoogde uitstraling naar evenementen, theater, film en festivals ging verloren, hier is de alternatieve en creatieve Ruigoord gemeenschap met een wereldwijde uitstraling een duidelijk voorbeeld, zij participeren nauwelijks in het Salto en lokale media circuit.

Het zijn gemiste kansen, die deel niet benut werden omdat de warrige, maar wonderlijk effectieve contacten tussen en in de creatieve wereld niet werden gezien als sociaal kapitaal. Ze voldeden niet aan de normen en werden weggeregeld, ontkend en niemand keek om. Het Westerse business model, dat ervoor in de plaats kwam, was net zo rot en kostte waarschijnlijk meer geld, omdat de zogenaamd gebalanceerde begrotingen en budgetten vol zaten met rondgepompte fondsen zonder echte basis. Projecten als het Mu-

ziektheater, de Waag, De Zwijger, Nemo werden dure geldputten, terwijl de binnenstad verloederde en onafhankelijke, commerciële projecten werden en worden weggeconcurrerd.

Gemiste kans

B&W zagen lokale media maar als lastig, de kansen verliepen, de overstap naar digitaal werd nauwelijks gemaakt, het geld ging op aan het in stand houden van AT5 als spreekbuis en een gebouw als De Zwijger, prima uitgerust maar zonder de input van lokale programmamakers die de vorige eeuw zo bruisend, multicultureel en divers bezig waren. De Zwijger is een media- en conferentiecentrum geworden dat gesubsidieerd concurreert met andere plekken en podia, die mede daardoor bedreigd zijn.

Er wordt dik geld uitgegeven aan programma-maken op RTVNH en AT5, de kleinschalige kweekvijver van Salto is verworpen tot een spartelkommetje en de overstap naar internet-programmering en initiatieven voor stadsbrede sites voor nieuwe diensten, integratie projecten, kunst en diversiteit in het algemeen is niet of nauwelijks gemaakt.

Een belangrijke erfenis aan kennis en energie ging verloren en dat vooral de opeenvolgende wethouders te verwijten, die de voortrekkersrol van Amsterdam op dit gebied niet zagen.

Waar Amsterdam de beste internet-faciliteiten en kruispunten van de wereld heeft, is men juist qua content (afgezien van de porno-industrie) achtergebleven. De lokale media op stedelijk niveau zouden hier veel meer kunnen betekenen en dat niet alleen in leuke programma's, maar in wat er uit voortvloeit aan games, apps, nieuwe mogelijkheden. Juist e-Health, domotica, IoT (Internet of Things) bieden kansen voor koppeling, integratie, maar er ontbreekt een uitwisselingsmodel, een platform zoals dat met Salto ooit goed werkte voor de radio en tv.

21 Winkelen, ontwikkelingen in retail-land?

Amsterdam is een stad met veel markten, en dat is een vorm van retail die eigenlijk heel efficiënt is, het is heel essentiële handel en hoewel de oorspronkelijke functie, namelijk producten van het land in de stad verkopen, wat verdwenen is, blijft het een stukje van de stedelijke handelscultuur dat relatief weinig last heeft van online en e-commerce.

Andere middenstanders, en met name winkeliers hebben het moeilijker. Het gaat slecht met veel winkelbedrijven in de stad. Het is te gemakkelijk om het allemaal te wijten aan de e-commerce, aan het online shoppen en kopen, want ondertussen is wel duidelijk dat de winkel-ervaring, het fysiek gaan shoppen, wel degelijk bestaansrecht houdt. Zeker in een wereld waar werk steeds meer verdwijnt en de behoefte aan bezigheid en vermaak niet alleen via de smartphone kan worden ingevuld, zal retail ook in de toekomst blijven bestaan, de stenen winkel heeft een functie voor kijken, voelen, afhalen, servicepunt en het zoeken van ‘menselijke’ informatie.

Het belang van de stad als winkelparadijs is dus niet in gevaar, al zal men zich moeten aanpassen aan veranderend publiek en verdienmodellen. De functie van de stad als contactplek voor collectieve en publieke diensten, en winkels zijn duidelijk een publiek goed, zal alleen maar toenemen.

Het maatschappelijke belang van een goed draaiende binnenstad is duidelijk, de politiek had hier meer oog voor moeten hebben, de banken met hun belangen in onroerend

Zo was de Kalverstraat in 1960

goed via hypotheeken aan ondernemers moesten wel in de slag, dreigende leegstand op grote schaal kan een domino-effect veroorzaken.

Het probleem is dat de formules veranderen, dat het in elkaar schuiven van online en fysiek shoppen, het integreren van digitale functies in de ‘stenen’ omgeving vraagt een andere insteek dan wat veel ‘oude’ winkelformules in huis hebben. Aanpassen, meegaan met de tijd, maar is dat alleen een kwestie van winkelformules aanpassen en wat meer digitale borden ophangen, of zijn er bredere invloeden, in de economie, de financiering van ondernemingen, in de demografie (Krimp, vergrijzing, ontgroening), in de onroerend goed markt, in de globale economie of zelfs in de psychologie van de massa?

De centrifugale opdeling van de maatschappij qua inkomen en bestedingen, in rijk en arm, top-end en budget met teloorgang van de middenmarkt speelt de middenstand net zo parten als de opkomst van e-commerce, cross-channel marketing en multichannel retail.

Kosten

De huren zijn in ons land al lang niet meer gerelateerd aan de bouwkosten en onderhoud, met name door het beleid van overheden en het gerommel van de coöperaties. Iedereen wilde verdienen, dat het ook verdiend moet worden en de wereld online ging winkelen ontging de politici en bobo's, die mooie plannen doordrukten. Er is te veel gebouwd, vooral in buitenstedelijke winkelcentra die de binnensteden kannibaliseren en het winkelen in de stad aantasten, iets wat voor grootschalige retailers als V&D zwaar telt.

Anderzijds bleken er zoveel grote ketens en formules toch maar voor een A-lokatie te willen betalen, dat de huren daar niet meer realistisch op te brengen zijn. In de grote steden valt dat niet zo op, maar daar waar de vergrijzings/ontgroeningskrimp voelbaar wordt zie je de binnensteden, zeker in de provincie, verarmen. Daar zijn nog wel de praktische buurtwinkels en zaken die gebruiksartikelen verkopen, de praktisch doorgeefluiken maar dat draagt dus weinig bij aan de winkelervaring, het snuffelen, het grootstedelijk uitje. Er is in die context groeiende leegstand, steden als Kampen en Venlo met onbezonnen nieuwbouw beginnen in de oude winkel-

buurten te kraken, met gettovorming en derderangs vulretail of dichtgetimmerde zaken. Onbezonnen parkeergeldheffing, alleen goed voor de gemeente, houdt klanten weg, of selecteert op zo'n manier dat het gewone volk de stad gaat mijden.

Ook personeel is een kostenpost en automatisering bespaart ook daarin. Wat iedere kleine ondernemer ondertussen weet, namelijk dat trouw personeel duur personeel wordt, dat je ouderen niet kunt ontslaan en je qua instelling en energie weg groeit van je klantenkring, speelt zeker bij zaken als V&D. De oude garde heeft z'n waarde, maar wordt, zeker als men zich bedreigd voelt, defensief en wars van nieuwe plannen, schurkt aan tegen de bonden en gaat, zoals bij V&D dwarsliggen. De oude patronen, met periodieken en anciënniteit passen niet meer bij een dynamische retail die met moderne middelen alert moet reageren op de markt.

Positionering

Het is niet alleen in de retail duidelijk, de middenmarkt verdwijnt omdat ook de middeninkomens onder druk staan, als gevolg van de globalisering en Piketty-effecten (inkomenskloof). Budgetzaken doen het goed en de hele dure merken hebben hun eigen publiek, zowel rijke mensen als zij die rijk willen (na)doen, de PC Hooft aanpak. Er wordt wel gezegd dat de formules die te veel in het midden blijven zitten, teloor zullen gaan. Maar als we dan naar Blokker kijken, eerder een budget-merk, gaat dat misschien toch niet op. Het lijkt er eerder op, dat zowel Blokker als V&D te stoffig, te ouwelijk, te traditioneel overkomen, er straalt geen inspiratie meer uit. Dat heeft misschien ook met de crisis te maken, de zuinigste consument gaat naar Primark, Action, zoekt koopjeswinkels, wil korting voelen.

Daarbij speelt ook dat de oudere, die steeds meer pensioenbewust en onrustig wordt gemaakt, zuiniger is geworden. De 'gouden' generatie waarvan verwachtte dat ze minder prijsgevoelig zou zijn, blijkt op de knip, met prijsdruk als gevolg. De langzaam goedkoper wordende zeecruises, typisch een seniorenmarkt, zijn daar een prima indicator van.

Bredere dienstverlening

De moderne retailer doet aan real-time marketing, gebruikt alle kanalen, moderne schermen en online tools, verkoopt fysiek maar ook online ter plekke als iets niet in voorraad is, maar moet daarvoor wel de hele zaak op één lijn hebben, iedereen moet met een tablet niet alleen aan de informatiebalie, maar overal de klant kunnen helpen. Dat vereist teamplay, minder mini-koninkrijkjes en afdelings hiërarchie, iets wat moeilijk kan liggen bij oudere medewerkers.

Alles moet nu: Real Time Advertising

Retail is niet meer het inkopen en neerzetten van handel, het is veel dynamischer geworden en dat heeft z'n invloed op de marketing, winkelinrichting en het hele zakendoen. De klant wil de juiste informatie nu, maar ook het product nu meenemen, anders koopt ie het wel via een webwinkel, die steeds vaker de volgende dag al aan huis levert. Dat daar de brievenbussne niet op berekend zijn, iets wat de overheid en de post niet tijdig signaleerden en aanpakten, is de grootste rem op e-commerce in ons land.

Real Time Advertising is een trend in de retail die samenhangt met de integratie van de communicatiestromen, we weten in een oogwenk alles of kunnen het weten.

Nog niet zo lang geleden konden winkelketens als de Bijenkorf met Drie Dwaze Dagen, de Maffe Marathon en Inspiration veel volk op de been brengen, met mediacampagnes en brede kortingen, de aanpak die men in de VS ook wel gebruikt om het kerstseizoen te beginnen na Thanksgiving. Maar ook daar blijkt dat de consument zelf de cross-media koppeling maakt tussen internet met real time informatie, adviezen van experts en vrienden combineert met outlet-bezoek. De omni-channel aanpak, de klant op allerlei manieren bereiken en alle communicatiewegen gebruiken kan daar op inspringen. De nieuwe, digitaal vaardige klant surft, chat, sms-t, twittert, maar kijkt ook in de bus naar schermen, naar billboards en leest ook nog de krant of een magazine, vaak al op een tablet of smartphone.

Men komt de winkel binnen met de nieuwste informatie (vaak op de smartphone) en bedrijven die daar niet op inspelen door zowel

online als via digital signage in real time in te spelen op wat de klanten zoeken, worden minder aantrekkelijk. Een klant die denkt die rode jurk in maat 38 te komen kopen, maar merkt dat die als sinds een paar uur is uitverkocht, druipt teleurgesteld af. Met real-time en steeds up-to-date gehouden informatie kan men echter sturen, zorgen dat de klant informatie krijgt die relevant en actueel is en ook nog zorgen voor het evenwichtiger leeграken van de magazijnen. Het inspelen of zelfs manipuleren van de klantwensen is tenslotte wat marketing beoogt en sales moet waarmaken.

Actuele informatie dient niet alleen op de websites en via tweets en mailings beschikbaar te zijn, ook op straat, in het openbaar vervoer, op de billboards (de Out of Home (OOH)-media) en in de winkel moet alles kloppen en op elkaar afgestemd zijn. Dat vereist een breed marketing denken, cross-mediaal en omni-channel promotie en aandacht inkopen, genereren en aansturen, en veel coördinatie. Methodes als 'Location Based Advertising' en 'Situation Based Advertising' en inspelen op wat de klant aan devices en diensten gebruikt, identificatie van de klanten, relatiemanagement, databasebeheer en zelfs big data technieken moeten geïntegreerd worden.

Winkelen, handel, de stadservaring

Het aanbieden van de winkelervaring blijft, net als de horeca en ander vermaak en entertainment, een stadse functie. Je kunt het weghalen of verplaatsen naar grote winkelcentra buiten of aan de rand van de stad, maar dat werkt commercieel niet altijd goed, en het verarmt de binnenstad. De combinatie van functies maakt de stad aantrekkelijk, en Amsterdam heeft een layout die dat mogelijk maakt en ook nog op een (lopen/fietsen) schaal en met een concentratie die vrij uniek is.

De opkomst van de e-commerce heeft grote gevolgen, maar nu is toch al te zien, dat winkelen, in samenhang en gemengd met online informatie en online handel, als stadsfunctie wel overeind zal blijven. Het is deel van de stadservaring, waar mensen uit de provincie op afkomen en als er maar genoeg unieke factoren zijn, ook toeristen van verder weg. De optimale stadservaring is voor iedere bezoeker uniek, maar er zijn brede trends te herkennen en daarop in-

spelen bepaalt het succes van de stad. Bereikbaarheid, veiligheid, groen, betaalbaarheid, het speelt allemaal mee. De tussenhandel, want dat is retail is wezen, vervult daarbij een reeks functies. De pure logistiek gaat naar de achtergrond, de winkelervaring, persoonlijk contact, inbedding in een activiteitschema en het anders, nieuw, verrassend zijn spelen een grotere rol. Winkelen is ook een avontuur, spannend en leuk, het is meegaan met het groepsgevoel en tegelijk individuele keuzes kunnen maken.

22 Anticipatie op verandering; ouderen en nieuwe minderheden

Verandering is onvermijdelijk, een stad verandert, de mensen veranderen, de technologie verandert. Hoe gaan we daarmee om? Er zijn veel vragen te stellen over wat ons te wachten staat en misschien zijn er niet zoveel antwoorden. Laten we eens wat vragen opwerpen:

Neem de samenstelling van de bevolking, die verandert. Soms is dat te verwachten, soms stromen er vrij plotseling groepen in omdat er ergens oorlog of een ramp is.

De werkgelegenheid verandert of verdwijnt, wat gaan die mensen doen, komen ze naar het Vondelpark, gaan ze om volkstuinjes vragen, meer zwemmen, vaker naar Zandvoort, of hun vrouw slaan en moeten er meer poli's komen?

Zijn theehuizen voor oudere moslims gewenst, noodzakelijk om vereenzaming te voorkomen, zijn het uit gezondheidsoverweging noodzakelijke investeringen die publiek geld vereisen, we geven toch ook geld uit aan opera voor een elite?

Als de plekken voor hangjongeren worden ingenomen door hangouderen, wat doe je dan?

Jongeren kunnen fietsen, ouderen rijden in karretjes, kunnen geen trappen aan, lopen met rollators, zijn banger en onzekerder, vallen sneller met ernstiger gevolgen, kan de GGD dat wel aan en waar zet je al die voertuigjes als men gaat winkelen?

Er komen nieuwe minderheden, nu al is de opvang van oudere niet-Westerse minderheden een probleem, maar gaan we ook Poolse verzorgingstehuizen inrichten, theehuizen voor Afghaanse en Syrische vluchtelingen, kerken, Koranscholen of gebedshuizen voor nieuwe instromers?

Wat doen we als de Islamitische radicalisering nog veel verder gaat, gaan we dan naar een situatie dat we overal politiepostjes gaan krijgen of mensen fouilleren, is daar ruimte voor, wie gaat dat betalen? Wie wel eens op vakantie is geweest in Egypte of Israël weet hoe dat kan uitpakken. Het levert werkgelegenheid op, maar overal geweren en

posten, willen we dat of geven we iedereen maar liever een chip in het oor en een pasje voor als ze hun buurt uit willen?

Er zijn veel meer van dergelijke vragen te stellen, misschien is het goed daar de burger eens over te peilen.

De meeste veranderingen vereisen aanpassingen of maatregelen, soms zien we het wel aankomen, soms zal er flexibel symptomatisch iets gedaan moeten worden.

Het is opvallend dat juist de overheid met allerlei maatregelen weinig rekening houdt met de gevolgen en uitwijkeffecten. Men doet maar, met goede bedoelingen maar zonder alle gevolgen door te denken. De verplaatsing van de bijstand en de zorg naar gemeentelijk niveau is doorgevoerd zonder echt te denken aan wat dat betekent, niet alleen op ambtelijk niveau (hoeveel duizenden plekken in Den Haag gaan er vrij komen) maar voor de cliënten, voor de druk op mantelzorgers en lokale voorzieningen. Er is geen duidelijke plicht tot wat bij bouwprojecten milieu-effect analyse heet. Bij grote verplaatsingen van scholen, universiteitsgebouwen, gemeentendiensten etc. zou een hergebruik-analyse verplicht moeten zijn, inclusief een opstelling van de kosten die ontstaan voor anderen dan de huurder en verhuurder.

De techniek gaat snel en heeft allerlei gevolgen. Door e-commerce te verwachten verschuivingen in de retail, waardoor hele sectoren zoals boekhandels, reisbureaus, telefoonwinkels verdwijnen, grote warenhuizen zoals V&D een andere koers moeten gaan varen hebben niet alleen gevolgen voor de verhuurders, maar gaan een ander publiek trekken, op andere tijden, verschuivingen in leeftijd, sekse, bestedingspatronen.

De toenemende segregatie in arm en rijk verdient serieus aandacht, wie kan nog een woning betalen in de binnenstad en welk vervoermiddel hoort bij die groep, op welke momenten en waar gaan de rijken uit, winkelen ze, of trek-

Willen de jongeren nog het Rijksmuseum of liever een Guggenheim rip-off?

ken die zich overdag terug omdat de stad door de buitenlui en armen wordt bezocht? Het is te verwachten dat projectontwikkelaars zich op die groep gaan richten, grootschalige afgesloten ‘gated’ projecten ontwikkelen waar de rijken zich terugtrekken, denk aan de ‘Palm’ in Dubai, maar met rijke buurten en villawijken waar men eigen bewaking betaalt gaan we ook die kant op.

De dynamiek en in-elasticiteit van wat de burger doet en wil worden vaak niet goed ingeschat. Op bepaalde plekken prostitutie, drugshandel, hanggedrag, muziek maken in het park verbieden, dat leidt vaak alleen maar tot verplaatsing van het probleem. Parkeerbeheer verplaatsen naar de rand van de stad is alleen maar handig voor die dienst zelf, de ‘klant’ kan er moeilijk terecht en als het toeristen zijn wekt dat onnodige irritatie en verlies aan terugkomers.

Na ons de afbraak

Als er nieuwe panden betrokken worden of nieuwe voorzieningen gebouwd houdt men weinig rekening met wat er achterblijft, welke effecten dat op de buurt kan hebben. Veel steden in ons land hebben mooie weidewinkelcentra laten bouwen, daar leuk aan verdiend, maar zitten nu met een leeglopende binnenstad met nare gaten. In Amsterdam was de Wibautstraat lange tijd zo’n gatenkaas, nu wordt het de Knowledge Mile, maar ondertussen is zo’n buurt jarenlang wegge-zakt. Bij andere achtergelaten grote gebouwen in de binnenstad (van o.m. banken) was er jarenlange leegstand en zijn de oplossingen niet altijd sluitend.

De baby-boom stutten

De komende twintig, dertig jaar zal een stad als Amsterdam relatief veel ouderen hebben, de babyboomer generatie gaat een groot deel van de ruimte, zorg, en diensten ‘afnemen’. Dat legt een duidelijke druk op de voorzieningen, want deze bobbel in het demografische debiet vraagt duidelijke aanpassingen en zal de sfeer in de stad ook behoorlijk gaan tekenen.

Ouderen wegstoppen, zoals in de vorige eeuw gebruikelijk was, lijkt geen haalbare optie. De senioren zelf willen dat niet meer, maar ook de kosten van dergelijke oplossingen zijn te hoog, in een situatie waarin steeds minder jongeren beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt.

Dus zoekt men naar alternatieven, en de moderne technologie kan daarbij zeker helpen, maar het is goed om met meer dan een open oog voor culturele verschillen naar de basisbehoeftes van de ouder wordende generaties te kijken,

Dat zijn zorg en contact, en die twee zijn invers gerelateerd, meer contact (met anderen, burens, familie) betekent minder zorgbehoefte (dus kosten), minder eenzaamheid, gelukkiger mensen. In die zin is het streven naar een meer verbonden stad zeker voor de ouderen een prima idee, als er tenminste rekening gehouden wordt met hen. Meer locaties voor house-parties, meer skate-banen, coffeeshops met hash (of toch?) of wipkippen zijn aan hen niet besteed, maar groen, wandelvoorzieningen, buurt-winkels, afleversystemen, theehuizen, kleinschalige markten, toegankelijk en fijnmazig openbaar vervoer duidelijk wel.

Ouderen hebben een andere actieradius, die geleidelijk ook kleiner wordt en de aloude fietsafstand als basis van voorzieningenplanning gaat dus steeds minder op, van fiets gaat het via wandelen en OV naar rollator en rolstoel, mogelijk in uitvoeringen en met alternatieven zoals de Segway, autonome persoonlijke OV vormen, robot-taxi's, rol-trottoirs of zelfsturende rolstoelen.

Woonaanbod

Een belangrijke factor is het wonen, vierhoog achter wordt gaandeweg onhoudbaar, maar (betaalbare) parterre-verdiepingen zijn er niet genoeg, veel appartementsgebouwen hebben maar beperkte liftvoorzieningen en er zijn allerlei voorziening nodig om op hogere leeftijd nog alleen te kunnen wonen of het zo in te richten dat extra zorg mogelijk is. Daarbij zullen concessies gedaan moeten worden, qua voorzieningenniveau, ruimte, comfort, locatie. Ouderen willen graag in hun oude woning en oude buurt blijven, maar dat wordt geleidelijk onbetaalbaar, partners vallen weg, inkomens lopen terug en het rondpompen van huursubsidies gaat waarschijnlijk stoppen. Toch heffen we verzorgingstehuizen op, slopen bejaardenhuizen, vaak zonder te analyseren of een andere exploitatievorm, zoals coöperaties met en van omwonenden die zich van een plekje willen verzekeren niet haalbaar is.

Zelfs al zullen er veel senioren met een redelijk pensioen hier geen last van hebben en zoals ook nu al, veel te veel ruimte blijven bezetten want verhuizen wordt te duur gemaakt, voor heel veel ouderen zullen toch goedkopere, en aangepaste woningen

Groei of krimp, de stad verandert

moeten worden gevonden, gebouwd of anderszins gerealiseerd. Het alleen maar bouwen van standaard studio-appartementjes en aanleunwoningen is daarbij niet voldoende, er zal goed moeten worden nagedacht, samen met zorgdeskundigen, architecten en demografen die het verloop van de behoefte-curves in de tijd kennen.

Nieuwe woonvormen, nieuwe combinaties van samenwonen en voordeurdelen, familiale verbanden, hotelwonen (voor overwinteraars), woongroepen, mantelzorg-combi's, doorschuifwoonvormen, hier is ruimte voor innovatie, voor een gedifferentieerd woningaanbod.

Niet alleen qua architectuur, maar qua stadsplanning, splitsing en combinatiebeleid, vergunningenbeleid, bouwverordeningen, juridische constructies, verzekeringen en dat allemaal zodanig flexibel, dat de woningvoorraad zich ook aanpast aan de demografische tendensen. Niet alleen levensloopbestendige woningen, maar aanpasbaar voor andere gebruikstypes of soorten bewoners. Na de ouderen komen er weer nieuwe gezinnen, eenpersoons-huishoudens, of juist groepswonen.

Ouderen in de polder, ver weg, in nieuwe, milieutechnisch optimale complexen klinkt misschien leuk in de oren van bestuurders, maar de mens wil dat niet, die hecht aan z'n buurtje, is blij met de ellende, want het is zijn of haar ellende, rottrap, stinkbuurt.

De senioren van morgen, een eindige groep

De senioren-woning van morgen, voor de baby-boomer generatie die zo'n prop in de bevolkingspiramide vormt, moet overmorgen weer studentenwoning kunnen worden of samen met de woning ernaast een familiewoning, misschien een praktijkruimte of werkplaats, en ook nog rekening houden met de zorgrobots van de toekomst en misschien een klimaat dat anders is dan nu. Geen eenvoudige uitdaging, maar het

inbouwen van flexibiliteit qua functie betekent ook dat de stad een betere menging kan krijgen, een grotere diversiteit qua leeftijd, soort bewoning, etc. Daarbij mogen individuele woonbehoeftes en woonwensen een rol spelen, maar het is goed denkbaar dat de individuele of collectieve economie beperkingen oplegt, denk aan het vanwege de hoge huren of omdat er gewoon niet genoeg ruimte is delen van woningen, (ver)huren van kamers, ouderenspensions, met allerlei niveaus van delen en (mantel)-zorgen.

Dat kan van de ouderen uitgaan, maar ook omdat het de enige manier is om ergens te blijven of te kunnen wonen, ook voor jongeren. In de vorige eeuw was dat vrij normaal, ouderen gingen ergens op kamers en werden kostganger. Rekening houden met dergelijke exploitatiemodellen bij bouw of verbouw, bijvoorbeeld door doorbraakmogelijkheden op te nemen in de plannen, laat zoiets ook op termijn toe, maar eist ook op andere niveaus wat denkwerk zoals qua uitkeringen, opleidingen, verzekeringen en belastingen.

Nieuwe of juist ‘oude’beroepen

De zorg is meer dan ambulante thuiszorg of huisdokters die weer huisbezoeken zullen moeten gaan doen, of maken we dat lekker onpersoonlijk met e-health op afstand? Denk aan het vak ‘ouderenspensionhouder’ of ‘burenhelper’ en naar constructies met conciërges en toezichhouders/helpers voor wat grotere eenheden. De student, die zijn studie betaalt door dergelijk werk te doen en daarmee ook een betrekkelijk kleine en beperkte woonruimte verwerft, de ‘mansarde’ of portierswoning. We kunnen kijken naar wat andere culturen hier voor oplossingen hebben gevonden en natuurlijk ook gebruik maken van wat het Internet-of-Things en de domotica allemaal biedt.

Variatie in woonvormen

Thuis wonen zal in de toekomst niet meer standaard een eigen voordeur, eigen keuken en voorziening hoeven inhouden, er zijn allerlei vormen van zelfstandigheid mogelijk, aangepast aan de behoefte en draagkracht en liefst flexibel aan te passen.

Liane den Haan, algemeen directeur van de ANBO, belangenbehartiger van senioren, zegt het zo. “Je ziet eigenlijk al veel langer dat men-

sen thuis willen blijven wonen. Waar je vroeger met zestig oud was, kun je nu nog met tachtig heel zelfstandig zijn. Ook ontstaan er veel nieuwe initiatieven op het gebied van wonen. Er is veel meer keuze is om een woonvorm te kiezen die bij je past.” “Er zijn senioren die het liefst in hun eigen huis blijven wonen. En er zijn mensen die de gezelligheid samen met anderen opzoeken” zegt Den Haan. “Maar ook wanneer de aanpassingen die nodig zijn in een woning te kostbaar zijn en intensieve zorg nodig is, zijn senioren genoodzaakt om te verhuizen. Gelukkig kan dat tegenwoordig ook, want de mogelijkheden om anders te wonen nemen toe.” Ze stelt ook: “Er zijn organisaties die totaalpakketten aanbieden op het gebied van zorg en welzijn. Veel mensen vinden het fijn als er in een appartementencomplex gezellige activiteiten worden aangeboden. Zij kiezen een verzorg- of verpleeginstelling, waar alles onder één dak is samengebracht. Maar dan wel een wooncomplex waar veel meer oog is voor gedifferentieerd wonen. Decennialang bepaalden kleine kamers aan lange gangen het beeld in verzorg- en verpleeginstellingen, maar die tijden zijn zo langzamerhand voorbij.”

Den Haan: “In steden, en op verpleeginstellings-niveau zie je steeds vaker kleinschalige nieuwbouwprojecten ontstaan waarin beknopte woonunits worden aangeboden. Een woning waarin senioren een eigen slaapkamer hebben, maar met een gemeenschappelijke woonkamer en keuken. In Duitsland zijn dit soort Genossenschaften erg in zwang en bijzonder populair. Mensen nemen in deze woningen zorgtaken van elkaar over. Ze helpen elkaar. Een vorm van dienst en wederdienst.” Ze vindt ook nieuwe initiatieven qua combinatie van bewoners dat een goede ontwikkeling. “Er ontstaan wooncomplexen met senioren én jongeren. Zoals bestaande verzorgingshuizen die geschikt worden gemaakt voor jongerenhuisvesting. Daardoor ontstaat er interactie tussen jongeren en ouderen. Zij doen iets voor ouderen en bezuinigen zo op hun huurlasten.”

Het op deze manier inspelen op veranderende woonbehoeftes en woonpatronen kan uitgaan van particulier initiatief, dus van projectontwikkelaars of particulieren die bijvoorbeeld samen zoiets willen ontwikkelen, maar dan is daar ruimte voor nodig, qua bouwlocaties,

financiering, bouwvoorschriften, misschien zelfs aanpassingen in het erfrecht. Ook de corporaties en thuiszorg-organisaties kunnen hier een taak zien, en dergelijke projecten opstarten, en daarbij een oplossing vinden voor de meerkosten, die flexibilisering van het gebruiksdoel of de gebruiksmodus vraagt. Extra voorzieningen als trapliften zijn te voorzien, maar vragen ook als optie extra ruimte en kosten, daarvoor zou op gemeentelijk of landelijk niveau een voorziening bedacht kunnen worden. Uiteindelijk betaalt zich zoiets wel terug, want over dertig jaar is geleidelijk oplopende leegstand niet ondenkbaar en aanpasbare woningen zijn dan makkelijker te verhuren of te verkopen.

Flexibel denken, organiseren en bottom-up respecteren

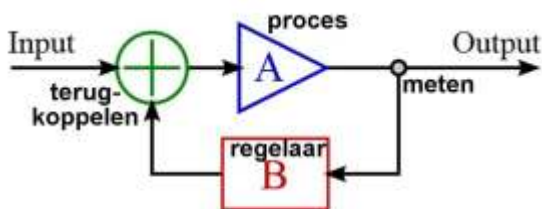
De boodschap van dit hoofdstuk is duidelijk, we kunnen (en moeten gezien de ervaringen) nog beter rekening houden met wat op ons afkomt, maar daarbij ruimte laten in de ondergrond (het substraat) om op onverwachte ontwikkelingen in te spelen. Doordenken op meer niveaus wat de gevolgen van maatregelen zijn of kunnen zijn, meer contact houden met de betrokkenen en dat zijn niet de grote bazen, de eigenaren, regenten en projectontwikkelaars, maar de stakeholders op de vloer, de buurtbewoners, de familieleden en mantelzorgers. De burger in een verbonden stad is niet onmondig, angstig of dom, maar telt mee!

23 Veiligheid en angst

Het is waarschijnlijk dat in de toekomst de angst een belangrijke factor blijft in het stadsleven. Angst heeft met onveiligheid te maken, we kunnen reageren door het te ontkennen, ervan weg te lopen, kwaad te worden, maar het wortelt zich in ons biologische systeem, met fysieke en psychosomatische gevolgen, eenzaamheid, wantrouwen, isolatie.

Fysieke onveiligheid, criminaliteit, daar kan natuurlijk wel wat aan gedaan worden, Kyra Kuitert schreef er al over, maar het is een fundamentele kwestie dat met de openheid en de transparantie van internet de burger steeds meer belaagd wordt door negatieve berichten en paniekgolven en massahysterie op de loer liggen. Het

Feedback mechanisme

ook, het moet wel erg bruto zijn wil het nog de voorpagina halen, maar het is wel een constante stroom en de media gaan daar in mee. Een nieuwe hongersnood, aanslagen, bedreigingen, hacks en fraude, het is nieuws en we tippelen er blijkbaar op. Het is het steeds actueler worden van het nieuws, de terugkoppeling die tot opslinging en uitbarstingen leidt, tot uit de hand lopende feesten en demon-

Een schommel werkt met feedback om opslinging te veroorzaken

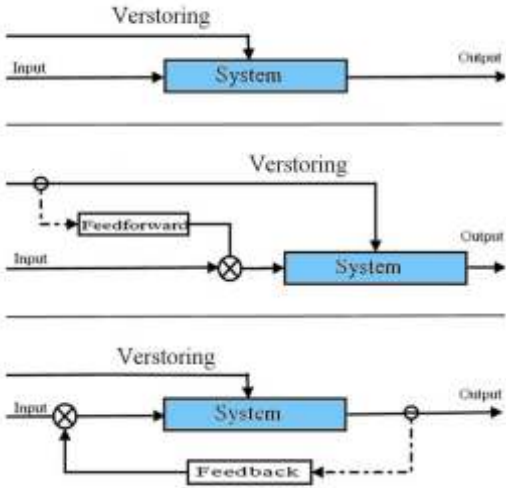
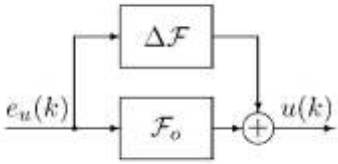

lijkt een open deur, want de media zijn vol van angstige berichten, terrorisme, aanslagen, zouden we daar niet aan wennen? In zekere zin doen we dat

straties, tot demagogie en onderbuikgevoelens. Dat is een kenmerk van feedback systemen, dus van het meten=weten idee, dat we overal toepassen. Feedforward is een beter principe, maar als we onze voorspellingen baseren op het verleden is dat geen echte feedforward.

De meest effectieve feedforward is als we de toekomst zouden kunnen zien, de profeten uit de oude boeken zouden dat kunnen.

feedforward

Verschillende vormen van systeem-sturing (cybernetika-regeltechniek)

In de lokale, stedelijke omgeving is het gevaar van opslinging en demagogie altijd aanwezig. Mensen die bij elkaar komen jagen elkaar gemakkelijk op, er ontstaan zogenaamde 'group-mind' situaties en de normale remmingen en normen vallen weg. Groepsgewijze demonstraties en criminele activiteiten zijn dan ook moeilijk te beheersen.

Met geluiden probeert men soms een massa tot rust te brengen, het omgekeerde kan met marsmuziek en opzweepende ritmes ook geburen. De mens heeft de neiging mee te gaan met de aangeboden stimulans, bij dansfeesten en festivals wordt dat gebruikt.

24 Privatisering

Kijken naar de toekomst zou ook moeten inhouden dat we leren van het verleden. Een van de grote missers van de afgelopen decennia was het privatiseren en verzelfstandigen van nutsbedrijven, woningbouwcorporaties en overheidsdiensten. Dat heeft voor veel burgers het vertrouwen in de overheid en de integriteit van het openbaar bestuur aangetast en dat zou een lering moeten inhouden voor wat het concept verbonden stad kan inhouden.

Het vertrouwen beschadigd door de grote uitverkoop

Vertrouwen is de basis van geluk, leren ons de psychologen, maar we zakken steeds verder weg in een poel van wantrouwen. De overheid, de vrijgemaakte en verzelfstandigde diensten en nutsbedrijven, de politiek, de politie, de banken, de kerk, is het vreemd dat we ook elkaar steeds minder vertrouwen? De verbondenheid van de stad is een mooi ideaal, maar we voelen ons niet en steeds minder verbonden, mede omdat de stad steeds minder van ons is, minder een gezamenlijke verantwoordelijkheid, en meer een vijandig moeras vol gevaren en vijanden. Hoe is dat zo gekomen, hoe zijn we afgeleden van samen sterker naar ieder voor zich in de stedelijke jungle?

Een van de duidelijkste trends in de nationale, maar ook stedelijke beleevingswereld is het privatiseren van allerlei diensten en nutsvoorzieningen. De termen «privatisering» en «verzelfstandiging» horen samen met «marktwerking», «liberalise-

ring» en «deregulering» tot een familie van begrippen die een samenhang hebben gekregen in het Nederlandse overheidsbeleid. Sinds een aantal decennia zijn ze synoniem aan een ingrijpende transformatie van het openbaar bestuur. De inzet hiervan is kort gezegd: meer markt, meer efficiency, minder overheid, minder regels. Sinds de jaren tachtig is dat, onder die voorwendsels heel ver gegaan en blijkt, vaak met desastreuze gevolgen. Zelfs waar duidelijk werd dat de burger daar op tegen was en het gevoel had dat het tafelzilver verkocht werd, de opbrengsten in de verkeerde zakken vloeiden en het neerkwam op belastingheffing via de achterdeur.

Gas, licht, vervoer, bankieren, de giro, telecom, de kabel, de woningcorporaties, de zorg, medische voorzieningen, verzekeringen, begraven, loodswezen, onderwijs, musea, markten en tentoonstellingscomplexen, de haven, bewaking van alles en nog wat, allemaal min of meer geprivatiseerd of tenminste verzelfstandigd. De burger heeft niet meer te maken met een duidelijke overheid die met een helder pakket rechten en plichten tegemoet getreden kan worden, die basisdiensten verleent en daarop aangesproken kan worden, maar met een breed gamma van overheden, semi-overheden, aanschurkende diensten, vrijgemaakte diensten en half-private ondernemingen die ook nog eens nauwelijks te onderscheiden zijn van volledig private bedrijven. Is de NS nog overheid, Schiphol een publieke dienst, de zorgverzekeraar of woningcorporatie nog aanspreekbaar op ethisch gedrag of is alles en iedereen erop uit jou als burger te naaien?

We vinden steeds vaker dat we te maken hebben met organisaties waar zeker de bazen en waarschijnlijk ook de medewerkers niet meer te vertrouwen zijn, je van alles aansmeren of voorschrijven dat vooral in hun belang is, en zich verschuilen achter valse banieren van algemeen nut en marktwerking, neoliberale idealen en solidariteit. De prestaties van de vrijgemaakte diensten zijn ook nog onder de maat, de mooie beloftes komen niet uit, alles wordt alleen maar duurder, de NS is een ramp, KPN speculatieobject en het woningbeleid een totale ramp.

Zelfs de politiek geeft nu toe, onder meer via de parlementaire enquête van de Eerste Kamer eind 2012, dat het goed mis is gegaan. Zelf een commissie met mensen zoals De Grave en Ter Horst, die ooit nauw betrokken waren bij de verkoop van de Amsterdamse kabel en

medeverantwoordelijk voor de daar gemaakte fouten, gaven over de brede privatisering toe dat: "De aard en gevolgen hiervan zijn niet goed onderkend en overdacht". Men concludeerde: "Het is nog altijd uiterst moeilijk een samenhangend beeld te krijgen van het resultaat van dertig jaar privatiserings- en verzelfstandigings-beleid. Nulmetingen of toetsingskaders ontbreken en een rijksbrede evaluatie in het licht van oorspronkelijke doelstellingen of een systematische weging van effecten heeft nooit plaatsgevonden. Eén van de belangrijkste operaties met betrekking tot de hervorming van de rijksdienst is daarmee niet op eindresultaten getoetst." De commissie concludeerde dat de rijksoverheid wel vereenvoudiging en een kleinere rijksdienst nastreefde, maar dat in plaats daarvan de bestuurlijke complexiteit is toegenomen. Er was geen samenhang in beleid, geen gemeenschappelijke «road map» en uiteindelijk zaten ook departementale verschillen in aanpak de doelstelling in de weg. Nogal verbijsterend, maar wel erg laat (2012), de Algemene Rekenkamer sprak zelfs al in 1995 over wildgroei.

De belangrijkste motieven voor privatisering en verzelfstandiging op rijksniveau waren in het begin het beheersen van de overheidsfinanciën en het afslanken van de rijksdienst. Een kleinere en meer efficiënte overheid zou bijdragen aan lagere collectieve lasten en een eenvoudiger openbaar bestuur. Dat is er niet van gekomen, de collectieve lasten blijven boven de 40%, het aantal ambtenaren en semi-ambtenaren groeide alleen maar en neemt pas de laatste jaren iets af, al die nieuwe bedrijven en bestuursorganen werden onbeheersbaar, zelfverrijking werd een serieus probleem, de burger betaalde het gelag en de liberalisering, dus vrije markt en concurrentie, latere argumenten om te privatiseren, blijkt een illusie. Nederland raakte in het proces, waarin Neele Kroes een belangrijke rol speelde, de zeggenschap over de banken, grote industriële complexen en bedrijven als DAF, DSM, Hoogovens, Fokker, KPN, KLM, Postbank, het energiewezens en allerlei diensten kwijt, soms via vreemde kapriolen zoals PostNL via TNT. De illusie van het First-mover idee, dat wanneer je maar vooraan stond bij privatisering Nederland internationaal leidend kon blijven is ondertussen duidelijk, KPN werd eerder een speelbal. Privatisering werd een uitverkoop, het land raakte feitelijk een groot deel van het economische potentieel kwijt. Dat tastte de identificatie van de burger met de

overheid (en de natiestaat in al haar geledingen) behoorlijk aan, en is ondertussen een politieke kernvraag en speelt ook een rol in de toenemende afkeer van Europa.

De burger voelde dat allemaal al sinds de jaren negentig aan, maar onderzoeken van de SER, de WRR en de parlementaire enquêtes (privatisering, woningcorporaties) maakten dat steeds duidelijker. Men is ontevreden, verwijt de politiek gerommel en besluiteloosheid en gaat in protestmode. De laatste tijd worden we door de media en vooral door de transparantie van internet steeds meer gesteund in die houding, want gaat er nog wel iets goed? Overheidsprojecten die misgaan, functionarissen die knoeien, politie die omkoopbaar is, politici en bestuurders die vooral hun eigenbelang dienen, de kerk en de godsdienst die in diskrediet worden gebracht, en je kunt het allemaal googlen en youtuben. Het wantrouwen in het systeem neemt toe, en van een tegengif is nauwelijks sprake want wat leveren bijvoorbeeld parlementaire enquêtes nou op, we wantrouwen de mensen voor en achter de tafel alleen maar meer en echte maatregelen komen er toch niet uit. De zelfverrijking van bestuurders, duidelijk ervaren als onrechtmatig, kan niet eens aan banden gelegd worden, men komt weg met enorme pensioenen, afkoopregelingen of blijft zitten met nog eens dikke salarisverhogingen.

Privatisering: geen wonderolie, eerder criminalisering van de publieke sfeer.

Het sociale van na de oorlog, de verzorgingsmaatschappij, gelijkheid en broederschap zijn de laatste decennia ingeruild voor een neo-liberaal model, waarbij ieder voor zich en individuele verantwoordelijkheid voor vooral materiële zaken voorop kwam te staan. Verschillen namen toe, de winsten zijn naar slimme mensen (waaronder veel politici en insiders) gegaan, die als 'rent-seekers' (de makkelijk rendement zoekers) leuk gebruik maakten van de vrije markt en privatisering, hun contacten gebruikten en vette winsten opstreken. Een scheefgegroeide huizenmarkt, speculatiewinsten door privatisering en op onroerend goed, groeiende macht voor ambtenaren en regentendom, te grote instroom van minderheden, overmatige geboortebeperring, opmaken van eindige grondstoffen en ruimte, wat zijn de grootste fouten geweest en kunnen we er nog wat aan doen? Is cyberspace

de oplossing of zijn de mooie toekomstvisies en het roepen om nog meer bandbreedte, nog meer glasvezel, nog meer globalisering en vrije markt eigenlijk vooral kreten om nog meer te verdienen aan de massa en de centrifugale kracht die arm en rijk uit elkaar drijft en de middenklasse uitdunt, te versnellen?

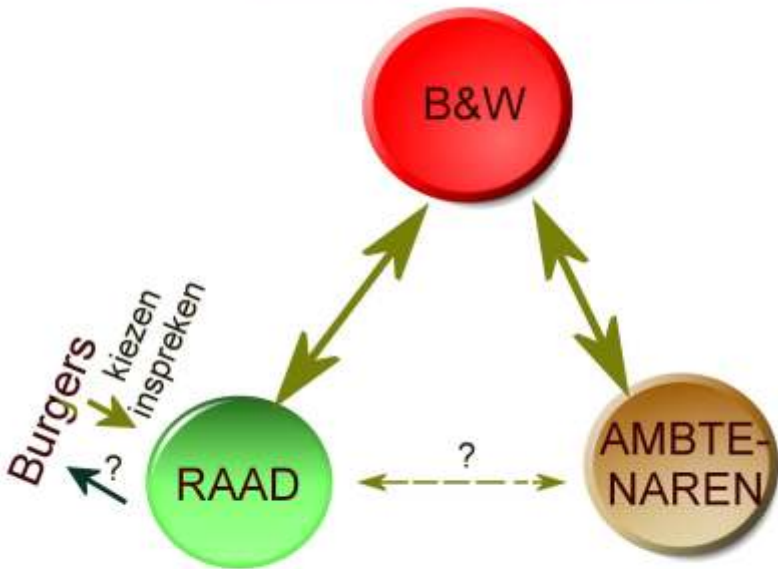
Ooit waren nutsvoorzieningen (en in ons land viel daar ook de giro onder) publieke taken, maar in de vorige eeuw ging men die op grote schaal losweken van overheid en naar de markt brengen. Er moest meer concurrentie komen, dat zou efficiënter zijn, de overheid moest terugtreden. Het was de Amerikaanse rechter Harold H. Greene die in 1982 met de opsplitsing van AT&T die ontwikkeling in gang zette. Dat was gericht tegen de macht van monopolies (anti-trust) maar kwam neer op regulering en het was een soort startsein voor wereldwijde privatisering van nutsvoorzieningen en wat men dan deregulering of verzelfstandiging en later liberalisering noemde, en in feite

neerkwam op commercialisering van nutsvoorzieningen, vaak ver buiten enige vorm van democratische controle. Men ging in Europa eigenlijk nog verder dan de VS, waar men meer ervaring had met de ‘robber barons’ uit de tijd van spoorwegen en de oliehandel en de meeste nutsbedrijven al privaat waren. Die min of meer gereguleerde privatisering hier, gezien als de wonderolie om een stagnerende en te versocialiseerde economie te vitaliseren, is in veel gevallen misgelopen, de voordelen zijn tegengevallen en het grootste nadeel, namelijk een groeiend wantrouwen van de burger, is eigenlijk nooit ingecalculerd. Even afgezien van de kosten voor de burger, die dubbel en dik betaald

voor veel van het verkochte tafelzilver, is de onbeheersbaarheid van al

Driehoek lokaal bestuur

maar de driehoek wekt geen vertrouwen omdat er geen terugkoppeling naar de burgers is en de ambtenaren niet formeel met de Raad communiceren

die ondernemingen, het ze overlaten aan oncontroleerbare bestuurders, de 'moral hasard' die dat inhield een bron van ellende geweest.

Wat als we de Amsterdamse kabel, de digitale ruggegraat van de stad, in 1995 niet hadden verkocht? Het begin van de wereldwijde kabelmonopolies (UPC, Liberty) lag daar en Amsterdam verloor de grip op de digitale diensten en bleef zitten met onrendabele en versuffende lokale media. Wat als we de Postgiro nog hadden en een collectief betaalsysteem voor iedereen zonder rare speculaties en hedge-fonds praktijken van de nu geprivatiseerde banken? Wat als de woningcorporaties niet waren vrijgemaakt en als gekken de huizenmarkt gingen manipuleren en rommelen in projectontwikkeling, maar gewoon huizen hadden gebouwd voor de zoekenden?

Er is bij ons, maar meer nog in Rusland en elders veel mis gegaan met de privatisering en het vrije markt denken. Met de teloorgang van het

Sovjet-communistisch model kwam het kapitalisme in een soort overwinningsroes, en werd de vlag van vrijhandel in het Westen in de top gehesen, juist in de tijd dat het WorldWideWeb (WWW) tot ontwikkeling kwam. In Rusland, maar ook in Mexico (Carlos Slim) en India en de laatste jaren ook in China en nu nog in Oekraïne grepen slimme en dicht tegen de regering aanschurkende ondernemers hun kans en kregen monopolies of licenties in handen die daar een klasse van superrijken (oligarchen) voortbracht met ongekende fortuinen. We hebben blijkbaar weinig geleerd.

De overheid is door die hele privatisering als participant in de economie in de ogen van velen een onzekere en onbetrouwbare factor geworden, hier maar ook in de VS. Gebrek aan toezicht, ook op de speculatieve constructies en stapelen van risico's door banken (overigens in antwoord op het consumentisme van de burger) door de overheid kreeg de schuld van de economische crisis. De oerdriehoek met de overheid als de behoeder van het evenwicht tussen privaat en collectief belang heeft gefaald. Dat komt ook doordat de politiek verkokerde, te afhankelijk is geworden van een beperkte en overambitieuze achterban en te veel verleid wordt door het grote geld en de mooie baantjes. Het afnemende vertrouwen, ook in de lokale politiek, werd door manipulatie van de lokale media alleen maar groter.

Het toezicht houden om misbruik van de ontstane nieuwe markten en oligopolies te voorkomen en de belangen van het publiek te beschermen heeft grotendeels gefaald, hier en elders, maar de verantwoordelijken (veelal te dicht aangeschurkt tegen de politiek) zijn zelf mooi weggekomen, vaak met de buit. De zogenaamd 'open' constructies en een terugtrekkende overheid maakten het allemaal kwetsbaar en zowel de ondernemer spelende beheerders, de commercie als de criminele sector heeft dat begrepen. De belangen van de gewone gebruiker zijn opgeofferd aan vrije markt denken en winst (voor weinigen). De macht verschoof naar grote, ondoorzichtige organisaties en soms schimmige overheidsdiensten, de mooie beloftes en verwachtingen bleken niet uit te komen. Het leek allemaal zo mooi in de begintijd, maar het valt tegen! De beoogde resultaten qua dienstverlening, concurrentie en innovatie zijn niet bereikt en de gebruiker of burger als belastingbetaler betaalt het gelag. Niet alleen op het niveau van

bedrijven en organisaties is de privatisering doorgeschoten. Het individu ging ook privatiseren, zakkenvullen!

De hele gedachte dat de economie een vrije markt is, waar solidariteit, caritas en sociaal denken niet meer in passen is in de hele maatschappij als een virus gaan groeien. Eerst voor jezelf zorgen, dieperliggende angsten compenseren met meer materiële zekerheid werd het devies, de oude idealen van een collectief delen werden opgeofferd. Het materialisme, dat geen toekomst na dit leven wil zien, werd tot hedonisme; nu genieten want morgen kun je wel dood zijn en een bestaan na dit leven is er niet.

De collectieve insteek, het sociale is steeds meer verlaten. Internet lijkt daarvoor het alternatief; het geneesmiddel en de redding voor het individu met ambitie. In de praktijk maakt het de middenstand kapot en reduceert samen met steeds meer robotisering en automatisering de werkgelegenheid. Het uitgangspunt was efficiëntie en rationeel opereren, maar dat komt nu veelal neer op besparen op arbeid. Dat is niet alleen voor simpel werk, ook bij kenniswerk kost het arbeidsplaatsen. Privatisering als neoliberal wondermiddel is ondertussen ontmaskerd, de nadelen zijn duidelijk geworden, maar nu zitten we dus nu met structuren, grootmachten en een gebrek aan sociale moraal. De sterkste of best afgeschermd partij beslist, het collectief sloft achteraan, de gebruiker betaalt, in geld, door verlies van privacy of burgerrechten, maar vooral door gebrek aan vertrouwen en dus geluk.

Het ultieme voorbeeld: de verkoop van de Amsterdamse Haven

Op lokaal niveau heeft Amsterdam wel eens gesputterd en bijvoorbeeld een aandelenverkoop van Schiphol tegengehouden, maar heeft de stad ook het voortouw genomen in privatiseringen en daarmee zelfs wereldwijd een trend gezet, de verkoop van de kabel (aan wat later UPC werd) in 1995 is het klassieke voorbeeld. Vanaf het begin zijn daarbij alle fouten gemaakt die maar gemaakt konden worden, er was geen goede nulmeting, geen toezicht, kromme contracten, wethouder na wethouder rommelde maar aan, miljarden werden achteloos verkwaanseld (zoals de terugkoopclausule door H. Belliot) en de potentie van de digitale ruggengraat voor een moderne stad is teloor gegaan. De burger betaalt nu feitelijk naast de rente/aflossing op de verkoop-

som (die is deels opgegaan aan speculatieve IJburg projecten) dubbel en dwars voor een matige dienstverlening aan een bedrijf dat langzamerhand een nationale monopolist werd en een internationale media-grootmacht (Liberty Global) met een enorme beurswaarde. Maar in 2012 ging Amsterdam, terwijl allerlei rapporten en de parlementaire enquetecommissie (1^e Kamer) met drie oud wethouders zich duidelijk uitspraken tegen ondoordachte verzelfstandiging, nog gewoon door en verzelfstandigde (na wat geharrewar en protesten en zelfs een referendumpoging) de Amsterdamse Haven in 2013. De aanbevelingen uit allerlei rapporten werden niet gehonoreerd, er was nauwelijks inspraak, de historische missers (CTA) genegeerd, de financiering rammelde, er werd een dure directie (3 man Balkenende norm, dus veel meer dan wethouders, met 2 ambtenaren en als CFO iemand die eerder bij het CTA debacle als CFO betrokken was) benoemd en de invloed van de stakeholders en de democratische controle geminimaliseerd. Bij verzelfstandiging in een commerciële markt schrijft het EU-beleid een aantal zaken voor, zoals de verplichting om onafhankelijk toezicht in te stellen, dat is niet gebeurd. De gemeenteraad moet het doen met een stelpost voor dividend (50 miljoen) en zelfs die is onzeker, over zaken als vennootschapsbelasting is onzekerheid (weer de EU invloed).

Op papier lijkt het mooi, minder ambtenaren en flexibele bedrijfsvoering. In de praktijk groeit de haven niet qua arbeidsplaatsen, is de container ambitie verknoeid, verpompt men vooral meer speculatieve olie, kreeg de rivieren-cruisevaart (de helft van alle cruises) te weinig ruimte en is Sail 2015 de dure vlag boven een zinkend schip en de nieuwe sluis de bliksemafleider. Kritische evaluatie, die het vertrouwen van de burger in de overheid zou kunnen herstellen, ontbreekt, overigens net als bij de kabel.

De vraag is natuurlijk, of dit allemaal nog te repareren valt. Men spreekt over re-regulering, maar ook over afwachten, volgens het principe «voltooit wat is ontplooid». Dat de reeks schandalen en onthullingen maar blijft toenemen geeft wel aan dat het ontkennen van deze problematiek een soort kankergezwell is. Het lijkt erop, dat de privatisering raakt aan een aantal weeffouten in het hele bestel, die steeds duidelijker worden. De onaantastbaarheid van ambtenaren en bestuurders, zowel bij de overheid als bij de semi-overheid is een van

de grote mankementen, men komt (goed) weg met enorme fouten, het systeem van de ministeriële of getrapte verantwoordelijkheid rammelt. De terugkoppeling die de basis is van stuurmechanismen en klassiek management, houdt geen rekening met opslingering. Voorbeelden daarvan zijn overal te vinden, zoals de extreme populariteit van de kinderopvangregelingen, de wildgroei van re-integratiediensten en schuldhulpverleners, of de verkoop in 2013 van belastingvoordelige zuinige auto's.

Het belangrijkste is dat het vertrouwen ontbreekt, voor een gezonde en gelukkige samenleving is dat het belangrijkste, geven allerlei onderzoeken over 'geluk' aan. Belangrijker dan materiële zaken, omdat vertrouwen de lijm is van de samenleving, de economie en zelfs onze gezondheid.

Oplossing: de driehoek herstellen en denken vanuit stakeholders

Het herstellen van het vertrouwen in de instituties en de overheid is essentieel, maar moeilijk. Veel van de constructies die zijn opgetuigd zijn echter niet eenvoudig terug te draaien, of de mogelijkheden daartoe zijn kortzichtig ingeperkt. Men liet de nieuwe regenten hun positie zo afdekken, met zogenaamd bindende contracten en regelingen, dat zelfs het afdwingen van de Balkenende norm niet haalbaar blijkt en eind 2014 uitgesteld moet worden voor de zorg en de corporaties.

Maar ook verzuimt men conclusies te verbinden aan wat overduidelijk is, echte evaluaties zijn zeldzaam, mede omdat de beoordelaars (zoals leden van de enquetecommissie) zelf boter op het hoofd hebben.

Een klassiek en uniek persoonlijk toe te schrijven voorbeeld is de verkoop van het terugkooprecht van de Amsterdamse kabel door wethouder H. Belliot, die op een achternamiddag voor 1 miljoen dat terugkooprecht met een waarde van meer dan een miljard aan UPC/Libert verkwanselde en daarvoor nooit ter verantwoording is geroepen en tot haar pensioen toe een riant wachtgeldregeling gebruikt.

Maar we kunnen het ook positief zien. Het is wel mogelijk, om de beslissingsstructuren en processen zodanig aan te passen dat ze meer draagvlak krijgen. Dat betekent niet alleen meer betrokkenheid van alle stakeholders, maar vooral modellen en structuren om een meer evenwichtig en breed gedragen gevoel van vertrouwen te bereiken.

Daarvoor dienen niet alleen rationele maar vooral ook emotionele beslissingsgronden duidelijk gemaakt te worden, gerespecteerd en besproken.

De aanbeveling van de parlementaire enquêtecommissie: “Waar wenselijk en mogelijk moeten voorzieningen voor horizontale verantwoording worden getroffen. Hierbij kan gedacht worden aan het instellen van klantenraden of -panels of het meedoen aan initiatieven zoals het Handvest Publiek Verantwoorden, vrijwillige benchmarks, visitaties etc.” wijst al een richting aan.

Het traditionele hiërarchische, van boven naar beneden opgelegde beheersmodel is daarvoor niet geëigend, regels en wetten moeten draagvlak en steun vinden in het rechtsgevoel, eerder dan in de wet.

Sturen en beleid vanuit een omgeving, die men niet vertrouwt, is contra-productief, nieuwe vormen van besturen zoals het ‘nudgen’, voorzichtig stimuleren van ontwikkelingen, passen beter in onze tijd, waar virale beïnvloeding ook in de marketing meer wordt gewaardeerd dan bot opdringen. In het WRR rapport “Van tweeluik naar driehoek” uit 2014” wordt aangegeven dat het betrekken van meer stakeholders bij beslissingen zou kunnen helpen om draagvlak en vertrouwen te scheppen. In plaats van de traditionele twee lagen (uitvoerend-controlerend zoals bij management-Raad van Commissarissen constructies) zou het toevoegen van een derde laag (klanten-huurders-patienten) een meer stabiele driehoek vormen en de wederzijdse afhankelijkheid en ‘inbreeding’ van het tweelagenmodel beperken.

Het weer tot ‘ons’ GVB, ‘onze’ haven, ons tehuis, onze corporatie maken van de instituten en diensten vraagt wel een andere aanpak. In de commerciële marketing en bij sociale media is dat al langer begrepen, internet 2.0 is een kwestie van crowdsourcing, fansites, myXYZ etc., maar ook de overheid kan hiermee de vertrouwensband met de klant-cliënt-burger-stakeholder verbeteren. Maak de burger de ambassadeur van de haven, de stille controleur van het GVB, veiligheids-drager van de buurt. Het schrappen van de contact-punten tussen burger en overheid, zoals de Gemeentedag, Nieuwjaarsreceptie is onverstandig, juist daar is het fysieke contact de basis voor vertrouwen.

Het driehoeksmodel, waar in feite een lokale democratie op draait, want de Raad vertegenwoordigt de burger in een driehoek met de

ambtenaarlijke uitvoerders en de bestuurders (B&W) moet wel communicatie tussen alle partijen in zich dragen.

Daarbij is nog een verdere stap denkbaar, namelijk om de derde laag niet te vormen uit weer door coöptatie of benoeming gevormde stakeholders, maar uit te gaan van een lotingsmodel. Dat lijkt ongerijmd, maar de Amerikaanse rechtspraak met een jury werkt op die basis. Die loting kan op basis van de hele populatie of uit een beperkte groep van beschikbaren/vrijwilligers die zich daarvoor opgeven.

Zo'n model vraagt om een heel fundamentele omslag in het denken over besturen en er zijn allerlei bezwaren op te werpen, maar ook constructies om dat weer te pareren. Zo zou een soort gilde van onafhankelijke adviseurs kunnen ontstaan, die dergelijke stakeholder participatie begeleid met deskundig advies. Een klasse adviseurs, zonder politieke of commerciële banden, die we nu nog nauwelijks kennen, maar waarbij we kunnen kijken naar ombudsmanconstructies, naar notarissen en beëdigde makelaars, taxateurs en andere deskundigen op afstand van de overheid.

De noodzaak tot het denken over andere vormen van overleg, een andere manier van stakeholders betrekken bij besturen en beheren wordt geformuleerd door Prof. Jaap van Till, die met zijn 'Synthecracy' duidelijk maakt dat oude modellen als getrapte democratie in een tijd van transparant bestuur niet meer goed passen. Co-owning, van dingen maar vooral van processen is wat we zien in deze cyberspace-wereld, waar delen, onderlinge sympathie, crowd-sourcing, crowd-funding duidelijk wijzen op de behoefte van mensen om mee te doen, betrokken te zijn en daardoor vertrouwen te krijgen in het resultaat.

In het kader van de ontwikkeling naar een nieuwe samenleving, in dit boek samengevat in het pad naar een verbonden stad, is herstel van vertrouwen dus een prioriteit en is het aanpakken van de praktische en beeldvormende tekortkomingen in het privatiseringsmodel essentieel.

Bronnen:

Eerste Kamer der Staten Generaal: Parlementair Onderzoek Privatisering/Verzelfstandiging Overheidsdiensten, Okt 2012

Naar kernministeries. Kiezen voor een hoogwaardige en flexibele rijksdienst, Commissie-Wiegel, 1993.

SER rapport Overheid en markt: het resultaat telt! (2010)

WRR rapporten:

Het borgen van publiek belang (2000)

Publieke zaken in de marktsamenleving, WRR-rapport 87, 2012

Vertrouwen in burgers, WRR-rapport 88, 2012.

Met kennis van gedrag beleid maken, 2014

Referenties:

Kaderwet ZBO (zelfstandige bestuursorganen)

EZ studie, Onderzoek Marktwerkingsbeleid, 2008

Het rapport van de commissie-Sint uit 1994

Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam, WRR 2005

SCP rapport 'Op afstand gezet' (2012).

Privatiserings-ladder van het ministerie van Economische Zaken.

Verder:

David_Graeber: Debt_The_First_5,000_Years; Melvillehouse 2001

Helliweil, Layard, Sachs: World Happiness Report 2013

OESO rapport: Education-at-a-glance, 2014

25 Sociale mobiliteit

Mensen komen naar de grote stad, omdat ze kansen zien, ze willen vooruit, groeien, meer en beter. De ‘American Dream’ draait om de verwachting en de hoop, dat het beter wordt, dat je ook mee kunt doen, rijk worden. Sociale mobiliteit op wereldschaal en in landen en organisaties, maar ook in de stad is zeker een factor in innovatie en aanpassingsvermogen en zelfs in geluk. Het is vaak de reden waarom men naar de stad trekt, daar maak je meer kans, zijn er meer mogelijkheden een betere positie te bereiken dan in je dorp. Als je ambities kunt en mag hebben en er voorbeelden zijn van anderen die slagen maakt dat mensen wat gelukkiger, ze hebben dan het gevoel niet oz gevangen te zitten in hun lot, sociale strata en beperkingen.

Beperkte kansen

Die sociale mobiliteit is de laatste eeuwen toegenomen, en zeker de laatste decennia, al is het helaas nog steeds zo dat met name opleiding nog wel afhangt van wat je ouders doen. Dat blijkt een groeiend probleem, de verdeling in kanshebbers en kansarmen blijkt bij een krimpende economie en verzorgingsstaat groter te worden, de kinderen van de rijken krijgen een zetje mee. De verdeling in arm en rijk is er nog steeds en wordt door internet ook nog groter, de hele rijken en de massa groeien overal uit elkaar. Naast de etnische grenzen, die wel minder worden, zijn de economische grenzen nog steeds heel moeilijk over te steken.

Die segregatie is het gevaar van de komende tijd, niet alleen vanwege de afkomst of kleur, maar omdat de armen worden weggeschoven, door absurde huren, concentratie van de rijken (en hun kinderen en vrienden) op de betere plekken, in de betere woonwijken, disco’s en universiteiten.

Natuurlijk, er zijn minder barrières, meer kansen, we zijn niet langer slaven, horigen of lijfeigenen, desociale mobiliteit is groter, de nieuwe rijken van nu komen veel minder voort uit gouden bedjes met dikke erfenissen en trustfondsen. Maar dat de radicalisering van jongeren hier zoals in de Islam de laatste tijd te maken heeft met hun maatschappelijke positie, uitzichtloosheid, gevoel van onrecht en achter-

stelling, zal niemand ontkennen. Dat ook de gewone burger zich steeds meer vervreemd voelt van dat mooie ideaal van sociale mobiliteit en zich aansluit bij populistische bewegingen kan uit de hand gaan lopen, als men de (al dan niet vermeende) zakkenvuller ter verantwoording gaat roepen, zoals in Occupy. De klasse van de 'fiksers', de zakkenvullers, de wachtgelders, regenten en pensionado's loopt het risico dat het volk hen ter verantwoording roept en om afrekening schreeuwt, de historie kent daar vele voorbeelden van.

Het is van alle tijden, de macht verdedigt zich en haar erfgenamen. Het blijkt dat zonder goede mechanismes voor sociale mobiliteit (dus ook rijk of machtig kunnen worden) een samenleving snel verzandt. Een voorbeeld daarin is, volgens James Robinson, het verval van Venetië. Toen in 1313 via een soort adelsboek de toegang tot de aristocratie werd beperkt begon de teloorgang van de ooit machtigste handelsstad van het Westen. Daarmee werd ook het oude systeem van vrije participatie in handels- en ontdekkingsmissies (comenda, een soort aandeelhouders-opzet, ouder dan de Amsterdamse opzet) onderuit gehaald en kwam er geen nieuwe aanwas van creatieve nieuwe rijken.

Amsterdam is nog aardig gemengd, maar het huurbeleid, de noodzaak van dubbelkostwinners en het verdwijnen van de middenklasse drijft de mensen langzaam uiteen, en daar kan de diversiteit wel eens uit de hand gaan lopen. Een 'grote mars' van de minkukels die alleen nog in Oost-Groningen mogen wonen is geen lonkend perspectief!

Natuurlijk, er zijn ook positieve ontwikkelingen. Je kunt tegenwoordig meer, je kunt je profileren en niet alleen in gunstige zin. Je kunt doorbreken, rijk of beroemd worden middels die moderne media. Daarin heeft internet een duidelijke rol gespeeld; kennis en durf, de gouden combinatie, krijgt meer ruimte. Slimme en innovatieve mensen van overal kunnen doorbreken, de macht en isolatie van de plutocratische machtstructuren kan worden aangetast, al blijken de nieuwe cyber-baronnen vaak al snel zelf plutocraten te worden.

Sociale mobiliteit, een zorgpunt en we mogen ons niet laten verleiden alleen te kijken naar de uitzonderingen, die het maken in de ratrace naar de top.

26 Oorzaak en gevolg; waarom doen we het

We kunnen natuurlijk eindeloos mooie plannen maken, technologie inzetten en investeren in een betere, duurzame, gezonde stad. Er is genoeg technologie te koop, er zijn consultants, stadsplanners en zelfs investeerders om van Amsterdam een soort super-city te maken. De vraag is of daar geld voor is, maar nog belangrijker is of we het paard niet eens voor de wagen moeten spannen. We kunnen ons door de techniek en de mooie systemen en plannen laten opduwen, maar gaan we dan oorzaak en gevolg niet omdraaien. Moeten we niet eerst zorgen dat we begrijpen wat mensen gelukkig, tolerant en respectvol maakt? Dat je daarvoor misschien helemaal niet zoveel techniek, netwerken en bandbreedte nodig hebt, is toch een mogelijkheid?

Als Amsterdam vol zou zijn met gelukkige, verstandige mensen, dan gaan we toch vanzelf de spullen en systemen implementeren die daar bij passen? In de marketing heet dat pull, geen oplossingen opdringen (push), maar kijken naar wat de mens nodig heeft. Laat vanuit de mens, de burger zelf de vraag ontstaan, vooral als oplossing voor problemen, die nu spelen of gaan spelen. Dat bij die oplossing wel degelijk breder gekeken mag worden en de techniek een rol kan spelen, ook techniek die er (nog) niet is en dat in heel brede zin, is duidelijk. Dat vraagt meer dan marktonderzoek of verkiezingen, want de echte problemen blijven vaak verborgen, niemand loopt te koop met armoede, misdaad, eenzaamheid, depressie of contactwensen. Een goed begrip van de drijfveren en mechanismen van de mensen en de groep is dus nodig, iets waarbij de psychologie, antropologie en sociologie ons kan helpen, maar waar de oude wijzen ook wel iets van begrepen.

Het begint bij de mens en eindigt bij de mens, zolang robots en computers het niet overnemen, maar dat lijkt op een illusie. Het pushen van techniek, het vernieuwen om het vernieuwen, het groeien om de

groei, dat is bouwen op drijfzand en de resultaten zien we helaas te veel om ons heen.

Wat drijft de mens, de familie, de groep, de stam, de stad, de staat? Dat is een oeroude vraag en er zijn genoeg oplossingen, maar Spinoza's antwoord, dat de essentiële taak van de staat de vrijheid is, kan een goed uitgangspunt zijn. Dan komt natuurlijk de veiligheid direct in beeld, en de Tien Geboden kunnen we misschien aanpassen aan de stad, en wat ecologie en gezelligheid inpassen, maar de basistegenstelling is natuurlijk tussen die van de belangen van het individu en het collectief, en dat kun je heel breed zien, vrijheid versus veiligheid is in wezen hetzelfde. Het recht (met uiteindelijk wet en regel en handhaving) moet die twee met elkaar verbinden, maar moet gebaseerd zijn op een gevoel van balans, rechtvaardigheid en uiteindelijk ethiek. Moraal als praktische ethiek speelt een essentiële rol, maar wat is daarbij de basis. Wat we zien in de samenleving bestaat ook in de mens, en er zijn oude wijzen die dat beseften.

Phaedrus: de twee paarden sturen door de geest

De Griekse filosoof Plato beschreef de keuzes die gemaakt moeten worden om iets te bereiken heel goed in de "Phaedrus" dialoog met zijn model van de twee paarden. Hij ziet de taak van de geest (psyche) als de menner van een span gevleugelde paarden, die hen omhoog wil leiden naar het goede. Het ene paard is braaf en volgzaam, het andere rebels en lastig. Het edelste gedeelte van de ziel (de menner) stuurt naar de eeuwige waarheden. Het middelste gedeelte (het 'willige paard') bestaat uit de 'geestkracht' en het laagste gedeelte van de ziel (het onwillige paard) zijn de ongeordende driften. De menner probeert met behulp van het willige paard het onwillige paard te sturen. Hij zag de rationale geest (de verantwoordelijke in onze psyche) als de sturende koetsier van een tweespan, en gaf daarmee een mooi beeld van de psyche en de taak van de ratio.

We hebben figuurlijk allemaal een wit en een zwart paard in een span te sturen, een wild en een tam paard die samen de kar moeten trekken, het is een kwestie van evenwicht. Ze zijn verschillend, de één is avontuurlijk en zoekt risico's, de ander conservatief en braaf, maar ze moeten beiden in dezelfde richting trekken. Alleen braaf zijn werkt ver-

starrend, alleen wild zijn levert chaos. Allemaal braaf is niet leuk, we hebben wat diversiteit, afwijking, creativiteit en zelfs wat criminaliteit nodig, wat getrek aan de grenzen.

Doelmatig sturen

Het tweespan in de Phaedrus is ook uit te breiden naar maatschappelijke keuzes tussen vrijheid en veiligheid, dus weer tussen avontuur en braaf de regeltjes volgen. Daartoe kan de wagen worden uitgebreid met passagiers, die de berijder of koetsier als stakeholders aangeven waar ze naar toe willen; die vertegenwoordigen de belangen waar het om draait. De koetsier, dat kan dan de wetgever zijn, de rechter, de manager of directie, moet dan zo sturen dat beide paarden in dezelfde richting trekken. Dan is het beeld veel breder te gebruiken en ook toepasbaar op allerlei geschilpunten in de wereld. Daar spelen namelijk vaak dezelfde kwesties als in onze geest, we moeten keuzes maken en sturen.

Het doel is waar het om draait, de aanpak om braaf en wild als tegenstellingen te zien en dus vrijheid in te ruilen tegen veiligheid werkt niet. Met als argument de veiligheid, het bestrijden van terrorisme, heeft men onze burgerlijke vrijheden (integriteitsrechten, privacy, de mogelijkheid om af te wijken, eens wild te zijn) enorm aangetast. We zijn schuldig totdat we het tegendeel bewezen hebben.

Dat merken we op vliegvelden en omdat we een identificatie bij ons moeten hebben maar in cyberspace blijkt het helemaal uit de hand te zijn gelopen, alles wordt gevolgd en vastgelegd, in het geniep en al dan niet wettelijk toegestaan, door overheden en bedrijven. Het doel, het belang van de stakeholders (burgers), is weggemoffeld achter verhalen over terrorisme en toegenomen veiligheid. Dat het machtevenwicht tussen burger en overheid (of monopolistische ondernemingen) totaal is verschoven valt niet echt op.

De mens is zelfbewust en Plato begreep dat daarbij het verstand een rol speelt, maar niet voorbij kan gaan aan de wilde en de tamme impulsen en behoeftes. Het wilde, creatieve, de lust en de behoefte aan spanning is er, maar ook de bereidheid zich te voegen en de behoefte

aan structuur en regels. Het hele gamma aan menselijk impulsen en sociale acties ligt ergens tussen de twee uitersten of dat nu - in de visie van de socioloog Max Weber - om conformeren, samenwerken, ruilen of conflict gaat (en daar mis ik spelen in).

De mens kan niet echt kiezen tussen z'n impulsen en behoeftes en het braaf zijn. Het blijft schipperen en proberen de paarden in toom te houden. In de echte wereld speelt dat ook: we willen én vrijheid én geborgenheid. Dat geldt dus ook voor de manager, de rechter, de politicus en de wetgever, die de samenleving of een organisatie moet leiden en beslissingen moet nemen. Die moet ook afwegen en niet de fout maken het als een afruil te zien.

Het paardenspan uit de Phaedrus draait - als we het beeld dus uitbreiden naar de samenleving- ook om de vraag hoe we het collectieve en het individuele kunnen verenigen. Tussen die twee bestaat een spanningsveld: je kunt niet iedereen tevreden stellen, er zijn compromissen nodig en regels. Als we niks doen, ontstaat er een zogenaamd 'prisoners dilemma' (de keuze die twee gevangenen hebben om allebei hun mond te houden of de ander te verraden). Het collectieve belang is allebei zwijgen, het individuele belang is dat men door de ander te beschuldigen beter af is. Het resultaat is veelal dat beiden voor het eigenbelang kiezen en allebei verliezen.

Ook de tegenstelling tussen de markt, waar we relatief vrij zijn en dingen gebeuren, en de staat die dingen strikt regelt en beperkt, kunnen we in het Phaedrus beeld passen, en daar zelfs begrippen als analoog en digitaal in zien. Er zijn anloge en digitale samenlevingen en culturen en ook rechtssystemen zijn zo in te delen. Het Romeins/Rijnlandse model hier en het meer digitale in de Angelsaksische wereld. Digitaal is snel, ruisongevoelig, gericht op waarheid en harde kennis maar mist kwaliteiten als schoonheid, liefde en wijsheid.

Collectief versus individu, sociaal versus liberaal, communisme versus (neo-)liberalisme, intuïtie versus rationele logica, links tegen rechts. We zijn getraind het als tegenstellingen te zien, maar het zijn de paarden van een tweespan, het doel telt en beide zijn nodig. De spanning tussen individu en gemeenschap, zelfexpressie en gemeen-

schapsdienst past dus goed in het tweespanbeeld van de Phaedrus en dat kun je ook begrippen als digitaal en analoog daarin passen, want cyberspace is eigenlijk heel sociaal (en digitaal), maar wordt mijns inziens te veel gezien en gebruikt voor individuele expressie, die vaak niets anders is dan oude wijn in nieuwe zakken.

Dat is wat nu vaak gebeurt: we pakken wat vrijheid af om veiligheid te bieden. Dat werkt niet, want zowel veiligheid als vrijheid moeten er zijn. Ze moeten wel afgestemd zijn, maar niet uitgeruild en op één as gesteld. De paarden moeten zowel in de juiste richting als gezamenlijk trekken, het brave paard als voorbeeld voor het wilde paard.

Zelfbewustzijn, de geest die stuurt, komt met de opdracht om te weten wat je doet en wilt en dat goed te sturen; dat is geen makkelijke opgave. Adam en Eva kregen dat zelfbewustzijn mee toen ze het paradijs uit moesten - zo kun je de Bijbel ook interpreteren - en werden verantwoordelijk voor hun daden.

Wel nieuwe keuzes maken, niet uitruilen

In de discussie over dit soort keuzes doet men het vaak voorkomen alsof het heel logisch is dat we wat uitruilen. Daarbij lijkt het bijna alsof we vergeten dat vooruitgang en technocratie relatief nieuwe ontwikkelingen zijn en in grote lijnen het gevolg van individuele ambities en eigenbelang.

De spanningsboog tussen collectief en individueel is misschien niet zo oud als we denken. Gezien de geringe vooruitgang bij de vroege mensachtigen, die niet veel verder kwamen dan wat potten en vuistbijlen maken in twee of drie miljoen jaar, zouden we kunnen aannemen dat vooruitgang en individualiteit met elkaar samenhangen. Geen individueel voordeel en vooral het groepsbelang dienen - en dat deden onze voorouders blijkbaar - betekent dat vernieuwing geen prioriteit heeft. Oudere beschavingen zoals de Aboriginals of de Hottentotten veranderden eigenlijk nauwelijks en kenden meestal - afgezien van wat rituele taken - geen grote specialisatie en individuele erkenning voor 'technische' vernieuwingen.

De vroege mensachtigen hadden waarschijnlijk wel een soort collectief bewustzijn, maar de individuele prestaties telden minder mee en het lijkt erop, dat zelfbewustzijn en vooruitgang elkaars partners zijn.

In de ontwikkeling van de mensheid speelde de ander en de noodzaak tot sociaal contact een doorslaggevende rol. Je zou kunnen zeggen dat miljoenen jaren pre- en vroegmenselijke ontwikkeling dus eerder een vorm van collectief bewustzijn (*conscience collective*) dan van individueel zelfbewustzijn laten zien. De drang om zich te manifesteren als persoon, kunstenaar of individu is relatief nieuw en komt neer op competitie met de ander. Natuurlijke hiërarchie in een groep zoals we dat ook bij dieren kennen, ligt op een ander niveau. Daar is ook nog het groepsbelang om te overleven en voort te planten met de sterkste genen.

Het is altijd de ander die ons bepaalt, individualiteit is het verschil met de ander en van jongs af aan het mechanisme waarmee we een identiteit opbouwen. Sociologen als Emmanuel Levinas, Pierre Bourdieu, Norbert Elias, Ryszard Kapuscinski of in ons land Joop Goudsblom en recent Christien Brinkgreve (“De ogen van de ander”) zien die ander als de basis van ons (samen)zijn; wie kan alleen overleven? We moeten uitrijken, contact maken, dat kan met internet, maar fysiek contact biedt meer. In de verbonden stad van de toekomst, en dat gaat verder dan een ‘smart city’ is het faciliteren van alle vormen van contact, maar met name het fysieke, de kerntaak. Contact hangt weer samen verschillen, met diversiteit, en je kunt dus ook zeggen dat die kerntaak neerkomt op het managen van diversiteit.

Sociale cohesie, solidariteit, geen zaken waar Plato of Augustinus zich mee bezig hielden. Dat was geen vraag maar een gegeven in de oudheid. We moesten wachten op sociale denkers als Karl Marx, Max Weber en Emile Durkheim omdat pas na een paar eeuwen arbeidsdeling, taakdifferentiatie en technocratie duidelijk werd wat de gevolgen waren van industrialisatie, de trek naar de stad, en de noodzaak tot een nieuwe socialisatie zich aandiende. Met uiteindelijk de verzorgingsstaat die nu weer onhoudbaar blijkt omdat we niet echt willen delen.

27 Toekomst

Waar gaan we naar toe met de samenleving en de stad

De verbondenheid van de burger met de stad en het bestuur is, zeggen de opinie-onderzoekers endeskundologen, op een dieptepunt. Dat geldt zeker voor de manier waarop de media daar op inspringen en hun functie als vierde macht verkwanselen. Controle, kritisch volgen, verbindingen leggen tussen bestuur en burger, dat is iets uit de tijd van de winstgevende kranten.

De lokale raadsleden en wethouders anonieme regelaars zijn geworden, die hun fouten vooral buiten de publiciteit weten te houden. De laatste raadsverkiezingen waren illustratief. Dus mogen de kopstukken opdraven, maar hun lokale boodschap steekt schril af tegen wat macro-economische gewenst is. Neem de kreet “bouwen, bouwen, bouwen” van toen PvdA lijsttrekker Pieter Hillhorst, de man die 118 miljoen liet overschrijven omdat ie z’n ambtenaren niet hield aan hun eigen protocol. Als Amsterdam nog meer bouwt (leuk, want er is behoefte aan, vooral bij jongeren) gaat dat ten koste van de krimp- en zakregio’s (Groningen is nu beide). Maar verder was er geen geld in klas voor Hillhorst z’n verkiezingsbeloftes, en zou flexibilisering van de woningmarkt en sterk inperken van de corporatiemacht veel meer ruimte opleveren. Er is geen woningtekort en met zicht op de vergrijzing is wat ruilen en schuiven veel beter dan blind gaan bouwen. De echte keuzes, sloopheffing, totaal vernieuwen en niet renoveren want dat is goedkoper en zeker qua comfort en energieverbruik veel handiger, worden niet gemaakt.

Ouderen willen meepraten, dat is een van de groeiende thema’s. Ze zijn ook digitaal bewust geworden, hebben een tablet en laten zich niet wegcijferen als afgeschreven stakkers. De ruziemakende ouderenpartijen worden afgeschilderd als belangenbehartiging, en hun programma’s en voortrekkers zijn ook erg eenzijdig, maar zo ken ik de ouderen niet (en ik ben er met 64 ook al één). Ouderen, zeker hen

met wat pensioenruimte en in goede gezondheid willen betrokken zijn, niet weggezet als profiteurs, maar bijdragen. Ouderen kunnen niet alleen zorg vragen, maar ook zorg bieden. Van kinderoppas tot buurtvader, buurtconciërge, recreatie-steunpunt, samen met werkzoekenden hun ervaring en kennis inzetten om werk te creëren, gezelligheid te brengen. Aandacht voor elkaar, daar zijn we groot mee geworden, en nieuwe media, social media en mobiele connectiviteit bieden daar perspectief. In de Gouden Eeuw liepen rijk en arm, jong en oud samen, te voet en door het slijk, van de Singel-rand van de stad Amsterdam (wagenvelden, toen al) naar het centrum, geen wagens in de stad. Wel in recordtijd schepen en gebouwen neerzetten, het monumentale Scheepvaartmuseum stond er in negen maanden, tegenwoordig is dat onhaalbaar. De ouderen serieus nemen is wat anders dan ze als bedreiging voor jongeren zien, en samen iets doen aan woningruil, buurtgezelligheid, armoede, zwerfvuil en eenzaamheidsbestrijding, daar kunnen we onze schouders onder zetten.

Rendement in sociale, maar vooral in economische zin, dat is het grote probleem voor de komende jaren. Als land en als Europa met een gapend vergrijzingsprobleem ligt de oplossing niet in een tweedeling (oud/jong, arm/rijk, eigen volk/vreemden) maar in beter delen. Het komt er op aan, onze gespaarde welvaart, dus de pensioengelden nu zo te investeren dat er rendement komt, in milieu, in werk, energiebesparing, mobiliteit. Tegen elkaar opbieden op de beurs van pensioenfondsen heeft de koers wel opgedreven, maar de onderliggende waarde van bedrijven (afgezien van wat ICT hoogvliegers), grondstoffen en onroerend goed is niet gestegen, het is allemaal speculatie en lucht. Rendement door te besparen op energieverbruik van morgen, betere infrastructuur om te besparen op vervoerskosten, maar vooral ook ICT om te besparen op werk. Dat kost arbeidsplaatsen, maar er gaan echt geen horden Indiërs komen om hier te werken maar wel 60% van hun inkomen af te dragen aan pensioen voor de ouderen. En veel ouderen gaan hun centjes elders opmaken, ook geen stimulans voor de economie.

We zijn nog lang niet uit de crisis, voorzichtig herstel is in zicht en het vertrouwen neemt wat toe, maar de echt grote problemen zijn niet opgelost en zullen ons nog een paar decennia achtervolgen.

De financiële ineenstorting, die in 2008 de VS en daarna de wereldmarkt zo'n enorme klap gaf, had vooral te maken met het oprekken van de beleggings- en investeringsmarkt. Die was weer het gevolg van de toenemende behoefte aan zekerheid bij een ouder wordende bevolking. Men had wel fors geleden door het inklappen van de internet-bubble en de koersval aan het begin van de eeuw, maar dat was snel vergeten.

De onderliggende behoefte aan reserves voor de oude dag, in de vorm van beleggingen en onroerend goed en dat bij een consumptieniveau dat nog nooit eerder was bereikt, zorgde in de lateeuwse jaren en na 2002 en tot 2008 voor een enorme vraag naar financiële constructies. Aan die vraag werd voldaan, banken en verzekeraars draaiden de mooiste constructies in elkaar en stapelden die liefst nog op elkaar, de risico's gaandeweg verbergend. Een onzekere materieel onderliggende waarde werd misbruikt voor omgekeerde piramides, waarmee de banken elkaar onderling 'hielpen' aan de vraag naar investeringsvehikels te voldoen. Die vraag was niet irreëel want kwam voornamelijk voort uit de behoefte aan pensioenzekerheid, van individuele burgers en van pensioenfondsen die samen zo'n 80% van de aandelenmarkt in handen hebben en samen in stand houden en opslingeren.

De pensioenbubble is in 2008 geklapt, maar toen al werd door onder meer pensioenexpert Sander Boelens al voorspeld dat er een herstel zou komen (op de beurs) omdat 80% van alle beleggingen pensioen-gerelateerd zijn (ook van particulieren is dat vaak het doel) en men elkaar opstoot, want de pensioenpremies zijn te groot (en vreten te veel koopkracht weg). En inderdaad, de beurs veerde op, is boven de 400, maar de onderliggende waarden zijn nog steeds illusoir. De huizenmarkt is ook even door het dal, maar ook dat is illusoir gezien de vergrijzing, we moeten slopen niet bouwen.

ICT, robotisering, automatisering

Die pensioenbubble problematiek, want het gaat weer een keer mis, is tezamen met de dreigende automatisings/roboticagolf, aanleiding tot zorg over brede maatschappelijke onrust tegen 2020. De jongeren en werkloos geworden middengroepen gaan te hoop lopen, dat voorspelt ook Gartner. De komende jaren zullen we zien dat driverless logistiek, zorgrobots, mobiele data en geautomatiseerde gezondheidsmonitoring

en behandeling nog heel leuke investeringen in ICT vragen en zal de branche wel overeind houden, maar voor chauffeurs, postbodes, lopende band werkers en boeren op de tractor is er geen werk meer. Nu Google ook robotsoldaten maakt zijn politierobots niet ver meer, niet als Terminator cyborgs, maar als slimme buurtwachters, die de zaak in gaten houden en met Bayesian logic beslissingen nemen over ingrijpen en handhaven. Die camera op de hoek wordt een bijna zelfdenkende beveiligings-eenheid, die via profiling en access naar grote databanken kan zien of er ergens iets niet klopt.

Het kost allemaal werk, vooral werk voor handjes, maar ondertussen worden de rijken en slimmerds rijker en groeit de ongelijkheid. Een haperende economie helpt daar niet bij, zeker niet als echt, hard rendement alleen maar kan worden bereikt door besparen. Er is, wereldwijd, geen oplossing voor dit probleem dan zeer brede inflatie, maar dat ligt ook niet lekker. Economisch gezien is het probleem dat een 4% rendement op illusoire prijzen (van grondstoffen, grond, gebouwen, content) onhaalbaar is in een potverterende en vergrijzende wereld. Denk aan Groningen, waar zo'n 160.000 huizen nu door de bevingen zo'n 16 miljard minder waard zijn. Tel uit je aardgaswinsten! De oplossing is investeren in wel rendabele besparingen (energie, milieu, zorg, mobiliteit, elektrificatie) zodat de onvermijdelijk lagere pensioenen voldoende zijn omdat stoken, vervoer, zorg etc. wel 4% of beter goedkoper worden. Landelijk gezien dus investeren in bv. energie, treinen, overeind houden krimpregio's, nieuwe samenlevingsvormen/contracten etc. Beter met minder, en weer speelt ICT hier een sleutelrol, als arbeidsvreter, maar ook als middel om echt te besparen.

Beter met minder (angst)

Het lijkt te gaan om pensioenen en het financiële kaartenhuis waar we in leven, maar eigenlijk gaat het om (on)zekerheid en angst, de sociaalpsychologische ontwikkeling van de laatste 50 jaar en eigenlijk de laatste paar eeuwen lijkt meer vrijheid te bieden, maar onderhuids is er meer angst, stress, onzekerheid dan men denkt. Dat is wat op een dieper niveau de sfeer en dus de economie en welzijn bepaald. Criminaliteit, minderheden, onderwijs, gamification (het opvlammende loterijdenken), allerlei trends zijn daar in wezen op terug te voeren, en in

sociale media zien we dan wel een oplossing, maar ook dat is al over de top, e-geluk of iHappiness is maar betrekkelijk, Facebook vrienden komen niet op je verjaardag en blijken in het echt stukken minder leuk dan hun avatar in de cloud.

28 Conclusie en motto: doorbloeding

In dit boek zijn allerlei aspecten van de verbonden stad aan de orde gekomen, via diverse bijdragen en ik ben zelf onder de indruk van wat zo'n onderwerp losmaakt. In de bijdragen en de body van het boek, waar Luc Sala voor tekende, komen allerlei verbazende perspectieven los.

Van compacte stad naar witte stad naar verbonden stad, voorbij de soms fascinerende techniek van de smart city kijken naar wat echt is, wat de mens, de burger en het milieu aangaat voorbij de gadgets. We kunnen onszelf optuigen met allerlei communicatie-apparatuur, ons diensten laten verlenen (of is het aanpraten) via al die nieuwe internet en sociale media, maar waar blijkt de mens. Voor mij is de mens nog steeds wie ik tegenkom, als ik rondwandelen, naar de markt ga, vrienden ontvang, z'n website, blog of Facebook pagina laat maar een clien stukje zien.

Dat is eigenlijk de boodschap van dit boek, we mogen best wat verder kijken, ons afvragen of achter angst en bedreiging eigenlijk geen innovatie en opportunity zit. Kunnen we opstandige energie niet waarderen voor wat het vaak is, onvrede met wat we denken dat redelijk goed in elkaar zit, maar in de hoeken en kieren blijkaar spanningen geeft.

50 jaar na Provo mogen we toch beseffen, dat wat toen leefde niet alleen een provocative, een uitdaging van ontevreden was, maar een impuls, een herijking van wat toen als marsrichting aan ons werd opgedrongen.

We pleitten toen, en dit boek is daarvan een echo, voor kleinschaligheid, delen, out-of-the box denken, voor menselijkheid, creativiteit en ludiek omgaan met serieuze problemen. Toen was roken nog heel gewoon, nu weten we beter, maar ughe, ughe, ughe was een duidelijk signaal, nu voor het fijnstof in de stad en mijn perspectief van een uitlaatvrij Amsterdam.

Het bleef bij het schrijven van dit boek zoeken naar een begrip of woord, dat de bedoeling goed weergeeft. Begrippen als diversiteit,

energie cohesie, mobiliteit, organisch, het zijn allemaal wegwijzers, maar er is een woord dat op een heel andere manier weergeeft wat het doel is.

Dat woord is doorbloeding, natuurlijk een organisch begrip, dat goed uitdrukt wat de marsroute naar een betere stad is. Zorgen dat de energie van alle delen, deelnemers, bedrijven en organisaties in de stad goed doorbloed, dat ze krijgen wat ze nodig hebben en teruggeven wat ze kwijt of te delen hebben. In ons lichaam zorgt het bloed voor die taak, komt overal en als er eens iets misgaat, dan is betere doorbloeding vaak de oplossing.

Een stad heeft een hart, dat in Amsterdam verdacht goed lijkt op een hart, met zelfs een linker en een rechterkamer. Bij een hart hoort een bloedsomloop, en doorbloeding zorgt ervoor, actief, dat alles en iedereen bereikt wordt.

Ik hoop dat het invullen van dat begrip, in termen van culturele energie, geld, mobiliteit, connectiviteit, vooral in termen van waardering voor diversiteit gerealiseerd wordt.

Amsterdam is een diverse, gastvrije en daardoor met alle burgers verbonden stad, maar het kan nog beter. Wat hebben we het goed, riep de rookmagiër Grootveld (te pas en vaak te onpas) maar het kan nog beter, met minder!

Luud Schimmelpennink

29 Appendix A: Geluk, wat bepaalt of een stad gelukkig is

Een alternatieve visie op wat telt voor Amsterdam

Door Luc Sala

Geluk is individueel en subjectief, maar toch kun je spreken over een geluksniveau voor groepen, steden en landen. Daar wordt via enquêtes onderzoek naar gedaan, de Verenigde Naties doen er onderzoek naar, er is een World Happiness Report (laatste versie 2103) maar wat is geluk, hoe definieer je dat en kun er iets mee. Zijn er uit het onderzoek naar geluk praktische consequenties te halen, die verder gaan dan het meer geld besteden aan leuke dingen voor de mensen en het materiële als maatstaf zien.

Geluksonderzoek, zoals de Gallup-Healthways Well-Being Index, gebaseerd op de Cantril Self-Anchoring Scale komt neer op vrij algemene waarderings, zoals dat de mensen in Alaska het meest doelbewust zijn (sense of purpose), Zuid Dakota sociaal en qua community scoren, en Kentucky het minst scoort qua geluk. Maar wat zeggen zulke cijfers, die voortkomen uit wat ondervraagden vinden (of denken te moeten vinden)?

Geluk is een beladen begrip, want wat bedoelen we ermee. Aristoteles koppelde het in de Nicomacheaanse Ethiek aan het verstand, als je rationeel filosofisch (theoria noemt hij dat) denkt ben je gelukkig, geluk is dus een activiteit, maar dat is wel erg intellectueel, is er niet meer? Aristoteles erkent dat je ook moet eten, slapen en zo, maar wijst vooral op goed, volwaardig leven, moedig of rechtvaardig handelen. Maar is geluk ook niet een staat van zijn, dus niet handelend? Naast je denken zijn er ook emoties en omstandigheden, hoe leef je, welke veiligheid, welke wettelijk systeem, welke materiële condities zijn er, heb je werk, gezondheid, uitzicht op iets beters, voel je dat er zin in je leven is?

Geluksonderzoek op basis van vragen hoe gelukkig iemand is, geeft meestal alleen antwoord op de vraag hoe iemand z'n ervaringen verwerkt en herinnerd heeft en zelfs daar is er een verschil tussen de emotie 'gelukkig voelen' in het moment en evaluatie van hoe gelukkig je bent als je retrospectief een beoordeling geeft. Vragen naar emotioneel gelukkig zijn 'in het moment' en geluksonderzoek op basis van meetbare 'real-time' metingen van fysieke indicatoren als ademhaling, bloeddruk en hersenscans geeft heel andere resultaten dan het invullen van formuliertjes. Verder is het woord geluk niet eenduidig, in het Engels zien we al well-being en happiness, het eerste wat meer materieel, maar door elkaar gebruikt. In het Nederlands kennen we tevreden, gelukkig, het ontbreken van negatieve invloeden, het aanwezig zijn van positieve maar er komen ook emoties als extatisch, vreugde, vredigheid, ontspannenheid en vrolijkheid bij in beeld.

Het World Happiness Report 2013 ziet het verschil tussen geluk als emotie (affect) en geluk als evaluatie van toestand (state of life satisfaction) en stelt dat de invullers van de verschillende enquêtes (surveys) daar duidelijk in zijn, het gaat om life satisfaction. De hele aanpak van het rapport gaat echter meer om het aanpakken van armoede, en dus materieel geluk en is in die zin getekend.

Nobelprijswinnaar Daniel Kahneman, de man die de gedragseconomie (behavioral economics) op de kaart zetten, wijst in dit kader op het onderscheid tussen het ervarende zelf (in het nu voelende, affect) en het herinnerende (reflectieve) zelf. Geluk is in zijn visie dus vooral dat wat we zien als we terugkijken. Geluk is dus meestal synthetisch, we 'bedenken' hoe gelukkig we zijn en dat is maar goed ook, want anders zouden de echte negatieve ervaringen ons steeds bijblijven en angstig maken om risico's te nemen

Nadenken over ervaringen is altijd herinneringen ophalen en daarbij spelen focus, tijdsbeleving, verloop van de ervaring (het laatste stukje is meer bepalend dan de pieken), verhalen vertellen en zelfbedrog een grote rol. Het verschil tussen die twee zelden (ervarend, herinnerende) blijkt ondermeer uit Gallup onderzoek dat liet zien dat beneden een bepaalde inkomensgrens de "experiencing self" feitelijk ongelukkig

wordt bij minder inkomen, maar boven die grens (nog) meer inkomen hebben nauwelijks of geen invloed heeft op het actuele gelukkig zijn in fysieke termen. Het herinnerende, reflectieve zelf ziet meer inkomen echter wel als gelukkiger. In het algemeen is ons geluk dus een illusie op basis van min of meer verwerkte herinneringen aan ervaringen.

Het is de vraag of het verschil tussen het ervarende en het herinnerende zelf kleiner wordt, bijvoorbeeld door cyberspace en de technologie. Ik denk het wel, omdat we meer bruggen slaan tussen onze herinneringen en het gevoel. Eigenlijk al sinds we dingen zijn gaan vastleggen om die te onthouden of eigenlijk terug te roepen, zijn we ons minder gaan herinneren. Wie kan nog hele boeken reciteren? Daardoor hebben we vaak wel een beter en meer realistisch beeld van ons verleden bij de hand, dat we kunnen checken tegen onze herinneringen of reflecties. De 'life evaluation' op basis van vastgelegde herinneringen (foto's, video, tekst) is dus verbeterd en het verschil tussen de twee zelden van Kahneman minder. Je zou kunnen zeggen dat we onszelf dus met al die bewaarde herinneringen 'echter' inschatten, maar er zijn natuurlijk heel veel factoren die ook het bijgestelde beeld weer aantasten. Zo hebben we meestal meer foto's en memento's over goede momenten dan over slechte. Overigens mis ik in Kahneman's visie de mogelijkheid dat we meerdere herinnerde zelden of maskers hebben, iets wat ons gedrag vaak duidelijk beïnvloedt.

Het 'gelukkig voelen' is minder onderzocht, het blijft vaag en draait om subjectieve maatstaven, er is neurobiologisch wel wat onderzoek over hersengolven, serotonine etc., maar dat is niet op grote schaal gedaan. Allerlei onderzoeken naar geluk blijken uiteindelijk subjectief, maar de geaggregeerde data geven wel aan dat bijv. BNP niet echt goed werkt als vergelijkingsgrondslag, wel is er een soort basis in materiële dingen, armoede maakt niet gelukkig. President Sarkozy heeft een paar jaar geleden een onderzoek laten doen naar het welzijn van Fransen in verg. met Amerika, ze verdienen wel minder, maar hebben meer vrije tijd en sociale context. Ruut Veenhoven, de Nederlandse Geluksprofessor, zag begin deze eeuw Nederland nog als één van de

gelukkigste landen, maar nu zijn Costa Rica, Denemarken, IJsland en Zwitserland dat en zakte Nederland wat weg.

De Cantril Self-Anchoring Scale, ontwikkeld door Dr. Hadley Cantril, wordt onder meer door Gallup Polls gebruikt is in essentie een model met een ladder met tien treden en dus 11 niveau's, van zeer ongelukkig tot totaal gelukkig (best possible life), waarop de ondervraagde kan aangeven waar hij/zij denkt nu en over vijf jaar te staan. Het systeem wordt veel gebruikt, in soms aangepaste vorm zoals Gallup Polls dat er drie well-being categorieën (Thriving, Struggling, Suffering) uit haalt, maar dat geeft wel aan dat het toch meest om inkomen en een oordeel over materiële zaken gaat (life evaluation). Daar spreekt een Westerse visie uit, die ook in allerlei geluksrapporten doorklinkt, dat iemand zonder of met weinig geld toch helemaal gelukkig kan zijn past niet in dat beeld.

De stad en geluk

Een stad is in letterlijke zin natuurlijk niet gelukkig, maar de mensen in een stad kunnen gelukkig zijn en een stad kan geluk hebben dat bepaalde rampen of factoren wel of niet voorkomen.

Er wordt wel gesteld, dat een groot deel van ons geluk min of meer vast ligt, meer dan 50% zou genetisch (door de natuur) bepaald zijn, en ook op je materiële situatie als baby heb je weinig invloed. Maar er is dus nog ruimte om geluk te beïnvloeden!

Voor een analyse van geluk ga ik uit van het geluksmodel $G=O+D+V$ van de Amerikaanse positive psycholoog Martin Seligman, met wat aanpassing door Jonathan Haidt, ik maakte van + een . (vermenigvuldiging) omdat de factoren elkaar versterken en beïnvloeden, en het is door mij dus niet toegepast op personen, maar op groepen;

$G=O.D.V$

ofwel Geluk is een factor/samenstelling van Omgeving, DNA (genen) en Vrijheid, ofwel nurture, nature en vrijheid. Wel denk ik dat het een dynamische zaak is, de omgeving kun je beïnvloeden, genen zijn in de epigenetische visie niet constant geactiveerd, verzadiging speelt een

rol, je raakt gewend aan welvaart, sex, relaties, waardering, rupsje nooitgenoeg dus. Bruce Lipton spreekt bij mensen en hun genetische (nature) achtergrond in dat opzicht over epigenetica, het DNA is meer een potentie, die zich kan buigen naar de omgeving, waarin dan weer keuzen gemaakt kunnen worden.

Dan kan men de formule dan ook als $G = F(t)$ (O.D.V) schrijven, het is een tijdsafhankelijke functie en er zit een zekere verzadiging in, je went aan dingen.

De vrijheidsfactor, die Jonathan Haidt zo belangrijk vindt in het totale geluksbeleven, en die men persoonlijk ook kan relateren aan geloof, cultuur, zelfrealisatie, is in een stad eigenlijk de ruimte die men ervaart in de omgevingsfactoren, dat is dan een verschil/delta-functie . Dan kan men de formule dan voor een stad, ook als $G = O - D - V$ schrijven, omdat alle factoren beïnvloedbaar zijn, de genen van een stad (bij wijze van spreken) misschien minder snel.

Er is daarbij tussen het DNA (de historische erfenis) en de omgeving ook een interactie, men kan de waardering voor bepaalde historische ontwikkelingen incidenteel aanpassen, bijvoorbeeld door meer musea of monumentenzorg.

Voor mensen in een redelijke materiële situatie (dus geen honger etc. de basis van de A. Maslow piramide moet in orde zijn) blijkt daarbij de (subjectieve) factor vrijheid het grote verschil te maken in hun geluksbeleving. Zonder die factor is er een soort stabiel geluksniveau, een soort grondtoestand bepaald door omgeving en genen maar door die vrijheidsfactor varieert dat in de tijd. Seligman duidt die V ook aan als Vrijwilligheidsfactor, maar in groepsverband is de individuele vrije wil beperkt door de vrijheidsgraden (libertas versus voluntas) en de moraliteit die ik graag relateer aan Plato's twee paarden in de Phaedrus. Het blijkt, dat incidentele geluksbeïnvloedende dingen zoals de lotto winnen of in een rolstoel belanden na ongeveer een jaar hun invloed op het geluksniveau verliezen en men weer min of meer terugkeert tot het niveau van daarvoor, de basisgelukstoestand. Daarbij blijkt uit tweelingonderzoek dat de genetische factor belangrijker is

dan de omgeving, nature is dus bepalender voor geluk dan nurture. Veenhoven ziet dat als ongeveer 30% bepalend voor gelukkig zijn.

Martin Seligman heeft nog een andere formule voor geluk, namelijk $\text{happiness} = \text{meaning} + \text{pleasure} + \text{engagement}$, maar dat is een meer individuele ervaring. Hij gebruikt het acronym PERMA met om gelukkiger te worden de factoren 'Positive emotion, Engagement, Relationships, Meaning, Achievement'

Gaan we het GODV model toepassen op een stad dan kunnen we via de intuïtieve Bovis-methodiek (gecorrleerde pendel intuïtie) wel een vergelijkende schaal en een algemene tabel maken, maar dan moeten de factoren nog wel worden uitgesplitst en bepaald, die de omgeving, het DNA en de vrijheidsbeleving in een stad beïnvloeden.

Om te zien hoe dat geluk van een stad zich nu relatief en in de tijd manifesteert als geaggregeerde waarde de tabel, de jaartallen zijn gekozen om crisismomenten en relatief rustige tijden uit te laten komen, bijvoorbeeld 1800 was het begin van de Napoleontische tijd, 1917 nog

	Jaar 1750	1800	1880	1917	1944	1970	2007	2011
Amsterdam	44	39	66	41	44	57	65	62
Parijs	52	26	57	14	54	74	72	62
Londen	56	54	66	36	62	73	74	59
Berlijn	61	41	74	17	12	26	41	61
New York	64	73	76	54	62	81	66	64
Leiden	62	44	74	28	41	68	61	62
Muiden	63	46	73	43	37	62	64	63

volop WOI, 1944 WOII en 2007 was het laatste rustige jaar voor de crisis. Een aantal wereldsteden worden vergeleken, maar ook kleinere plaatsen in Nederland.

Het gaat dus om de O(mgevings) waarde in de formule $G=O.D.V$, het

Factor	Relatieve invloed in A'dam	Waardering A'dam	Waarde Jerusaleem	Waarde Berlijn
Bijzonderheid	11	60	140	32
Layout	1	60	10	82
Geolokatie	4	107	42	23
Schaalgrootte	7	77	112	6
Cultureel erfgoed	14	55	136	31
Tempo-werkdruk	6	45	12	62
Status	2	92	34	104
Karma	16	62	106	132

zijn relatieve getallen, geen percentages:

Op zich een interessante opstelling, waar Amsterdam niet slecht uitkomt, ook wereldwijd zien we een duidelijke terugval tussen 2007 en 2011.

De (subjectief ervaren) omgeving van een stad, dus de O in de formule $G=O.D.V$ en de invloed op het geluk wordt bepaald door een aantal factoren, waarbij de relatieve factoren niet meer zijn dan vergelijkingen, iets met een factor 6 telt meer dan met een 1. Er zijn mogelijk nog meer factoren dan de hier genoemde:

Amsterdam	Londen	Parijs	Berlijn	New York	Leiden	Muiden	Jerusaleem	Rome	Benares
62	18	26	54	45	49	21	102	59	106

Dit zijn subjectieve factoren, mede bepaald door media-ïnvloed, de werkelijkheid kan afwijken. Iedere factor is weer onder te verdelen, levenspeil bijvoorbeeld in arm/rijk verhouding, absolute welstand, mediaan, ruilvoet, vrij besteedbaar etc. Er zijn positieve en negatieve invloeden, samen komt er de aangegeven waarde uit. Diversiteit is te verdelen in culturele en demografische diversiteit (ras-leeftijd-oplei-

Factor	Relatieve invloed voor Amsterdam	Score in Amsterdam 2007	Score in 2011 A'dam	Score 2014 A'dam
Levenspeil	4	50	47	51
Huisvesting	6	21	24	22
Natuur	1	56	54	53
Mobiliteit	2	18	16	22
Diversiteit	1	24	21	18
Zichtbaar gemaakte liefde	3	64	46	42
Cohesie-verbondenheid	4	64	59	52
Democratisch gehalte	4	19	21	13
Ecologie-milieu	1	55	52	46
Veiligheid	6	61	64	65
Druk-tempo-haast	4	28	30	31
Tolerantie	3	43	46	38
Cultuur-aanbod	1	21	17	12

dingsniveau etc.) beide met een drempel, boven een zekere waarde wordt bijvoorbeeld etnische diversiteit als belastend ervaren. In de tabel wordt uitgegaan van waardes, die dit verdisconteren; een hogere waarde betekent dat meer positieve invloed op het geluksgevoel is. Zichtbaar gemaakte liefde is top-down, cohesie is peer-peer en opwaartse verbondenheid.

Burgemeester	B&W	Raad	Politie	Ambtenaren	Kerken	zorgsysteem	Lokale media	cultuur	filantropen	Schone straat
12	7	2	6	7	1	12	4	2	6	6

Voor wat betreft zichtbaar gemaakte liefde, een breed maar ook vaag begrip dat ook met verbondenheid te maken heeft, daarop is de invloed van diverse instituties ook aan te geven; De volgende factor is de D(NA) van genetische bagage in G=O.D.V, voor een stad dus de niet beïnvloedbare gegevenheid van een stad, dan zijn daar weer globale verschillen te zien tussen steden. Deze waarden zijn een soort stabiele waardering op lange termijn.

Vrijheidsfactor	Relatieve invloed	Waarde A'dam	Waarde Londen	Waarde New York	Waarde Brussel	Waarde Cairo	Waarde HongKong
Invloed op welstand	4	62	44	80	24	4	24
Invloed op woonsituatie	10	20	11	52	64	67	19
Invloed op buurt	6	29	51	44	26	78	61
Invloed op stad	3	6	36	26	21	12	6
Effectueringsgevoel (werkt het)	6	26	28	98	49	8	48
Denkvrijheid	1	93	83	86	92	24	13
Veiligheid	2	34	54	42	89	53	26
Expressievrijheid	11	75	94	104	55	13	52
Sociale mobiliteit	2	41	29	82	24	12	37
Flow, het stroomt	12	32	32	62	23	31	59

Ook hier weer een aantal factoren mbt. tot het geluksniveau, die wel historisch gegroeid kunnen zijn of te maken hebben met de plek, bereikbaarheid, handelsroutes, maar niet beïnvloedbaar (op korte termijn). Dit kan op termijn wel veranderen, Berlijn bijvoorbeeld is in opkomst als cultuurplek. Status is de relatieve waardering van derden, hoe ziet de buitenstaander zo'n stad, terwijl bijzonderheid (uniciteit) het eigen gevoel van de inwoners over de stad waardeert. De term karma slaat op een soort erfenis van gebeurtenissen die zich in de stad hebben afgespeeld, een stempel dat zowel negatief als positief kan worden opgevat, het is een maat voor de traagheid, maar ook voor wat nog rest uit het verleden. Berlijn heeft nog veel goed te maken, zou je kunnen zeggen.

Ik splits hier de vrijheidsfactor in de geluksformule toch op, want een aparte factor-analyse is overzichtelijk.

Het gaat hier om wat men zelf kan doen, dus bv. de eigen veiligheid regelen en beïnvloeden, niet wat van bovenaf geregeld wordt. Het effectueringsmotief de vraag of inzet, actie, werk, moeite ook resultaat heeft, komt voort uit het werk van R. White. De Flow, het gevoel dat het stroomt en lekker gaat is een inzicht van M. Csikszentmihalyi, ook een expert op het gebied van geluksbeleving.

De interpretatie van het hier ontwikkelde model is minder een kwestie van de juiste cijfertjes, maar het gaat om de aanpak, is er een lijn of trend uit te halen, waar kan wat aan gedaan worden, met name welke omgevingsfactoren zijn het belangrijkste? Het kan een goede basis zijn om het totaalbeeld van een stad te bespreken.

Index

!

3D-printing 158

A

ANBO 220
Aristoteles 253
Augustinus 245

B

Barber, Benjamin 21
Baron, Ger 125
Barrington Moore 36
Boko Haram 135
Botton, Alain de 100
Bourdieu, Pierre 245
Brinkgreve, Christien 245
Brown, John Seely 133

C

Cantril, Hadley 256
Csikszentmihalyi, Michael 261

D

DNA 257
Dunbar Robin 192
Dunbar, R. 149
Dunbar, Robin 139
Durkheim, Emile 245

E

Elias, Norbert 245
Elschot, Willem 157

F

Facebook 62
Florida, Richard 135
Fortuyn, Pim 94
Foucault, Michel 100

G

Gallup Polls 254, 256
Gartner 248
Gershenfeld, Neil 79 - 80
Giele, Peter 154

Gonggrijp, Rop 154
Goudsblom, Joop 245
Grootveld, Robert Jasper 66, 154

H

Haan, den Liane 220
Haidt, Jonathan 256 - 257
Hart, Keith 24
Heylighen, Francis 176
Hillhorst, Pieter 246

J

Jacobs, Jane 123, 131
Jobs, Steve 163

K

Kahneman, Daniel 254
Kapuscinski, Ryszard 245
Kroese, Nicolaas 66, 154

L

Leonardo da Vinci 159
Levinas, Emmanuel 245
Lieshout, van, Peter 152, 168
Lipton, Bruce 159

M

Marx, Karl 245
Metcalf, Robert 146
Mokyr, Joel 134
Monrobey, Hank 24

N

Nietzsche, Friedrich 30
North, Douglass 133

P

Perez, Carlota 134
Phaedrus 257
Piketty, Thomas 36
Plato 241, 257
Provo 62
PwC Price Waterhouse Coopers 151

PwC, Price Waterhouse Coopers 155, 157

R

Reed, David 146
Rifkin, Jeremy 80
Robinson, James 239
Roggema, Rob 104
Ruyter, de Michiel 133

S

Sarkozy, Nicolas 255
Sarnoff, David 145
Seligman, Marttin 258
Seligman, Martin 256 - 257
Sloterdijk, Peter 193
Smith, Adam 30
Spinoza, Baruch de 241

T

Till, Jaap van 157, 191
Tom Poes 158
Tylor, Edward B. 88

V

Veenhoven, Ruud 255, 258

W

WRR 152, 168
Weber, Max 243, 245
Wet van Moore 172

Index onderwerp

A

Aboriginals 244
Achterstandsbeleid 90
Actieradius 122
Amsterdam Economic Board 126, 168
Analoog 243

B

Banlieu 36
Basisbehoefte 218
Bayesian Logic 249
Beeldbepalend 121

biodanza	101	Dunbars Nummer	149	Kwakoe	206
Bitcoin	24	Dystopia	174	L	
Bovis-methodiek	258	E		Laffer-Curve	31
Burgerparticipatie	104	E-Commerce	216	Location Based Advertising	213
C		Eenzaamheid	90	Lokale Media	207
Car2go	67	Eigenaarschap	122	Lsd	163, 165
Causation	160	Entropie	174	M	
Chief Technology Officer	125	Ethernet	146	M2M Communicatie	160
Cohesie	245	F		Market Pull	240
Collectiviteit	100	Fablabs	80	Maximale Verbondenheid	191
Commons	140	Facebook	204	N	
Corporatiemacht	246	Feedback	84	New Power	138
Corridoria	138 - 139	Fikser	29	O	
Cpted	115	Fikser-Klasse	25	Occupy	31, 102, 139, 239
Creativiteit	165	Fiksers	239	Omni-Channel	213
Crowdcontrol	27	Flow	261	Online	213
Cyberspace	62	G		Organisch	52
Cyborg	249	Gated Community	217	Out Of Home Media	213
D		Gedragseconomie	254	P	
dark Web	24	Geluksonderzoek	254	Parc (Xerox)	163
Deelfiets	70	Genossenschaften	221	Phaedrus	241, 243
Deelzaam	132	Global Competitiveness Index	155	Pkwv Politiekeurmerk	116
Delen-Economie	24, 64	Global Brain	176	Plutocraat	239
Digitaal	243	Godsdeeltje	161	Plutocraten	83
Digital Divide	128	H		Provo	69
Digitale Stad	26	Horeca	213	R	
Digitale Stad	207	I		Radicalisering	37
Digitale Stad Dds	20	Identiteit	121	Rechtssystemen	243
Discriminatie	92, 96	Individualiteit	90	Robot	240
Discriminatieklachten	98	Individueel Openbaar Ver- voer	71	Robotica	128, 158
Distruptive Technology	158	Inkomenssegregatie	36	Rollator	71
Divergent Thinking	167	Integratie	90	Rolltrottoir	218
Diversiteit	94	Internet Of Things	24	Romeins/Rijnlandse Model	243
Diversiteits-Effect	85	J		S	
Diversiteits-Effectcurve	191	Jihadisme	102	Segregatie	36
Diversiteitscurve	31	Jihadist	28		
Dna	52, 174, 176, 183, 256	K			
Domotica	220	Kleurnet	207		
Drones	63, 159	Knowledge Mile	217		

Segway 67, 71
Silicon Valley 164
Silkroad 24
Smart Citizen Kit 128
Smart City 124,
128, 171

Social Media 204
Sociale Duurzaamheid

120

Sociale Mobiliteit 238

Sociale Samenhang

120

Sportfaciliteiten 123

Stakeholder 242

Structuurvisie 120

Syntheocracy 136

T

Taalonderwijs 100

Thuiszorg 220

Torrance Test 167

Trias Internetica 136

U

Umbrella Movement

132, 139

Urban Living Lab 127

V

Verzorgingshuizen 221

Verzorgingstehuis 123

Vn Habitat Conferentie

114

W

Waag Society 128

Wagenpleinen 65

Wereldtijdschrift 157

Wikipedia 188, 204

Winkelervaring 213

Witkar 63, 66 -

67

Witte Fiets 66, 69 -

70

Witte Stad 63, 77

Woongroepen 219

Woonruimteverdeling 96

World Happiness Report
253

Z

Zelfrijdende Auto 116